

72

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

Cultura, política i llibertat

Juli Peretó, *L'albada química de la vida*

Jordi Muñoz, *Apunts sobre el cicle polític inacabat*

Xavier Aliaga, *Cultura amb Vox en mode supervivència*

Anna Moner, *Una quimera: de Hatchard's a Pigmalión*

Alba Herrero, *En una casa*

Pau Díaz Solano i Iris Espí Quiles, *Darrere de les postals*

Carlos Lopes, *Àfrica en trànsit*

Gustau Muñoz, *Una era de conflictes intractables*

Dominic Keown, *'Màscares' de Jaume Pérez Montaner*

Conversa amb Tim Jackson, per Simona Škrabec

SEGONA ÈPOCA / 2023

L'ESPILL / NÚM. 72

2023

Cultura, política i llibertat

Editorial: *Cultura en perill* / 3

Juli Peretó, *L'albada química de la vida* / 5

Jordi Muñoz, *La correlació de febleses: apunts sobre el cicle polític inacabat* / 14

Xavier Aliaga, *Cultura amb Vox en mode supervivència* / 22

Anna Moner, *Una quimera: de Hatchard's a Pigmalió* / 31

Alba Herrero, *En una casa. Notes sobre feina de la llar i cures a través del procés d'una exposició* / 37

Pau Díaz Solano i Iris Espí Quiles, *Darrere de les postals: polítiques culturals i perspectives locals davant la turistificació* / 54

Carlos Lopes, *Àfrica en trànsit: diversitat, dilemes i futurs* / 71

Gustau Muñoz, *Una era de conflictes intractables* / 79

Dominic Keown, 'Màscares' de Jaume Pérez Montaner: *Un assaig esquizoliterari* / 94

Document

Carta inèdita de Joan Fuster a Ernest Martínez Ferrando (Vicent Alonso) / 117

Converses

Simona Škrabec, «Si construïm coses sense importància, el que malbaratem és la nostra capacitat d'amor». Una conversa amb Tim Jackson / 129

Fulls de dietari

Josep J. Conill, Dies de guardar ('Dietari, 2005-2009') / 139

Llibres

Andrés Moya (Juli Peretó, *Un planeta creatiu*) / 152

Sandra Obiol (Rafael Castelló-Cogollos, *Camins d'incertesa i frustració*) / 156

Ferran Garcia-Oliver (Joan Pérez Ventayol, ed., *Els jueus als Països Catalans al segle XX*) / 160

Directors: Antoni Furió i Gustau Muñoz **Consell de redacció:** Ferran Archilés, Anna Esteve, Josep-Lluís Gómez Mompert, Manuel Guerrero, Sandra Obiol, Enric Marín, Anna Moner, Vicent Olmos, Juli Peretó, Faust Ripoll, Simona Škrabec, Vanessa Vidal, Pau Viciano
Caps de redacció: Laura Peris i Mireia Ferrando **Coordinació editorial:** Juan Pérez Moreno
Consell assessor: Cèlia Amorós, Xavier Antich, Joan Becat, Manuel Borja-Villel, Neus Campillo, Eudald Carbonell, Narcís Comadira, Martí Domínguez, François Dosse, Antoni Espasa, Ramon Folch, Mario Garcia Bonafé, Raül Garrigassait, David Jou, John Keane, Giovanni Levi, Joan Francesc Mira, Manuel Pérez Saldanya, Xavier Pla, Damià Pons, Josep Ramoneda, Ferran Requejo, Joan Ramon Resina, Vicenç M. Rosselló, Pedro Ruiz Torres, Ignacio Sánchez Cuenca, Josep Maria Terricabras, Vicent Todolí, Enzo Traverso, Josep Antoni Ybarra
Edita: Universitat de València, Universitat d'Alacant i Edicions Tres i Quatre
Redacció, administració i subscripcions: Publicacions de la Universitat de València
Arts Gràfiques, 13. 46010 València. Tel. 963 864 115. Fax 963 864 067
lespill@uv.es www.uv.es/lespill
Logo: Enric Solbes **Disseny:** Antoni Domènech **Maquetació:** Inmaculada Mesa **Correcció:** Xavier Llopis
Impressió: Safekat, S.L. **Distribució:** Gea Llibres (961 665 256) / La Tierra libros (965 110 516)
Midac Llibres (937 464 110) / Palma Distribucions (971 289 421)
ISSN: 0210-587 X **ISBN:** 978-84-1118-271-3
Dipòsit legal: V-2686-1979
Preu d'aquest número: 9 €

L'ESPILL és membre de: **eurozine** i d'APPEC

CULTURA EN PERILL

¿Es pot proscriure, discriminar i perseguir, en raó de les seues idees, escriptors i entitats culturals a l'Europa democràtica del segle XXI? Malauradament, sembla que sí, perquè és el que passa al País Valencià. El que es proclama i fa, sense cap rubor, des de les institucions en mans de la coalició governant, una amalgama de dreta extrema i extrema dreta.

Els fets son ben coneguts. Intents de censura en biblioteques de publicacions suspectes. Vetos a escriptors —com en el cas de Manuel Baixauli— que no combreguen amb la ideologia dels nous governants. Discriminació en les ajudes públiques en matèria de cultura, segons les afinitats o la distància ideològica. Tot molt precipitat i confús, però evident en el seu disseny, que ha dut a deixar sense cap mena de subvenció, en els pressupostos de la Generalitat Valenciana per a 2024, entitats com la Federació d'Instituts d'Estudis Comarcals del País Valencià, la Càtedra Vicent Andrés Estellés de la Universitat de València, la Fundació Carles Salvador, Acció Cultural del País Valencià o l'Espai Joan Fuster de Sueca, entre moltes altres institucions, associacions, organismes i entitats. Perillen les ajudes a l'edició. S'anul·la l'aportació valenciana a l'Institut Ramon Llull, dedicat a la projecció exterior de la nostra llengua i cultura. A més, i de pas, es retallen les assignacions pressupostàries a l'IVAM, el Consorci de Museus o l'Institut Valencià de Cultura (tots tres, organismes de la Generalitat). En canvi, es fa una aportació quantiosa a la Fundación del Toro de Lidia, amb seu a Madrid, i es programen altres subvencions amb una rellevància i significació «cultural» semblant, és a dir, nul·la, sectària i vergonyosa.

Tot això és només el començament. És un avís i una declaració d'intencions. La dreta que governa les institucions valencianes s'ha adaptat als nous temps de brutalització de la política amb una rapidesa remarcable. Res d'inhibicions, res de concessions a la moderació i la convivència civilitzada! Res de liberalisme contemporitzador! La política més visceral, agressiva i primària s'ha instal·lat entre nosaltres.

Representa això el sentiment majoritari dels valencians? És evident que no. Tampoc és exactament el que s'havia explicat en les darreres eleccions municipals i autonòmiques, que giraven al voltant d'altres qüestions molt diferents. No s'havia promès extirpar un component substancial de la cultura valenciana, atacar abruptament la llengua dels valencians, reduir l'abast i la projecció d'un esforç de cultura i civilització que honora els qui el promouen i beneficia el conjunt de la societat.

Estem clarament davant un procés de barbarització i descivilització que té, sí, precedents històrics (les depuracions, la censura, l'índex de llibres prohibits, la crema de llibres, la persecució i exili d'escriptors i artistes), però també paral·lels actuals en governs i règims repressius i fonamentalistes, engegats per ideologies reaccionàries i conspiranoiques: allunyats dels paràmetres de racionalitat i il·lustració propis de societats que han après les lliçons del passat. Són els paràmetres que han marcat, fins ara, la pauta, el criteri, el nord als quals s'han d'atenir tant els ciutadans com les institucions. Quan aquests paràmetres de racionalitat i il·lustració, de cultura i llibertat, son atacats, malmesos o descartats, és hora de posar-se alerta.

Està en perill la cultura dels valencians i per extensió del conjunt dels ciutadans que fan servir la mateixa llengua. Està en perill també i com sempre ha passat al llarg de la història, en temps de foscor, alguna cosa més. Convé meditar l'advertiment històric, basat en una experiència malaurada, que voldríem que fos purament metafòric: On cremen llibres, acabaran cremant persones. Encara no s'han cremat llibres, però es fa tots els possibles per amagar-los o fer-los impossibles, amb un ús arbitrari, indegut, escandalós, de les institucions. Tampoc s'han cremat persones, però les discriminen i prohibeixen, que és una manera de cremar-les «en efígie». Un ritual, un atavisme, un retorn a les caverne de la foscor i la incultura. Aquest és el panorama i el programa.

Tot plegat ens revolta i ens convoca. El mal que fan i faran a la societat valenciana esdevindrà un revulsiu. La resposta i la revolta que provocaran seran èpiques. I conformaran alhora l'èpica que les generacions actuals han d'escriure per dignitat i responsabilitat, amb elles mateixes, la cultura i el País. Queda en l'aire, de tota manera, una qüestió. ¿És legal i constitucional, s'ajusta a les lleis internacionals, discriminar, vetar, prohibir i marginar persones i entitats culturals en raó de les seues idees? No està gens clar, i aquest front jurídic hauria de ser explorat urgentment.

JULI PERETÓ

L'albada química de la vida

Deixeu-me començar amb un agraïment extraordinari cap al rector de la Universitat de Lleida i els seus col·laboradors pel gran honor que em fan cedint-me la càtedra per llegir la lliçó inaugural del curs 2023-2024. He de fer-vos una confessió personal que pot explicar, en part, els meus sentiments en aquest moment. Durant els anys de celebració del cinquè centenari de la Universitat de València, vaig tenir el privilegi de gaudir de la confiança del rector Pedro Ruiz Torres i ostentar el càrrec de vicerector de Cultura. Com a tal em corresponia la tasca de coordinar un equip audaç que executaria els actes de celebració, incloent-hi congressos, exposicions, concerts o publicacions. Entre aquestes hi havia l'edició crítica dels facsímils dels nostres documents fundacionals: les Constitucions aprovades pels jurats de la ciutat el 30 d'abril de 1499, la butlla pontifícia atorgada el 1501 pel papa Alexandre VI, Roderic de Borja, i, finalment, el privilegi reial signat per Ferran d'Aragó el 1502. Però el que em cal recordar, ara i ací, és que els prohoms valencians redactors de les Constitucions fundacionals de la meua universitat, en el seu capítol LV demanaven al papa Borja la «gràcia o butlla de fer doctors i batxillers i donar qualsevols graus com es fa hui en la ciutat de Roma, en l'Estudi de Bolonya i en el de Lleida».¹

Juli Peretó és catedràtic de Bioquímica i Biologia Molecular de la Universitat de València, investigador de l'Institut de Biologia Integrativa de Sistemes (centre mixt de la Universitat de València i el CSIC) i membre de la Secció de Ciències Biològiques de l'Institut d'Estudis Catalans. El seu darrer llibre és *Un planeta creatiu. Com va començar la vida a la Terra i com la fabricarem en el laboratori* (Institució Alfons el Magnànim, València, 2023). Aquest text és una adaptació de la lliçó inaugural de curs de la Universitat de Lleida llegida el 20 de setembre de 2023

¹ *Constitucions fundacionals de la Universitat de València*, edició facsímil amb una nota de Manuel V. Febrer Romaguera (Universitat de València, Ajuntament de València, 1999). Al capítol LV podem llegir: «Item, provehexen que sia scrit al nostre Sanct Pare, e suplicar

És a dir, els valencians de finals del XV s'emmirallaven en l'Estudi General de Lleida que portava ja dos segles en funcionament. Per això em resulta tan gratificant prendre avui la paraula en aquesta universitat.

El 2023 celebrem el centenari de Joan Oró, un científic lleidatà amb ressonàncies internacionals. El tema que vull tractar és l'origen de la vida, un camp d'estudi en què Oró va excel·lir. Ho faig des de la meua vivència d'haver estudiat durant més de tres dècades una pregunta clàssica i profunda: *d'on venim?* Però també us parle des del respecte, l'admiració i l'amistat que vaig gaudir amb Joan Oró.

La transició evolutiva de la matèria inerta a la viva no l'hem d'imaginar com un canvi nítid, una frontera definida. De fet, les fronteres ben traçades i inviolables són un invent recent de les relacions geopolítiques. Ho explica molt bé, de manera quasi poètica, el periodista Vicent Partal.² Originalment, la frontera no era un espai físic fix sinó una acció, un procés entre poblacions humanes veïnes, una noció en tot cas prou més rica que el concepte reduccionista actual.

Moltes fronteres són, de fet, processos borrosos. Penseu per un moment en la transició de la vida a la mort. La definició de la mort d'una persona és un territori de debat, si més no, neurocientífic, clínic, bioètic i jurídic. Ara mateix està en plena discussió als Estats Units com harmonitzar la legislació per tal d'evitar la situació paradoxal que algú pugui estar mort a Califòrnia i viu a Nova Jersey.³ No és cap banalitat. De la definició de mort cerebral depèn tot el sistema de transplantament d'òrgans. Les fronteres difuses són més importants del que sembla i representen un desafiament intel·lectual per al pensament platònic i escolàstic.

Hem de veure la frontera entre l'inert i el viu no com una divisió estricta sinó com un procés ple de matisos. Com la transició de la nit al dia, a través de tota una escala contínua de tonalitats subtils i atenuades. Els extrems els tenim clars: la foscor de la química planetària al principi, la claror de les comunitats de micro-organismes al final. El diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans defineix *albada* com el 'temps que transcorre des de trenc d'alba fins a la sortida del sol' i per suggerir aquesta imatge de transició he titulat aquesta *lectio* com «L'albada química

Sa Sanctedat, que done e atorgue al dit Studi General gràcia o bul·la de fer doctors, bachillers e donar qualsevol grau axí pròpiament com és huy en la ciutat de Roma e lo Studi de Bolunya e de Leyda»

² Vicent PARTAL, *Fronteres: aquelles línies que algú ha dibuixat sobre un mapa*, Barcelona, Comanegra, 2022

³ Max KOZLOV, «What does 'brain dead' really mean? The battle over how science defines the end of life», *Nature*, 619, 2023, pp. 240-242

de la vida», una albada esfumada, poblada per sistemes de complexitat intermèdia entre la geoquímica i la bioquímica.

* * *

El problema de l'origen de la vida és inseparable del problema de l'evolució de la vida. L'estudi de la història de la vida terrestre estaria incomplet si no ens ocupàrem de com va començar tot. En una ocasió, Aleksandr I. Oparin —el bioquímic rus iniciador en la dècada de 1920 de l'estudi científic de l'emergència de la vida— en referir-se a *L'origen de les espècies* va dir que «Darwin va escriure el llibre, però li faltava el primer capítol».⁴ Cal remarcar que Ernst Haeckel fou el primer a adonar-se d'aquesta incompletesa.⁵ Aquest naturalista alemany va afegir una nota a peu de pàgina en la seua monografia sobre els radiolaris per assenyalar que Darwin, en eludir el problema de l'origen de la vida, no era sincer, ni consistent. Però ara sabem que Darwin era plenament conscient d'aquesta deficiència i que va deixar de banda el tractar en públic l'origen de la vida perquè pensava que mancava dels fonaments científics adequats. Per a ell, era una pregunta prematura.

La qüestió de l'origen de la vida formulada sobre una base científica sòlida és com qualsevol altre problema de caire històric: no sabem, ni sabrem, *com va passar*, però podem estudiar *com podria haver passat*. Això no té res d'especial si recordem que la biologia és una disciplina històrica. Les ciències de la vida estudien objectes —els éssers vius— derivats d'un procés desplegat en el temps —l'evolució. Els biòlegs, com els historiadors, interroguen el passat des del present, i el tipus i profunditat de les preguntes estan condicionats pel coneixement actual de la vida. Darwin va preferir no respondre. Durant el darrer segle, tanmateix, hem estat en millors condicions de fer-ho.

L'enyorat historiador Miquel Batllori remarcava el caràcter agnòstic de la història perquè aquesta, deia, «no pot arribar normalment a una veritable certesa».⁶ Els fets històrics són únics, però la versió que ens donen diverses fonts poden ser discrepants i s'han de sotmetre a una permanent revisió. Llegint l'aclamada

⁴ Citat per Bill SCHOPF al seu llibre *Cradle of life: the discovery of Earth's earliest fossils*, Princeton, Princeton University Press, 2001

⁵ Juli PERETÓ, Jeffrey L. BADA i Antonio LAZCANO, «Charles Darwin and the origin of life», *Origins of life and evolution of biospheres*, 39, 2009, pp. 395-406

⁶ Cristina GATELL i Glòria SOLER, *Records de quasi un segle*, Barcelona, Quaderns Crema, 2000

biografia del físic J. Robert Oppenheimer de Kai Bird i Martin J. Sherwin,⁷ sobre la qual es basa la pel·lícula que tant d'èxit està tenint, ens adonem de les fabuloses dificultats en la reconstrucció d'uns fets històrics a partir dels testimonis divergents dels diferents protagonistes. El director científic del laboratori de Los Álamos, un físic teòric brillant adaptat a la gestió de la complexitat, va fer possible el disseny i la construcció de la bomba atòmica en un temps rècord. Fou Oppenheimer una peça insubstituïble en l'engranatge del projecte Manhattan destinat a fer que els EUA posaren fi a la Segona Guerra Mundial? Fou un traïdor perquè era partidari de facilitar informació sensible als soviètics? Fou la víctima d'una conspiració de l'aparell militar i industrial que el veia com un obstacle perillós, gairebé insalvable, per als propòsits de proliferació d'armament nuclear durant la postguerra? Les respostes a aquestes i d'altres preguntes són plenes de matisos en funció de qui les formule fins al punt que podem trobar versions divergents d'un mateix fet.

Amb l'origen de la vida ens passa una cosa semblant i explicar com va aparèixer la vida al nostre planeta és problemàtic, perquè no tenim una versió única del que va succeir. Aquesta pregunta fonamental quedaria fora del domini de la ciència si l'origen de la vida hagués estat el resultat d'un fenomen altament improbable, irrepetible, gairebé un miracle. Si fora així, perdriem tota esperança de trobar una resposta racional. Tanmateix, la visió materialista i evolutiva adoptada pels científics contemporanis es fonamenta en el fet que l'origen de la vida és un enigma químic de caràcter històric que, malgrat les seues contingències intrínseques, podem comprendre i, fins i tot, provar experimentalment.

Hem de convenir, doncs, que el tipus de resposta que cerquem està forjat per la naturalesa històrica de la pregunta. Els fets mai els coneixerem amb certesa, no només a causa de l'absència total d'un registre químic dels primers passos de la vida al planeta i de les moltes incògnites sobre l'ambient fisicoquímic de la Terra de finals de l'Hadeà —el temps més remot del planeta, els 500 milions d'anys posteriors a la seua formació, fa 4.500 milions d'anys—, sinó, essencialment, perquè aquesta naturalesa històrica del problema inclou fenòmens emergents difícils de reduir a la pura física i química, que requeriran altres marcs explicatius.

Els textos d'Oparin i del biòleg britànic John B. S. Haldane publicats en la dècada de 1920 constitueixen, en retrospectiva, les contribucions pioneres més significatives de l'inici de l'estudi científic de l'origen de la vida.⁸ Amb tot, la seua

⁷ Kai BIRD i Martin J. SHERWIN, *Prometeo americano. El triunfo y la tragedia de J. Robert Oppenheimer*, Barcelona, Debate, 2023

⁸ Aleksandr I. OPARIN i John B. S. HALDANE, *L'origen de la vida*, Breviaris 11, València, Publicacions de la Universitat de València, 2006

aportació més perdurable no van ser tant els detalls concrets de les hipòtesis sinó la proposta d'un veritable programa de recerca experimental que incloïa la síntesi artificial de vida, un aspecte que ressona amb els corrents actuals de la biologia sintètica. Amb aquests, per tant, acaba l'era especulativa —científica, metafísica o religiosa, tant se val— i entrem en una etapa experimental, la química prebiòtica, la química que va precedir la vida.

El primer èxit de l'exploració empírica d'aquestes idees en un laboratori el va protagonitzar el 1953 un estudiant de doctorat de la Universitat de Chicago, Stanley L. Miller, ajudat pel seu director de tesi, el premi Nobel Harold C. Urey.⁹ En demostrar la síntesi d'aminoàcids —els constituents de les proteïnes— a partir de gasos simples, que simulaven l'atmosfera primitiva, sotmesos a descàrregues elèctriques, Miller va inaugurar tot un camp d'estudi. En pocs anys, diversos grups de recerca repartits per tot el món emprengueren la via experimental marcada per ell. Un d'aquells laboratoris amb contribucions destacables fou el liderat per Joan Oró a la Universitat de Houston.

Des de l'inici de la dècada de 1960, Oró va fer aportacions importants a la química prebiòtica, començant per la demostració de la síntesi d'adenina a partir de cianur d'hidrogen —una molècula simple formada per un àtom de carboni, un de nitrogen i un d'hidrogen, present a l'espai interestel·lar i produït en els experiments de descàrregues elèctriques com el de Miller.¹⁰ L'adenina és una base nitrogenada constitutiva dels àcids nucleics, el DNA i l'RNA, i és una de les quatre lletres de l'alfabet genètic. A banda, també forma part de molècules essencials en el funcionament de la vida, com l'ATP, la moneda universal d'intercanvi energètic cel·lular. L'experiment pioner d'Oró connectava la química prebiòtica amb l'origen dels constituents dels polímers genètics i, gràcies a ell, l'adenina és ara una molècula més popular, present en llibres infantils¹¹ o en l'escut d'armes del marquesat d'Oró.

Però el fill petit dels forners de la pastisseria La Ràdio —emigrat als EUA en busca de la ciència dels orígens i fugint d'una postguerra sòrdida—,¹² va fer una

⁹ Stanley L. MILLER, «A production of amino acids under possible primitive earth conditions», *Science*, 117, pp. 528-529

¹⁰ Joan ORÓ, «Synthesis of adenine from ammonium cyanide», *Biochemical and Biophysical Research Communications*, 2, 1960, pp. 407-412. Joan ORÓ, «Mechanism of synthesis of adenine from hydrogen cyanide under possible primitive Earth conditions», *Nature*, 191, 1961, pp. 1193-1194

¹¹ Eva VIRGILI i Estefania ZORITA, *Joan Oró i la recerca de la vida*, Lleida, Fundació Joan Oró, 2023

¹² Miquel PAIROLÍ, *Joan Oró*, col·lecció «Biografies», Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació, 2022, segona edició amb un epíleg de Mercè Piqueras i Carrasco

altra contribució significativa, poc després de la síntesi abiòtica d'adenina. Segons ell, els cometes serien portadors d'aigua i d'ingredients fonamentals per a l'origen de la vida. Ja se sabia que certs asteroides contenien materials orgànics i Oró va formular una hipòtesi agosarada, explorada intensament en les dècades següents: els materials orgànics extraterrestres, aportats per cometes, asteroides i partícules de pols interestel·lar, haurien contribuït a l'inventari de matèries primeres en l'origen de la vida.¹³ Oró inaugurava així una nova disciplina: la cosmoquímica orgànica.

La química prebiòtica no és només una derivada intel·lectual de les propostes d'Oparin i Haldane, sinó també un producte de la Guerra Freda. L'inici de la carrera de Miller va estar marcat pel destí de científics participants en el projecte Manhattan, així com per les tensions polítiques entre els EUA i la Unió Soviètica. El llançament de l'Sputnik el 1957 desencadenarà l'any següent la creació de l'agència espacial nord-americana (la NASA), que de seguida considerarà com una de les seues missions donar suport als estudis sobre l'origen de la vida i la cerca de vida fora de la Terra. En bona mesura, el desenvolupament inicial de la química prebiòtica es va finançar amb fons de la NASA i el laboratori d'Oró en fou beneficiari, sobretot amb la seua participació en els programes Apollo i Viking.

L'omnipresència dels compostos de carboni en la vida és una manifestació eloqüent del fet que, com deia Oró, l'univers és essencialment orgànic. La vida terrestre és cel·lular, i està basada en una química del carboni organitzada de manera peculiar i sorprenent. Però la matèria viva, en què es diferencia d'una mescla complicada de compostos orgànics en aigua líquida? Com passem d'una sopa rica en components similars o iguals als que usen les cèl·lules a un sistema amb capacitat d'autoconstruir-se i fer còpies d'ell mateix? Aquest és un dels grans reptes actuals: com aconseguir un nivell mínim d'organització, emulador de les coses que fan molt bé les cèl·lules. Per això ens caldrà comprendre no sols l'origen de determinats tipus de molècules sinó, sobretot, l'emergència d'una organització molecular complexa, d'un sistema amb una dinàmica pròpia.

L'enfocament actual és el de la *química de sistemes*, que no busca la síntesi robusta d'uns pocs components —com en les reaccions clàssiques de Miller i Oró—, sinó estudiar el comportament col·lectiu de sistemes més complexos i heterogenis.¹⁴ Una diversitat de laboratoris avancen en l'exploració experimental i com-

¹³ Joan ORÓ, «Comets and the formation of biochemical compounds on the primitive Earth», *Nature*, 190, pp. 389-390

¹⁴ Juli PERETÓ, *Un planeta creatiu*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2023, cap. 6

putacional de químiques possibles, antecedents més probables del metabolisme. En les darreres dues dècades s'han obert camins prometedors en la comprensió de la química que pogué precedir la bioquímica.

La sopa prebiòtica es cuinà amb un punt just de confusió química. Ni massa ni massa poc. La química de sistemes així ho suggereix. Es tracta d'estudiar mescles complexes que paradoxalment donen productes relativament nets en lloc d'un quitrà intractable. La química de sistemes prebiòtics explota la *cooperació molecular* mitjançant la reactivitat, les interaccions catalítiques i el comportament físic de les molècules dins de sistemes químics intricats, i ens guia cap a altres veïnats químics que potser foren avantpassats evolutius de les solucions adoptades per la bioquímica, però que ara no en formen part.

Heus ací un aspecte epistemològic notable. La recerca clàssica en evolució prebiòtica ha estat influïda per hipòtesis arrelades en la biologia coneguda: quin seria l'origen dels aminoàcids presents en les proteïnes, dels precursors de l'RNA, dels lípids constituents de les membranes cel·lulars... Aquesta extrapolació de la bioquímica cap al passat, en cerca dels seus antecedents prebiòtics, pot haver desenfocat la investigació, en desviar la mirada sobre el possible protagonisme d'altres molècules primitives que, per les raons que siguen, són absents en la bioquímica evolucionada. Permeteu-me agafar prestada una metàfora proposada pel químic Ram Krishnamurthy per il·lustrar la transició mental, ideològica en podríem dir, en la manera actual de fer química prebiòtica.¹⁵

Es tracta de la *llegenda dels dèssset camells i els tres fills*, un enigma matemàtic que forma part d'una tradició oral, didàctica i recreativa, popular en el món islàmic i, des del segle XIX, molt estesa per Occident. Un home deixa dèssset camells en herència als seus tres fills. Segons el testament, el fill gran rebrà la meitat dels camells, el segon un terç i el més jove un novè. Els tres fills es troben enmig d'una situació estranya perquè no saben com repartir els dèssset camells sense sacrificar-ne un per ajustar les proporcions, una solució contrària a la voluntat del pare. Al final, decideixen consultar un vell savi que els proposarà afegir a l'herència un camell de la seua propietat. D'aquesta manera es podran repartir diuït camells de la següent manera: nou el fill gran, sis el segon i dos el tercer, i en sobrarà un, que recuperarà el savi que ha solucionat un problema aparentment insoluble.

Divertiment aritmètic a banda, la faula del diuït camell ens posa davant de la paradoxa d'un objecte alhora prescindible (a llarg termini) però indispensable

¹⁵ Ramanarayanan KRISHNAMURTHY, «Systems chemistry in the chemical origins of life: the 18th camel paradigm», *Journal of Systems Chemistry*, 8, 2020, pp. 40-62

(a curt termini). Una essencialitat original absent en el producte final. Reaccions protometabòliques que exploren el veïnat químic de rutes biològiques quasi universals; bases nitrogenades no canòniques com l'àcid oròtic; els depsipèptids precursors dels polipèptids; els híbrids d'àcids nucleics i els seus anàlegs químicament emparentats amb aquests; els àcids grassos simples formadors de vesícules: totes aquestes molècules podrien estar parlant-nos de processos prebiòtics abans de les decisions, casuals o no, que originaren la bioquímica universal, un domini químic al qual aquestes ja no pertanyien.

Si els darrers tres-cents anys ens han omplert de conceptes, de teories, d'idees, de visions encoratjadores i fantàstiques sobre l'univers, la vida i les humans, per què no hem d'esperar encara més sorpreses fascinants? Estic convençut que veurem novetats increïbles sobre possibles paisatges químics primitius que no sols mostraran la seua plausibilitat en el laboratori sinó que, qui sap, casaran bellament amb les dades provinents d'altres objectes del sistema solar que ens donaran pistes sobre el passat més remot del nostre planeta.

* * *

L'avanç de la ciència és un relat del desplaçament del protagonisme de l'espècie humana cap a la perifèria de la història. La Terra no és el centre de l'univers i els humans no som la culminació de cap procés evolutiu sinó una branqueta més de l'ufanós arbre de la vida. Les explicacions antròpiques de l'univers, és a dir, que tot el món físic està ajustat per a l'aparició de la ment humana, són indistingibles dels mites creacionistes. L'univers no té cap direcció cap a la consciència: l'evolució en el planeta Terra és una història dominada pels microbis i nosaltres estem ací per accident, no per a complir cap disseny. Donant-li veu a la vida terrestre, el científic i poeta Carlos Briones li fa dir: «pude no ser».¹⁶

Així i tot, és reconfortant saber que som l'única espècie en el planeta —i qui sap si en la galàxia i més enllà—, amb capacitat d'entendre el món que ens envolta i nosaltres mateixos. I que fa coses tan extraordinàries i excelses com cuinar i compartir els aliments. Tanmateix, hem de reconèixer que la nostra actitud amb el planeta i la resta de la biosfera és d'una hostilitat suïcida: el nostre comportament col·lectiu davant la crisi climàtica és lamentable i indigne. Negar i renunciar a tot el que ja sabem pot tenir efectes catastròfics sobre la nostra espècie. D'ací el

| ¹⁶ Poema «Pude no ser» inclòs al meu llibre *Un planeta creatiu*, op. cit.

sentit essencial, vital, del foment de la cultura científica. I, en aquest sentit, les universitats públiques hi tenim una gran responsabilitat.

Joan Oró era un optimista científic i humanístic, amb una gran confiança en el futur de la ciència. Deixeu-me dir que això l'emparenta intel·lectualment amb un altre lleidatà eminent i lúcid que el 2023 també celebra cent anys: l'escriptor Josep Vallverdú. En el darrer volum de les seues memòries, *Mosaic de tardor*,¹⁷ Vallverdú qualifica d'execrable la negació de la ciència, a propòsit de la covardia i la insolidaritat dels antivacunes davant l'èxit mèdic contra la pandèmia que hem viscut.¹⁸ Si avui fora ací, Oró també exaltaria el valor i la potència del pensament científic per enfrontar-se a una crisi sanitària com la causada pel coronavirus.

Per a Oró, una vida inserida en l'evolució còsmica, els éssers vivents com part integral de la natura, era un concepte ennoblidor, no pas empobridor, per bé que per a ell tot restava obert a perspectives més transcendents. Oró adheria al seu sentiment més íntim sobre el món, la nostra llibertat per dotar la vida del sentit que desitgem. Ell va triar el «Cant espiritual» de Joan Maragall com expressió insuperable de l'exaltació del món que ens envolta, l'expressió d'un científic connectat emocionalment amb el seu objecte d'estudi, un veritable enamorat de la vida:

Amb quins altres sentits me'l fareu veure,
aquest cel blau damunt de les muntanyes,
i el mar immens, i el sol que pertot brilla?
Deu-me en aquests sentits l'eterna pau
i no voldré més cel que aquest cel blau. ☾

¹⁷ Josep VALLVERDÚ, *Mosaic de tardor*, Barcelona, Proa, 2023

¹⁸ El premi Nobel en fisiologia o medicina de 2023 ha estat atorgat a Katalin Karikó i Drew Weissman «pels seus descobriments sobre modificacions de bases de nucleòsids que van permetre el desenvolupament de vacunes efectives d'arnm contra la COVID-19», <https://www.nobelprize.org/prizes/medicine/2023/press-release/> (consulta: 15/10/2023)

JORDI MUÑOZ

La correlació de febleses

Apunts sobre el cicle polític inacabat

En el moment d'escriure aquest article encara no sabem si hi haurà una nova investidura de Pedro Sánchez o, per contra, passarà com el 2015 i el 2019 i caldrà repetir les eleccions generals. No és una incògnita menor. En tot cas, independentment de com acabe aquest serial, el sol fet que tres mesos després de les eleccions generals encara hi haja aquesta incertesa és ben definitori d'un tret del sistema polític espanyol que ja podríem donar per consolidat: la fragmentació i la polarització polítiques fan que el sistema siga estructuralment més inestable i volàtil.

En tot cas, a hores d'ara tot indica que les eleccions de juliol de 2023 tanquen un cicle que, a l'estat, podríem dir que es va encetar electoralment amb les eleccions anticipades a l'Assemblea de Madrid el 2021. En aquelles eleccions, que va forçar Isabel Díaz Ayuso després de l'intent de moció de censura a Múrcia, es va redefinir l'espai polític de la dreta, amb la desaparició de Ciutadans i la recuperació de l'hegemonia del PP dins d'aquest espai, per bé que amb la necessitat de comptar amb l'extrema dreta de Vox.

A partir de llavors, i passant per Castella i Lleó —on el PP necessita Vox— i Andalusia —on el PP aconsegueix en solitari la majoria absoluta que certifica definitivament un canvi d'hegemonia en l'antic feu socialista— es va configurant un escenari molt ben definit.

Jordi Muñoz (València, 1979) és politòleg. Professor de Ciència Política a la Universitat de Barcelona i director del Centre d'Estudis d'Opinió (CEO). Autor de *La construcción política de la identidad española* (CIS, 2013) i de *Principi de realitat* (L'Avenç, 2020)

LA RESISTÈNCIA DELS PARTITS TRADICIONALS

La primera cosa que cal remarcar és que el PP i el PSOE consoliden la posició dominant dins dels blocs socioelectorals de la dreta i l'esquerra, respectivament. Això potser avui no és sorprenent, perquè la memòria és curta, però hi ha hagut moments en la història recent en què, tant una cosa com l'altra han estat seriosament en qüestió. Només cal recordar l'aparició fulgurant de Podem, que va estar molt a prop de fer el *sorpasso* al partit socialista el 2015-2016. O la de Ciutadans, que a l'abril de 2019 es va situar només nou escons per sota del PP. La corrupció, la crisi econòmica i la desconfiança política van estar a prop de jubilar-los. De fet, si el 2008 el PP i el PSOE sumaven pràcticament el 85 % del vot al conjunt de l'estat, el 2015 es situaven just al voltant del 50 % i al novembre de 2019 havien baixat fins al 45 %. Però al final van resistir i han acabat recuperant la seva posició hegemònica: el 2023 el PP i el PSOE sumen el 65 % del vot. Encara lluny del 2008, però en línia clarament ascendent.

La capacitat de resistència dels partits tradicionalment dominants al sistema polític espanyol ha sigut notable. Destronar-los ha resultat més complicat del que, en algun moment semblava. En aquest sentit, Espanya no és Itàlia, ni França, ni Grècia. No deixa de ser sorprenent, perquè la democratització és relativament recent i aquests partits, com a màquines electorals, són comparativament joves. Més joves (en la seva versió actual) que partits com la Unió de Demòcrates per la República francesa (UDR), el Partit Socialista Francès (PSF), la Democràcia Cristiana italiana (DC), el Partit Socialista Italià (PSI) o el Partit Comunista d'Itàlia (PCI).

Segurament la capacitat de resistència d'aquests partits té a veure amb una combinació de factors. Però l'envelliment de la població i les grans diferències intergeneracionals en la participació política (la gent major vota en proporcions molt més grans que els joves a Espanya) hi juga un paper fonamental, ja que si el PP i el PSOE han resistit la tempesta del cicle 2015-2020 és, fonamentalment, pels votants majors de 55 anys que s'hi han mantingut fidels. Per sota d'aquesta edat, de fet, tant el PP com el PSOE van perdre de molt la primera posició en el seu bloc ideològic.

Un altre element important són els mecanismes institucionals que es van dissenyar en la Transició per consolidar un incipient sistema de partits que, en aquell moment es veia com una peça fonamental per sostenir la nova democràcia. El seu encaix institucional a tots els nivells (des del local i provincial a l'estatal) i els nombrosos mecanismes de finançament en garanteixen la supervivència, i fan més difícil l'entrada de competidors. En tot cas, tant el PP com el PSOE han sigut capaços de preservar unes maquinàries polítiques molt més robustes que les dels qui, fugisserament, van disputar-los l'hegemonia i que ara, bé han desaparegut (Albert Rivera o Pablo Iglesias), bé es troben relegats al paper de crosseja (Vox o Sumar).

LES DIFICULTATS DE LES DRETES

Ara bé, el segon element que configura el nou escenari és que difícilment cap dels dos grans partits podrà governar en solitari. En el camp de la dreta encara és possible imaginar escenaris a l'andalusa, amb un nivell de concentració del vot en el PP que el porti a les portes d'una majoria absoluta. Però, tot i que possible, és un escenari improbable: la posició de Vox, que s'ha afermat com un actor amb molta capacitat de condicionar l'agenda política, sembla robusta. De fet, els partits semblants a Vox s'han consolidat en la majoria de països del nostre entorn i, per tant, és raonable pensar que a Espanya passarà el mateix. Si a això hi sumem els resultats estructuralment modestos del PP a Catalunya i el País Basc, les dificultats per la dreta no són petites.

D'altra banda, la necessitat de l'extrema dreta per conformar majories és un element que dificulta l'accés de la dreta al poder, ja que Vox és un soci incompatible amb altres suports que el PP podria obtenir (i que ha obtingut en el passat), com els del PNB. En aquest sentit, la paradoxa és que l'emergència de la dreta radical pot fer més probables governs d'esquerres a Espanya. Seria més eficient per a la dreta, des d'aquesta perspectiva, que el soci necessari estigués ubicat al centredreta i el PP continués ocupant tot l'espai de la dreta fins a l'extrema dreta, com havia fet els darrers quaranta anys. Perquè permetria la compatibilitat amb opcions com el PNB, però també perquè l'amenaça de l'extrema dreta és un fort element cohesionador de les esquerres i els sobiranismes.

Però la desaparició de Ciutadans, que tot i l'èxit momentani ha acabat com UPyD, palesa les dificultats d'aquesta opció. Ara es tornen a sentir els cants de sirena de la «tercera Espanya», i els «abajofirmantes» habituals tornen a demanar un nou instrument per a aquest espai polític, que no s'acaba de consolidar. No és evident quina és la raó que impedeix la consolidació d'un partit situat al centre a Espanya, a l'estil dels partits liberals que funcionen en altres països europeus. Acostumen a ser partits amb programes econòmics neoliberals però *progressistes* en qüestions socials.

Una hipòtesi podria ser que a Espanya no hi ha votants «centristes». Però les dades d'opinió pública la refuten fàcilment: sempre la posició intermèdia en l'escala ideològica és la més poblada a Espanya, com a altres països. Una altra hipòtesi és que la dinàmica de competició polaritzada i centrífuga fa que els votants susceptibles de ser atrets per una opció centrista acaben escorant-se en un o altre bloc. Però de fet la probabilitat que aparega una opció de centre és més alta quan els partits del centreesquerra i del centredreta s'allunyen un de l'altre, que és precisament el que passa els darrers anys a Espanya. En canvi, en un context de competició

centrípeta, tant el PSOE com el PP anirien a buscar prioritàriament aquests votants de centre i, per tant, es reduiria l'espai per a una opció intermèdia.

En el fons, crec que l'explicació va per una altra banda: si a Espanya no es consolida una opció a mig camí entre el PSOE i el PP és per la qüestió nacional, que els escora cap a la dreta. De fet, des del fracàs de l'operació Roca i la desaparició del CDS, tots els intents d'ocupar aquest espai s'han plantejat des d'un espanyolisme radical. Un espanyolisme formulat, d'entrada, en termes *jacobins* i retòricament *antinacionalistes* que té en els nacionalismes i sobiranismes català i basc els seus principals adversaris. I que veu en els acords del PSOE amb formacions plurinacionals la principal amenaça. Va ser el cas d'UPyD i ha sigut el cas de Ciutadans. Però aquest espanyolisme jacobí, al·lèrgic a la diversitat nacional i lingüística, és la porta d'entrada d'aquests sectors a idees cada cop més reaccionàries en diferents àmbits. Això els acaba escorant a la dreta, i no és estrany que intel·lectuals i líders d'opinió d'aquests espais facen el viatge des de l'esquerra espanyolista a la dreta més dura en poc temps. I sovint acaben en l'entorn de Vox. De fet, en la dissolució electoral de Ciutadans hi ha hagut molt de transvasament de vot cap al PP però també, en quantitats gens menyspreables, cap a Vox. Aquesta frontera entre el «centre liberal» i la dreta radical és una singularitat espanyola, que no es dona en els altres països europeus i que només té explicació pel nacionalisme espanyol compartit.

ELS OBSTACLES PER LES MAJORIES D'ESQUERRES I PLURINACIONALS

La dreta, per tant, només té un camí al poder, que és una majoria absoluta de la suma de PP i Vox. La majoria absoluta en solitari del PP només és factible ara com ara en alguns territoris, però en cap cas al conjunt de l'estat. Per contra, en el camp de l'esquerra, les sumes són més complexes i qualsevol possibilitat d'un govern d'esquerres que siga efectivament capaç de barrar el pas a la dreta requereix necessàriament de la participació dels sobiranismes i nacionalismes de les perifèries de l'estat. Això, evidentment, hi afegeix complexitat per diverses raons.

La primera és que hi ha molts més actors en joc. Començant per la substitució d'un partit centralitzat com Podem per un artefacte polític molt més complex i divers com Sumar. I seguint, lògicament, pels partits sobiranistes d'esquerres i de dretes de Catalunya i el País Basc. Cadascun d'aquests actors té agendes i interessos diferents i, lògicament, això complica molt més la formació de majories.

Però, a més a més, algunes d'aquestes agendes fan de molt mal pair a l'estat, perquè qüestionen obertament elements nuclears de l'*statu quo* constitucional: la monarquia, la unitat d'Espanya, el poder judicial o la centralització de les decisions i els aparells de l'estat. Tot això, com s'ha pogut comprovar, tesa molt el PSOE, que

és un partit molt ben encaixat en els aparells de l'estat i amb un interès en la conservació de l'*statu quo* constitucional.

Entre 2018 i 2023 això s'ha pogut mantenir per la necessitat d'Esquerra Republicana i de Bildu de normalitzar les situacions polítiques a Catalunya i el País Basc, per raons diferents. En un cas els indults i la reforma del Codi Penal, i en l'altre els acostaments de presos i l'aplicació gradual de beneficis penitenciaris als antics militants d'ETA. Malgrat la retòrica, la clau de la legislatura ha estat aquesta. I és també aquesta necessitat la que permet que hi haja marge per un potencial acord amb Junts per Catalunya. Un acord que, si finalment hi és, girarà bàsicament al voltant de l'amnistia.

Però quan s'esgote la carpeta de la normalització política, en l'agenda d'aquests partits hi ha altres qüestions més complexes de pactar per al PSOE. Com dèiem, l'amenaça de l'extrema dreta és també un fort factor cohesionador de majories alternatives al PP i Vox. Però el recorregut de les coalicions antidreta és limitat. I probablement també això s'esgotarà aviat. Arribarà, doncs, el moment en què la reedició dels pactes de l'esquerra estatal amb l'anomenat *bloc de la investidura* només serà possible si s'obren de veritat carpetes de fons sobre l'estructura de l'estat. En aquestes carpetes hi ha alguna concreció de la idea del dret a decidir i/o reformes de fons en el repartiment territorial del poder (i dels diners). Les resistències que puga generar l'amnistia semblaran una broma quan es plantege tocar os. Llavors qui sap si al PSOE s'hi imposarà la pulsio conservadora apadrinada per la vella guàrdia i pel grup PRISA, o bé es mantindrà l'instint d'afermar-se com a alternativa a la dreta que aquests dies encarna amb una nitidesa inesperada José Luis Rodríguez Zapatero.

L'EXCEPCIÓ ESPANYOLA

Més enllà de la gran quantitat i diversitat de partits, i de la naturalesa dels temes que plantegen i plantejaren actors clau com ERC, Junts o Bildu, el tercer element de complexitat per a la conformació de majories d'esquerres i plurinacionals a l'estat prové de la particular geografia política espanyola. I, singularment, del fet que Madrid s'haja consolidat, de manera contundent i inequívoca, com a gran freu conservador. Que la capital siga més de dretes que el país és una excepció en el context europeu. Ni Berlín, ni Londres, ni Roma, ni París, ni Viena, ni Amsterdam ni cap gran ciutat europea és més conservadora que el seu país. Només Madrid. I de manera abassegadora i recurrent. Les raons segurament tenen a veure amb la plurinacionalitat de l'estat, amb la vinculació del nacionalisme espanyol amb la dreta i, també amb l'herència històrica del franquisme, que va extirpar físicament

bona part del Madrid antifeixista i el va substituir per funcionaris afectes al règim arribats de *províncies*.

Aquesta excepcionalitat madrilenya té conseqüències més profundes de les que podria semblar. Madrid no és una província més. A Madrid hi ha una gran concentració de poder econòmic, polític, judicial, funcional, mediàtic i intel·lectual. Tots aquests poders no només *estan* a Madrid, sinó que *són* Madrid i estan poblats de manera absolutament desproporcionada per madrilenys i madrilenyes. A Madrid s'hi concentren absolutament totes les institucions de l'estat, i singularment les institucions contra majoritàries: el Tribunal Constitucional, el poder judicial, l'alt funcionariat, les agències reguladores, les grans empreses públiques i privatitzades, els serveis exteriors i els centres dels serveis de seguretat i intel·ligència, els lletrats del legislatiu, etcètera. No debades l'«opositor» és una figura arquetípicament madrilenya. I això val tant per als opositors a subalterns dels ministeris com als que aspiren a ser jutges, fiscals, advocats de l'estat, diplomàtics o alts funcionaris.

Tot això fa que, al voltant —i per damunt— de les institucions representatives hi haja una capa d'actors molt conservadors i molt poderosos. Tenen capacitat per condicionar l'adopció i implementació de polítiques i per crear, quan volen, un ambient irrespirable que puja molt el cost de prendre decisions transformadores. Qualsevol política que qüestiona l'*statu quo* topa amb una resistència ferotge des de molts fronts que la fa molt més difícil. A Madrid, l'aire que s'hi respira és conservador i això, no només es projecta mediàticament a la resta de l'estat, sinó que té conseqüències materials molt concretes i directes.

UNA REVÀLIDA INESPERADA

En el fons, és la suma d'aquestes febleses i dificultats objectives de les dretes i de les esquerres per conformar majories el que ens porta a la situació del darrer tram del trajecte polític. El maig de 2023, en les eleccions municipals i autonòmiques, la dreta va obtenir uns molt bons resultats. I, sobretot, va ser molt eficaç en convertir les victòries electorals (sovint estretes) en grans quotes de poder institucional. El cop semblava definitiu: la majoria d'ajuntaments importants, i bona part dels governs autonòmics de llocs clau van passar a mans del PP i Vox. En aquell moment tot el guió semblava escrit, la dreta només necessitava mantenir —i, si de cas, pujar un grau— la tensió antisanchista que l'havia catapultada al poder municipal i autonòmic. Pedro Sánchez, en una jugada arriscada —molt pròpia del personatge— va decidir no allargar l'agonia i convocar eleccions ràpidament.

Fins al mateix dia de les eleccions, l'ambient polític i mediàtic a Madrid era gairebé unànim: l'etapa oberta el 2018 amb la moció de censura a Rajoy s'havia

esgotat, i el PP i Vox s'encaraven a una majoria de dreta que havia d'endreçar Espanya. Les enquestes també apuntaven pràcticament totes en aquest sentit. I, més important encara, aquests pronòstics encaixaven amb els resultats de les eleccions autonòmiques i municipals de maig.

Però quan la majoria de les enquestes i dels comentaristes donaven pràcticament per feta la majoria absoluta de les dretes nacionalistes a Espanya, els resultats electorals del 23 de juliol de 2023 van donar una possibilitat inesperada de revàlida al govern anterior. Possiblement la clau cal trobar-la en la cascada de pactes municipals i autonòmics del PP amb Vox, que va mobilitzar molts votants de les esquerres que, *a priori*, s'havien de quedar a casa.

En tot cas, la majoria de la investidura anterior es va trobar amb una possibilitat de revàlida. Una revàlida, en primer lloc, per a Pedro Sánchez. Un polític de qui tothom en destaca l'audàcia i la capacitat de resiliència. De moment, totes les vegades que hom el donava per mort i enterrat, ha aconseguit ressuscitat de manera, sovint, sorprenent. Sánchez és, no hi ha dubte, un polític amb una gran cintura i capacitat d'adaptació a contextos canviants. Ha sigut demonitzat per la dreta —com, d'altra banda, ho van ser tots els seus predecessors socialistes en el seu moment, també els que ara s'han alineat amb el discurs de la dreta.

Però ell s'ha adaptat i, de la mateixa manera que el 2016 va signar un acord amb Ciutadans («Por un gobierno reformista y de progreso»), després va acabar signant una coalició amb Pablo Iglesias i, *de facto*, un acord de legislatura amb ERC i Bildu. La clau de volta de la seva supervivència és, probablement, aquesta mal-leabilitat que no tenen altres polítics, potser amb motxilles més carregades de conviccions —o de rigidesa— que d'instint de conservació del poder.

En tot cas, aquesta vegada l'aritmètica no ha donat la revàlida només a Pedro Sánchez, sinó també —i això és encara més inesperat— a Carles Puigdemont. L'ex-president de la Generalitat, exiliat a Bèlgica, corria el risc de caure en la irrellevància. Va quedar tercer a les eleccions al Parlament de 2021. El seu «Consell de la República» no ha acabat de reeixir. I el seu partit està fora del poder institucional: ni a la Generalitat, ni als grans ajuntaments ni, ara tampoc, a la majoria de diputacions. A més, malgrat les victòries judicials, l'amenaça d'una extradició (ni que siga només per un delictes de malversació) i l'empresonament subsegüent continuava present.

Però en aquest context, els capricis de l'aritmètica han jugat a favor de Puigdemont, i tots els actors que el donaven per amortitzat, o que tenien ganes de jubilar-lo han hagut de confrontar-se amb la realitat: és ell qui té la clau d'una nova investidura. La seva posició dura dels darrers anys fa pujar el preu dels seus vots.

I, independentment del que acabe passant, Puigdemont ha tingut prou cintura com per obrir-se a una negociació dins dels marges del que és possible amb la correlació de forces actual. El resultat està encara per decidir, i poden passar moltes coses: sovint les negociacions polítiques depenen de factors impredecibles.

Ara bé, fa l'efecte que Puigdemont té molts incentius a un acord: podria fàcilment perdre la clau que té ara en una hipotètica repetició electoral, fins i tot si mantinguera o millorara els seus resultats. Els mateixos capricis de l'aritmètica electoral i parlamentària que l'han portat fins ací el podrien tornar a la irrellevància en l'arena política estatal. D'altra banda, difícilment les enquestes seran tant definitòries com per dur a Pedro Sánchez a trencar la baralla i arriscar-se a unes noves eleccions. Ara bé, com dèiem abans, l'amnistia pot valer una investidura, però una vegada amortitzada, vindran altres carpetes encara més complexes. Unes carpetes, però, que caldrà afrontar si es vol mantenir viva l'opció de les majories d'esquerres a l'estat. ☞

SUBSCRIV-TE A

MÈTODE

Preu Subscripció anual (4 números l'any):
33€ per a Espanya, 45€ per a l'estranger. www.metode.cat

XAVIER ALIAGA

Cultura amb Vox en mode supervivència

ANTECEDENTS

Mes de juny de 2023. Les eleccions autonòmiques celebrades el 28 de maig suposen un tomb en el panorama polític valencià. Governarà la dreta en el Palau de la Generalitat. I en el context de les negociacions per conformar govern entre el Partit Popular de Carlos Mazón i la formació ultradretana Vox, transcendeix que Vicente Barrera, torero retirat, empresari i advocat de formació, podria ser el nou vicepresident i conseller de Cultura. Sona a acudit, però no ho és. És el resultat d'una sèrie de variables com ara que el PP no està disposat a cedir competències molt dotades de pressupost, com Sanitat, Educació o Hisenda. I també és el fruit d'una carambola política, el vet dels populars a Carlos Flores Juberías, candidat dels ultradretans a la presidència de la Generalitat i que té a sobre dels muscles una motxilla massa pesada fins i tot per al PP, una condemna per assetjament i maltractaments psíquics a la seua exdona.

Flores, destinat en principi a ser vicepresident de Mazón i conseller de Justícia, queda inhabilitat per a tasques de govern i acabarà com a diputat en el Congrés, però la seua baixa deixa una vacant. Vicente Barrera hi és l'escollit. I el càrrec ve acompanyat de la cartera de Cultura, no se sap ben bé a proposta de qui. D'antuvi, sense les competències de patrimoni, que el PP es reserva. En acabant, la pressió de Vox fa que Mazón atorgue als ultradretans el lot complet. Barrera, en la pressa de possessió, s'autodefineix com «un home de cultura». D'una cultura que, segons ell, ha estat «perseguida» durant els huit anys de govern del Botànic, en referència al món taurí, obviant que desenes d'ajuntaments governats per PSPV-PSOE i Compromís

| Xavier Aliaga és escriptor i periodista de la revista *El Temps*. La seua darrera novel·la és *Ja estem morts* (Angle, 2021). Actualment és membre del Consell Valencià de Cultura

han mantingut els bous al carrer i altres modalitats taurines. Persones properes a la família em definiren l'entorn de Barrera com a «conservador però culte». Amb tot, el filofeixisme del conseller, el seu franquisme militant, són innegables: ho demostren de manera fefaent les seues publicacions en les xarxes socials.

Barrera mantindrà al llarg de tot l'estiu un perfil baix, sense declaracions ni aparicions públiques, la qual cosa no evita que una sensació d'incertesa i estupefacció recorrega l'espina del sistema cultural valencià. Un bon grapat de col·lectius i associacions de les arts escèniques i visuals envien una carta a Mazón en què li expressen la seua preocupació. Els primers nomenaments del vicepresident i conseller, a l'agost, no atenuen precisament la sensació de vertigen: Paula Añó, una valenciana que havia fet carrera política a Catalunya amb un perfil molt agressiu en els mitjans, especialment contra els CDR catalans, és la nova secretària autonòmica de Cultura i Esport. Sergio Arlandis, un escriptor de certa trajectòria en castellà i, ahora, col·laborador de la secessionista Real Acadèmia de Cultura Valenciana (RACC), s'encarrega de la direcció general. L'únic nomenament més o menys neutre és el de Pilar Tébar, una professional amb bon cartell en el seu àmbit, com a directora de Patrimoni Cultural.

El període estival i la prudència, tal vegada excessiva, dels actors culturals, atenuen el debat, tan sols atiat per incidents com la censura en la Biblioteca de Borriana a diferents publicacions en català, entre elles la revista infantil *Camacuc*. O la retirada del nom del fundador d'Al Tall, Vicent Torrent, de l'auditori de Torrent. En les visions més optimistes es compara l'acord amb Vox amb el «pacte del pollastre» amb Unió Valenciana, tres dècades enrere. Aquella experiència de govern va ser gairebé una anècdota, però els seguidors valencians de Santiago Abascal, que aixopluguen el delirant ideari lizondista, tenen un 12,18 % dels vots autonòmics i una implantació homogènia i sòlida al llarg del País Valencià. No és un fenomen ni anecdòtic ni aïllat, no és comparable amb la pigota que s'hagué de passar amb Unió Valenciana, com explicava en un article el periodista d'*El Temps* Víctor Maceda.¹

Amb tot, caldrà esperar fins l'estremidora compareixença de Vicente Barrera davant les Corts Valencianes, el 20 de setembre, per valorar de què estem parlant exactament.

¹ Una anècdota ben significativa: un dels primers càrrecs públics de Carlos Mazón, amb Eduardo Zaplana, el 1999, amb 25 anys, va ser posar-se al capdavant de l'Institut Valencià de la Joventut (IVAJ). Una de les primeres mesures va ser traure de la institució les Normes del Puig instaurades pel director precedent, d'Unió Valenciana, Joaquín Lanuza. Eren uns altres temps, pel que sembla

LA MAGNITUD DE LA TRAGÈDIA

Uns dies abans de la dita compareixença es produeix un fet significatiu: després d'haver conquerit el principal espai públic de la ciutat, la plaça de l'Ajuntament, la Plaça del Llibre, el certamen dedicat a la producció editorial en català, abandona aquest indret per la manca de garanties municipals que els permisos arriben en temps i forma. La iniciativa ha de buscar acomodament entre els murs de la Universitat de València. En una tornada als orígens de trinxera, quan la Plaça havia de celebrar-se a l'interior del Centre Octubre de Cultura Contemporània. Finalment, es troba una ubicació més digna, al Jardí Botànic. Emplaçament que, en tot cas, obliga a anar-hi, no disponible o present en el gran espai públic de la ciutat.

En aquest cas, el responsable no és Vox, sinó l'alcaldesa del PP, María José Català, la política que va demanar disculpes en un acte públic per parlar en valencià. Tots els mals auguris s'anaven complint. I la primera intervenció pública de Barrera com a conseller va reblar el clau.

La sensació en escoltar l'exmatador era que havíem tornat moltes dècades enre-re. Algú diria que a la mal anomenada *Batalla de València*, una denominació que pressuposa que hi havia dos contendents, però la violència era unidireccional: les agressions i les bombes sempre eren contra els mateixos. El rerefons era encara més profund, més atàvic. El discurs de Barrera mostrava inquietants concomitàncies amb allò que publicava la premsa valenciana el 1939 a l'arribada del cabdill Francisco Franco. El torero es presentava com a víctima i alliberador, s'arrogava la representació del «pueblo valenciano» (de tot) i prometia que s'acabarien les persecucions. Ahora que prometia combatre el «pancatalanisme», entès implícitament com tot allò que està fora del radi d'influència de la RACV i Lo Rat Penat, entitats moribundes que viuen d'espantalls, de sostenir la bandera esparracada de la secessió lingüística i la seua normativa delirant. Barrera va deixar clar que, a partir d'aquell moment, aquelles serien les institucions referencials. Una simbiosi i unitat de destí entre blaverisme radical i extrema dreta que no ve de nou, que arrenca de la Transició i perdura avui en dia. Com han demostrat estudiosos del fenomen com Vicent Flor² i Francesc Viadel³ entre d'altres.

Un declaració de guerra a gairebé a tots els agents del sector editorial en la nostra llengua, a un contingent enorme de creadors de les arts escèniques i a centenars

² Vicent FLOR, *Noves glòries a Espanya, anticatalanisme i identitat valenciana*, València, Editorial Afers, 2011 (segona edició revisada de 2022)

³ Francesc VIADEL, *No mos fareu catalans. Història inacabada del blaverisme*, Barcelona, L'Esfera dels Llibres, 2006 (segona edició, ampliada, PUV, 2009)

de col·lectius i associacions repartits al llarg del territori. Però també a institucions com l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), que malgrat les moltes concessions particularistes, sovint injustificades, ha mantingut la fermesa en la defensa de la unitat lingüística. Barrera suposa en aquest aspecte un canvi de paradigma.

Barrera, a més, va fer un discurs prepositiu que, quan s'allunyava de la seua zona de confort taurina, fregava la indignència. Va mostrar tolerància per l'any dedicat a Maria Beneyto, «escriptora en castellà i valencià», però no va fer cap referència a Vicent Andrés Estellés, de qui es compleix el 2024 el centenari del seu naixement. A l'hora de fer aquest article, estava pendent de debat una iniciativa presentada pel diputat socialista José Chulvi per declarar 2024 «Any Estellés». La resta, qüestions transversals i bàsiques com la recuperació de la Dama d'Elx o promeses de protecció del patrimoni de ciutats com la mateixa capital edetana, Sagunt o Xàtiva.

Ni una paraula del sector audiovisual. Grau pràcticament zero d'aproximació a les arts escèniques i visuals. La primera intervenció pública de Barrera va ser important des del punt de vista de tenir la fotografia ben enfocada. El dia a dia és el que ens està ajudant a conèixer la dimensió de la tragèdia.

LA QÜESTIÓ LINGÜÍSTICA

Si dediquem un apartat a la llengua i la seua normativització és perquè això té conseqüències òbvies sobre el sistema cultural. El PP sempre ha navegat en aquesta qüestió entre dues aigües, basculant des de la necessitat d'acabar amb el conflicte lingüístic per raons estratègiques del moment, en l'època d'Eduardo Zaplana, la qual cosa va derivar en la creació de l'AVL, una història que recuperava recentment el periodista Sergi Castillo,⁴ a un cert revifament durant el mandat de Francisco Camps.

Amb Vox en el govern, hem entrat en una altra fase. El PP no sols riu les gràcies dels ultradretans (és el que va passar durant la compareixença de Barrera) sinó que reforça també el discurs secessionista des dels seus àmbits de gestió, ja siga canviant l'accentuació de la denominació del Cap i Casal com a *València*, en contra del criteri de l'AVL i els especialistes en onomàstica, o engegant una campanya contra la capacitació lingüística fins i tot en l'educació. Les pressions a l'AVL per part de Carlos Mazón encara es poden considerar de baixa intensitat, reduïdes a instar a la presidenta de l'Acadèmia, Verònica Cantó, a «integrar unes altres sensibilitats». Per emprar una imatge gràfica, el president tractava d'apagar el foc que els seus havien provocat. Això sí: deixant a l'eixida una cua de cigarreta sense apagar en un bosc atapeït de material inflamable.

| ⁴ Sergi CASTILLO PRATS, *Operació AVL*, València, Vincle Editorial, 2021

I no podem descartar que en algun moment el setge s'accentue, com va passar al desembre de 2004, quan l'aleshores conseller Alejandro Font de Mora va irrompre en un ple de l'AVL per impedir l'aprovació d'un dictamen sobre la denominació *valencià-català*. Una polèmica revifada ara a propòsit de l'aprovació de l'ús de «les altres» llengües de l'estat en el Congrés dels Diputats. Les armes, de fet, estan esmolades: la virulenta reacció dels membres del Consell Valencià de Cultura (CVC) a proposta del PP contra la presidenta Dolors Pedrós per haver donat suport a l'AVL en un tuit (recordem que l'acadèmia lingüística naix d'un dictamen d'aquesta institució), demostra que el tema lingüístic serà un vesper contínuament agitat. I una font de contradiccions per al PP: Ascensión Figueres, membre del CVC i antiga presidenta de l'AVL, va compatibilitzar la censura a Pedrós amb declaracions en premsa defensant la institució que va presidir.

El rèdit electoral d'aquestes posicions és difícil de quantificar. La visió optimista apuntaria al fet que les noves generacions de valencians tenen interioritzada en termes generals la normativa actual i la pertinença del valencià a un sistema lingüístic més ample, tot i l'escassa identificació amb el terme *català* per denominar la llengua del país amb normalitat. Amb tot, la persistència de sectors renuents té importància en termes de transmissió de vot entre formacions de la dreta: Francisco Camps, entre altres factors, va basar les seues còmodes majories absolutes en l'absorció quasi completa del món blaver. I Mazón tal vegada alimenta l'aspiració de repetir l'operació d'assimilació amb Vox. O almenys limitar-ne els danys. En tot cas, el PP no pot deixar que Barrera i els seus patrimonialitzen aquest vot. Per això María José Català, a l'hora de redefinir de nou la celebració del Nou d'Octubre, va buscar descaradament acostar les principals entitats secessionistes, fent canvis en coordenades nacionalcatóliques absolutament a mida de la València més reaccionària.

Quines conseqüències pot tenir tot això? En aquest punt, em permetran una autocitació, corresponent a la crònica⁵ de la compareixença de Vicente Barrera. Un fragment que, a l'hora d'escriure aquest article, mantenia a grans trets la seua vigència:

L'oxigen econòmic a Lo Rat Penat i la RACV, per molt gran que siga, és un brindis al sol. La xarxa cultural que hi ha darrere d'aquest món és insignificant en comparació al que mouen les diferents famílies del valencianisme que no impugnen la unitat de la llengua, cadascú des de la seua visió. A aquella tribu els poden

⁵ Xavier ALIAGA, «Apunts per a un país amb la cultura en mans de l'extrema dreta», *El Temps de les Arts*, 20 de setembre de 2023, <<https://tempsarts.cat/general/apunts-per-a-un-pais-amb-la-cultura-en-mans-de-lextrema-dreta/>>

alimentar, promocionar, tenir contents. Però en el fons, a Barrera i a Mazón, aquell món els és igual. Serveix per mantenir viva la flama del conflicte i els seus localitzats i minsos rèdits electorals entre gent que igualment votaria dretes. I les surrealistes Normes del Puig difícilment podran transcendir més enllà d'alguns escrits oficials: l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL) és un organisme estatutari que marca la normativa i que, malgrat un bon grapat de discutibles concessions particularistes, té un esperit unitarista i de col·laboració amb l'Institut d'Estudis Catalans. Canviar aquest marc requereix una majoria qualificada a les Corts. Això vol dir que el món editorial i el sistema educatiu, tret de concessions inconcebibles de l'esquerra o d'un gir quasi copernicà de l'AVL, continuarà funcionant amb els mateixos paràmetres lingüístics [...] De moment, la presidenta, Verònica Cantó, es dedica a mostrar línies roges a Mazón.

Que no es puga canviar la normativa fàcilment no significa que les coses siguin fàcils. L'esmentada marginació a la Plaça del Llibre, les censures de llibres i revistes o la caiguda en la programació de la Biblioteca Valenciana d'un escriptor de la dimensió de Manuel Baixauli, revelen que el món de les lletres al País Valencià s'enfronta des de ja a nombroses dificultats. De moment, estem en la fase d'invisibilització. Quan hi haja pressupostos, veurem com es tanquen les aixetes. Una persecució amb totes les lletres per editar dins del marc estatutari. Dins de la legalitat. Si es confirma, un possible delictes de prevaricació. D'un conseller que, a hores d'ara, encara no ha resolt les possibles incompatibilitats del càrrec amb la xarxa d'empreses de la qual forma part.

LA BOMBA AUDIOVISUAL

Un exemple del l'estrés continu a què serà sotmès el sector cultural el va protagonitzar de nou el conseller Vicente Barrera en seu parlamentària, el dia 5 d'octubre, quan va assegurar que no signaria un conveni amb l'Institut de la Cinematografia les Arts Audiovisuals (ICAA) del Ministeri de Cultura per afavorir la creació en «altres llengües diferents al castellà». El motiu? La inclusió en el text del terme «català». Blanc sobre negre, Barrera estava dient que renunciava a quasi 1,5 milions d'euros pels seus deliris i fòbies.

L'anunci va encendre totes les alarmes en el sector: els canals de comunicació interna de les associacions van bullir durant hores, valorant possibles eixides jurídiques. Per als professionals que tenien els projectes presentats i en marxa, l'anunci de Barrera els deixava absolutament desprotegits. L'ansietat i la inseguretat creades són difícils d'imaginar, assimilables al vertigen d'una persona que acaben d'acomiar de la feina. Unes hores més tard, Sergio Arlandis, en el paper

de policia bo, va explicar als mitjans que el conveni se signaria de seguida que el ministeri substituïra el terme «català» per «valencià». Fonts del sector asseguren que el conveni de l'any anterior incloïa el terme *valencià*. Comptat i debatut, aquest és el marc permanent tibant que viurà el sector.

Ara caldrà veure quina és la gestió de les ajudes, perquè un temor fonamentat és que les coproduccions amb Catalunya, que han sostingut produccions com *La mort de Guillem*, difícilment seran viables amb una administració tan obtusament reactiva i sectària. La legítima aspiració d'un audiovisual potent en la nostra llengua, com el tenen a Galícia, el País Basc o Catalunya, sembla ara mateix una entelèquia. En qualsevol racó del món, el foment de l'audiovisual com una eina estratègica per crear indústria, protegir la pròpia llengua i projectar-se al món no és negociable. Passa que per detectar determinades necessitats necessites un marc mental propi. Molt llunyà de l'espanyolisme atàvic de Barrera: costa imaginar l'extorero celebrant un Os d'Or o un Goya guanyat per una pel·lícula rodada en la nostra llengua.

Altrament, la debilitat d'À Punt, en termes de suport social i polític, tampoc no ajuda gens *a priori* per millorar el múscul del sector. I els modestos avanços del Botànic, significatius en comparació amb la gestió anterior, podrien quedar en no-res.

Per cert: ara és quan es fa palesa la greu errada comesa pel govern progressista de no fer la integració plena en l'Institut Ramon Llull, haver instaurat una col·laboració a l'hora de difondre projectes difícil de capgirar sense provocar un terratrèmol. Al PP i Vox, el model actual de promoció a través dels instituts Cervantes ja els està bé. Per raons òbvies.

INQUIETUD PER BARRIS

Amb tot i això, tots els sectors culturals no tenen la mateixa sensació de perill. Ni el potent entramat de les bandes de música, la programació operística del Palau de les Arts, ni el món de les arts visuals i els seus grans contenidors, IVAM, Consorci de Museus o Museu de Belles Arts (on difícilment es pot empitjorar la seua mala salut de ferro), sembla que s'hi veuran afectats significativament. Almenys, mentre no canvien les respectives direccions o no es provoquen pressions de caire ideològic que puguin devaluar les programacions atenant a les dèries dretanes.

S'ha de veure com evoluciona tot plegat. Barrera, de moment, es limita a comparèixer en les inauguracions de les exposicions importants. Els agents culturals asseguren que, de moment, el conseller i els seus equips estan bàsicament aterrant. Prenent consciència de la dimensió d'un negociat que, qüestions ideològiques a banda, els va gran.

En contrast amb les arts visuals, les arts escèniques en la nostra llengua, començant per la molt potent escena musical en valencià, viu amb molt més de neguit el moment. La censura a tota una institució com Vicent Torrent va ser un avís a navegants. L'espai reconquerit en els mitjans i espais públics com el Teatre Principal, el Palau de la Música o el Palau de les Arts, podria perdre's. Festivals i iniciatives que depenien de l'IVC, com el festival Música i Lletra de Xàtiva, dedicat a la cançó d'autor amb una presència majoritària però no única del català, estan ara mateix en perill, perquè el finançament municipal no és suficient per fer cartells potents. La programació en la nostra llengua, de fet, dependrà de la xarxa de ciutats i pobles en mans de formacions progressistes, gens menyspreable, però que no abasta les ciutats més poblades, València, Alacant, Castelló, Elx o Torrent. El sector torna als anys anteriors al Botànic. Tot just, els de l'eclosió de l'escena.

Cal afegir una qüestió no menor: acabades les eleccions, semblava que la Diputació de València, de la qual depén l'Institut Alfons el Magnànim i diversos museus i sales teatrals, anava a restar en mans de l'esquerra. Malauradament, La Vall ens Uneix, l'escissió socialista liderada per Jorge Rodríguez, va posar la institució en mans conservadores i ultradretanes. Com es va acabar així i les possibles motivacions dels seguidors de l'alcalde d'Ontinyent són llargues d'explicar i aquest no és el lloc, però el resultat de la decisió és demolidor. Amb conseqüències que caldrà anar estudiant a poc a poc. Què passarà amb la línia de L'ETNO, declarat millor museu europeu? O amb l'innegable impuls que ha viscut la Institució Alfons el Magnànim sota la direcció de Vicent Flor?

MIL INCÒGNITES I UNA CERTESA (A MANERA D'EPÍLEG)

Quan es publique aquest article és possible que algunes de les moltes incerteses expressades vagen aclarint-se. I que, dissipada la boira, els pitjors auguris ens salten a la cara, miserablement. Tanmateix, durant el període en què començava a documentar el contingut del text, va passar un fet significatiu, al meu parer. L'escriptora catalana, Irene Solà, presentava en el Centre Octubre de Cultura Contemporània, en un acte organitzat per la llibreria Fan Set, el seu darrer i esplèndid llibre. El *hall* de l'edifici, de considerables dimensions, es va quedar xicotet per acollir l'allau de gent que volia escoltar Solà i la seua presentadora, Núria Cadenes. Un públic amb una mitjana d'edat deu o quinze anys inferior al d'una presentació a l'ús. Un acte es pot dir massiu, a València, amb l'escriptora en català més internacional.

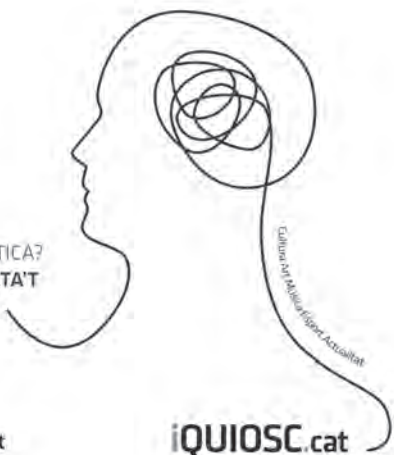
Aquesta tardor, a més, l'escena musical valenciana ha continuat omplint els escenaris que encara estan oberts. Un públic jove, molt jove. Amb hàbits lingüístics que desmunten esquemes i que encara s'han d'estudiar a fons, figures d'un altre

paner. La certesa és que podem prescindir de les tesis més catastrofistes. Hi haurà uns anys de dificultats i retrocessos, seria enganyós i fútil creure que no passarà res i que no hi haurà conseqüències. Un període que no sabem fins a quan es perllongarà. Però hi ha unes bases sòlides. En alguns aspectes, molt més sòlides que les creades quan el PP va arribar al poder en l'època d'Eduardo Zaplana i Rita Barberà. També és cert que polítiques més valentes per part del Botànic ens podien haver dotat de més anticossos. I que les condicions ambientals han empitjorat substancialment, per l'ascens de l'extrema dreta i per les nostres especificitats, el xoc no resolts Catalunya-Espanya que té complexes derivades al País Valencià.

Tot això és cert. Però la llengua i la cultura han travessat períodes molt complicats i s'ha sobreviscut als embats. I en tot cas: aquest període se'n farà insuportable si no l'enfoquem des de l'autoconsciència de les nostres fortaleces i des del convenciment que hi ha un horitzó més enllà. Si no ho fem així, les conseqüències seran molt més devastadores. ☾

l'INTERESSA LA POLÍTICA?
L'ECONOMIA? **CONNECTA'T**

Tot el que t'interessa, ho trobaràs a iQUIOSC.cat
iQUIOSC.cat és el quiosc digital amb la més àmplia oferta de mitjans de comunicació en català. Diaris, revistes, premsa comarcal de pagament i gratuïta al teu abast a www.iquiosc.cat

Descarrega't l'aplicació gratuïta* al teu mòbil o tauleta i emporta't amb tu més de 200 publicacions per llegir quan vulguis i on vulguis.

Els mitjans del país t'ho posen fàcil, fes-te d'iQUIOSC.cat

*App disponible per iPad/iPhone (iOS 5 o superior) i Android (4.1 o superior)

iQUIOSC.cat

ANNA MONER

*Una quimera: de Hatchard's a Pigmalión**

El passeig matinal per Londres i la visita mensual a la llibreria Hatchard's li oxigenaran el cervell. Se sent exhausta. Les dues setmanes que ha passat gitada, segrestada pel dolor de cap, l'han arruïnada mentalment. No és la primera vegada i sap que no serà l'última. Ara, però, toca refer-se del que denomina irònicament vida amfíbia i acumular l'energia suficient per iniciar les primeres pàgines de la pròxima novel·la. L'escriptura podarà el manyoc de nervis que se li acumulen al bescoll i suavitzarà la impaciència. «Ordenaré les idees abans de tornar a agafar la ploma i escriuré, escriuré i escriuré sobre la Bogeria i la Desil·lussió, amb majúscula», rumia mentre es posa l'abric i pren el paraigua. No confia en el temps inestable del Londres primaveral.

Ha rebutjat l'encàrrec per a la col·lecció «Home University». No li abelleix teoritzar sobre l'època postvictoriana. La idea de tractar amb catedràtics universitaris l'asfixia. És conscient que, si desitja complir l'objectiu, ha d'esquivar les interrupcions, concentrar-se en la feina, evitar els actes socials i recloure's a casa com més

Anna Moner (Vila-real, la Plana Baixa, 1967) és artista plàstica i escriptora. La seua darrera novel·la és *La por de la bèstia* (Amsterdam, 2023)

* La llibreria Hatchard's, situada al número 187 de Picadilly, a Londres, va ser inaugurada per John Hatchard el 1797. És una de les llibreries més antigues d'Anglaterra i durant molt de temps va ser un establiment independent fins que el va adquirir la cadena Waterstones. Virginia Woolf, que la visitava sovint, la inclou en la novel·la *La senyora Dalloway*.

D'altra banda, la llibreria Pigmalión, fundada per Lili Lebach una alemanya que va fugir del nazisme, estava situada a la Galería del Este del carrer Florida de Buenos Aires. Especialitzada en llibres anglesos i alemanys, ha passat a la posteritat com l'establiment on es van trobar J. L. Borges i Alberto Manguel. Pigmalión ja no existeix

temps millor. La setmana que ve es traslladarà a Rodmell, i, sense pressa, començarà a redactar. A Monk's House, lluny de l'efervescència de la ciutat, el projecte adquirirà densitat i els personatges, reduïts a l'essencial, l'ajudaran a atrapar el vol del temps. Una reclusió voluntària que no implica renunciar a la música. No assistirà a concerts, però Mozart, Beethoven i Wagner l'acompanyaran; li estimulen l'apetit creatiu. Com de costum, quan finalitze la jornada de feina, després de sopar, escoltarà les seues peces predilectes al gramòfon mentre es relaxa fent calça. «Tan bon punt arribe a Rodmell, aniré a Lewes, visitaré Nessa i compraré un parell de cabdells de llana. Tranquil·litat, labor, música, cigarretes, sabatilles i brioxos amb mantega i bombons de cafè a la vora de la llar», fantasieja, i cantusseja amb veu baixa la melodia del Quartet de corda K428 de Mozart per Regent Street.

Li agrada Londres quan s'intueix l'estiu. Deambula pels carrers i places immersa en una estranya felicitat. Un sentiment bellugadís que seria més intens i persistent si els seus llibres tingueren una bona acollida per part de la crítica. Això es traduiria en unes vendes acceptables. Llavors, seguint el pla de Leonard, podrien mamprendre les reformes a la cuina i el bany de Monk's House, la modesta casa de camp centenària, i comprar-se el vestit de *crepé de chine* de color verd que va descobrir fa poc en una *boutique* de Bond Street i unes botes de sola de goma per passejar per la rodalia del riu Ouse els diumenges.

Para atenció al so dels talons de les sabates sobre les llambordes. Adora vagarejar per la ciutat. Fins i tot li resulta més agradable que caminar pel camp. Entra a Regent's Park, recorre un bon tram de l'avinguda central, seu en un banc, sota un arbre, i s'entreté observant les acrobàcies dels esquiroles. «Tothom té amics que han mort a la guerra», murmura. Li agrada la musicalitat de la frase. Decidit. Farà referència a un veterà de guerra que pateix un trauma i acaba llançant-se per la finestra i a l'angoixa que tenalla la seua dona, Lucrezia. Trau el quadern de notes i ho apunta. Al costat, escriu un nom: Septimus Warren Smith.

Un plugim suau comença a mullar-ho tot i, a través de la lleugera cortina d'aigua, visualitza el fràgil i commovedor matrimoni Warren Smith assegut al banc de davant seu, a pocs metres de la mainadera que custodia el carro amb el nadó adormit. Tan bon punt obri el paraigua, Septimus i Lucrezia s'esfumen i decideixen dirigir-se a Bond Street sense deixar de teixir i desteixir mentalment la novel·la. La mirada es queda enganxada durant uns segons a la vitrina de la guanteria. «Guants i sabates; Clarissa sent debilitat pels guants...», afegeix al quadern, i contempla com s'allunya l'òmnibus de Picadilly.

Somriu quan guarda la ploma a la butxaca de la jaqueta, se sent farcida de paraules. «Tot passarà el juny. Un dia de juny... El 26 de juny», cavil·la mentre empenya les portes de Mulberry, la seua floristeria predilecta. Espera el seu torn en un racó i imagina Clarissa remenant els ramells de clavells rojos i de lliris, aspirant amb els ulls tancats l'aroma exquisida de les roses perses. Una violenta explosió, com si algú haguera disparat un tret al carrer, l'expulsa del somieig. «No és res, senyora Woolf», comenta la dependent amb naturalitat. «Passa sovint. Ha rebotat el neumàtic d'un automòbil». L'ensurt li ha despertat la gana. Un *éclair*, un *petit choux* de la pastisseria del costat, la calmarà.

El sabor de la mantega i la crema de xocolata li fan oblidar l'incident i se centra una altra vegada en la confecció de l'obra. Aleshores, es fixa en la dona despenjada, de ventre opulent i aspecte marcit que seu a la taula del fons, en la manera en què mastega i s'engul uns pastissos de color rosa recoberts amb generosos grapat de sucre. «Passarà fam?», es pregunta. La desconeguda de Bond Street que devora *petits choux* aliena a les mirades escrutadores de la gent li ha inspirat una nova escena. De seguida s'ha adonat que aquella manera tan lúbrica de menjar té a veure amb altres apetits no sats. «Els detalls, s'ha d'escarbar en els detalls en profunditat», conclou satisfeta, i, després de pagar, ix al carrer i espera, pacient, per travessar-lo. No pot evitar preguntar-se si, en aquesta ocasió, aconseguirà el que busca. El Big Ben toca la mitja, però abans de tornar a casa i omplir-se el cervell del martelleig metàl·lic de les tecles de la màquina d'escriure, s'acostarà al 187 de Picadilly a descobrir les novetats de la seua llibreria de capçalera.

Un munt de llibres, exposats a l'aparador, darrere dels vidres, exhibeixen impúdics les interioritats als possibles compradors: L'*Autobiografia* de la senyora Asquith, *Big Game Shooting in Nigeria* i *Jorroks's Jaunts and Jolities*. La vista dansa de l'un a l'altre fins que es queda enganxada en uns versos.

«Què somiava, dreta davant de Hatchards? Què provava de recuperar? Quina imatge d'una alba blanca al camp, mentre llegia en el volum obert de la vitrina:

*No has de témer ja l'ardència del sol
ni de l'aspre hivern els furors».*

—Shakespeare... La tragèdia de Cimbelí... —diu Borges i apunta amb l'índex a les prestatgeries que hi ha entre el seu dormitori i la sala d'estar.

La veu de l'escriptor cec sona fràgil, però segura, i talla el fil de la lectura de l'adolescent d'ulls vius, que alça la vista de la novel·la que acaba de començar a llegir-li en veu alta i busca amb l'esguard el punt que assenyala.

—És allí, al segon prestatge —afirma amb el posat altiu de qui es nega a mostrar-se indefens i conserva en la ment l'ordre exacte de cadascun dels mil cinc-cents llibres de la seua biblioteca personal—. Com veu, Alberto, Virginia Woolf també estimava profundament Shakespeare, el menys anglès dels poetes d'Anglaterra. Qui no estima Shakespeare? Ha llegit Shakespeare? —demanda encuriolit amb la mirada perduda en l'infinit aterridor dels invidents i escolta atent la resposta del jove que seu davant d'ell.

Sempre conversen sobre literatura. No parlen de res més. No fa mai mencions personals de cortesia. No li interessa fer amistats. No té amics. Només necessita que algú li cedisca durant unes hores els ulls i la veu. Alberto Manguel forma part de l'ampli grup de lectors que acudeixen a l'apartament 6B del número 994 del carrer Maipú. El va conèixer a la llibreria Pigmalión; Lili Lebach, la propietària, d'origen germànic, li havia parlat molt bé d'aquell xicot de setze anys que ara mamprénia la lectura de Woolf. «Sap alemany, anglès i francès. És educat, espavilat i proper, però en la mesura justa. Estudia als matins i treballa ací a les vesprades. Podria visitar-lo quan acabe el seu torn a la llibreria. Segur que Alberto estarà encantat amb l'oferta! El seu món són els llibres!», li va comentar Lebach, sense amagar l'interès que tenia perquè es conegueren. Llavors, Borges, mentre encarregava a l'adolescent un parell de títols nous, va aprofitar per preguntar-li si podria llegir-li a les nits, sempre que no tinguera res a fer, ja que la seua mare, que ja havia complit els noranta anys, es cansava amb facilitat.

Des d'aleshores, dues o tres vegades a la setmana, segueixen el mateix ritual. Fanny, la fidel assistenta, obri la porta a Alberto i l'acompanya a la sala on l'espera l'escriptor assegut a la butaca, al costat d'una tauleta plena de llibres. Una sala estreta, tèbia i perfumada, gràcies a la generositat amb què Fanny impregna amb *eau de cologne* el mocador que guaita a la butxaca de l'armilla de Borges. Sempre la mateixa salutació; només canvia l'obra. «Bona nit, llegirem Woolf», li ha dit avui en arribar, i, tot seguit, li ha oferit l'exemplar de *La senyora Dalloway* que tenia a les mans. Encara conserva l'etiqueta blava amb el nom de Pigmalión enganxada a la guarda. Tots els volums de la biblioteca mantenen les etiquetes de cadascuna de les llibreries on han estat adquirits.

L'argentí llueix un elegant vestit gris clar i una cridanera corbata groga, l'únic solatge de color que la ceguesa li permet intuir, i s'aferra amb la mà esquerra al mànec de l'inseparable bastó de caoba. Amb la dreta, acaricia el pelatge blanc de Beppo, el gat d'ulls daurats batejat amb el nom del felí preferit de Lord Byron, que dorm al seu braç. Alberto reprèn la lectura i observa de reüll l'escriptor, que marca

el compàs amb el cap, com si escoltara un concert. Llegeix de manera pausada, respectuosa, sense dramatitzar, com a ell li agrada.

Borges vol rellegir uns contes que li semblen quasi perfectes. Necessita exercitar la imaginació. Desitja revisar-los abans de reprendre l'escriptura. Deu anys sense escriure és massa temps i li abelleix tornar a narrar. La ceguesa no el retindrà captiu. Ansieja analitzar com estan fabricats alguns dels relats de Kipling, James i Stevenson, però aquesta nit ha decidit passejar amb Clarissa Dalloway per Londres de la mà de l'admirada Virginia Woolf. Dissecciona el text, atura la lectura cada dues frases a fi d'examinar com es combinen les paraules. Repara en els mots triats per l'anglesa, en els temps verbals que usa, en com sona la melodia interna que lliga una oració amb l'altra.

—Les virtuts eufòniques de la prosa de Woolf són inqüestionables. Quan la llegim, sentim música. Una música orgànica... Més endavant visitarem *Orlando*. El text original, no la traducció que em va encarregar Victoria Ocampo per a Editorial Sur fa ja trenta anys. És la millor manera de comprovar el que li dic.

Alberto Manguel se sent afortunat. La biblioteca de Borges està farcida d'edicions antigues o primeres edicions en l'idioma original. Llibres plens de les anotacions manuscrites amb què cobria els marges de les pàgines fins que la malaltia ocular li ho va impedir. Exemplars comprats a les seues llibreries favorites: la dels germans Mackern's, fundada el 1849 al carrer Sarmiento, 525; la Mitchell's Book Store, inaugurada el 1907, o la Viau i Cia, dedicada a edicions de luxe sobre art. A Pigmalión encomana les obres en anglès; a Goethe i a Beutelspacher, en alemany, i a Verbum, en francès. Afortunadament, Buenos Aires disposa d'un ampli i variat circuit de llibreries especialitzades que nodreixen la seua avidesa i el converteixen, malgrat la miopia degenerativa, en un lector privilegiat.

La ceguesa l'aïlla del món i el convida a concentrar-se en les paraules que brollen dels llavis del jove i es queden suspeses enlaire, llestes per a la dissecció. Deu pàgines més endavant, Borges marca amb un gest el final de la sessió de lectura i acomiada Alberto Manguel.

El seu cos roman assegut a la butaca, envoltat de foscor, a la sala estreta i perfumada del sisè pis de l'edifici del carrer Maipú; tanmateix, el pensament és a Londres, davant de l'aparador de Hatchard's, al costat de Clarissa Dalloway. «No has de témer ja l'ardència del sol / ni de l'aspre hivern els furors», murmura l'argentí fent girar el bastó, com si poguera llegir els versos de Shakespeare al llibre obert que hi ha exposat a la vitrina de llibreria londinenca. Llavors, entén que ha arribat el moment de reprendre l'escriptura. ◀

POQUES SUBSCRIPCIONS

MOLTES SUBSCRIPCIONS

SOM MÉS FORTES QUE LA CENSURA

Defensem el català de les urpes de l'extrema dreta.
Fes un 2x1 en revistes en català. Una subscripció per a tu
i una per a una entitat dels Països Catalans.

noalacensura.cat

ALBA HERRERO GARCÉS

En una casa. Notes sobre feina de la llar i cures a través del procés d'una exposició

Dones treballant, n'hi ha hagut sempre, així començaven moltes de les converses que precedien les entrevistes que vam fer Ana Penyas i jo durant els mesos d'abril de 2021 i març de 2022 per a l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», concebuda específicament per a la Galeria 3 de l'Institut Valencià d'Art Modern (IVAM) i que va estar exposada entre els mesos de novembre de 2022 i abril de 2023. La invitació que ens feia Nuria Enguita, directora de l'IVAM, era una invitació oberta respecte al tema, on allò que posava en relleu —allò a què ens convidava des d'un atreviment genuí— era el fet que ambdues treballarem juntes i generarem una proposta a partir de l'entrecreuament de les nostres disciplines. Ana Penyas és il·lustradora i artista visual, jo antropòloga i investigadora social, les dues érem amigues des de feia temps i compartíem una sensibilitat, una mirada comuna, però la proposta era per a nosaltres tot un repte, que ens evidenciava el vertigen, però també la il·lusió i la curiositat d'explorar les nostres disciplines en relació amb l'altra i les noves possibilitats que això ens permetia.

«En una casa» era/és, per tant, una proposta de caràcter híbrid entre la narració gràfica i la investigació social, entre l'escolta atenta i la cura dels relats en primera persona i la complicitat poètica amb què la il·lustració dialoga amb aquests. El focus requeia en les formes remunerades de la feina de la llar i les cures, aquelles que tenen lloc fora de la casa pròpia, en un espai —d'entrada almenys— aliè.

Alba Herrero Garcés és antropòloga social, professora a la Universitat de València i creadora, juntament amb la il·lustradora Ana Penyas, de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures» que es va fer a l'IVAM (2022-2023)

Per a nosaltres centrar-nos en les formes remunerades d'aquesta feina suposava un punt de mira privilegiat des del qual analitzar i qüestionar les dinàmiques econòmiques i territorials, els estereotips de gènere, de procedència, d'edat i de classe. Va ser una exposició, una publicació i un fanzín i a través de cadascun dels formats plantejàvem una aproximació íntima i política a l'anàlisi de les relacions socials i de poder que hi ha en cada moment. Una relectura oberta sobre l'organització social de les cures, sobre les trajectòries de l'organització col·lectiva i de reivindicació de drets i condicions de treball dignes i sobre les configuracions familiars i les motivacions i expectatives de vida de les persones que fan la feina i les que la reben. En una casa és també l'espai on s'exerceix aquesta feina, i era la resposta que moltes treballadores de la llar donaven en els anys setanta quan els preguntaven on treballaven (Gómez Ruiz, 1976).

Tal com apunta Silvia Federici «és important reconèixer que quan parlem de feina domèstica no estem parlant d'una ocupació com qualsevol altra, sinó que ens ocupa la manipulació més perversa i la violència més subtil que el capitalisme ha perpetrat mai contra qualsevol segment de la classe obrera» (2013). En aquest sentit, Mari Luz Esteban (2017) planteja i alerta sobre com la centralitat actual del concepte de les cures pot comportar riscos, tant pel que fa al sobredimensionament del terme com a la sentimentalització de la mirada feminista. Uns riscos relacionats amb la hipertròfia de la dimensió emocional i afectiva associada a les cures que, considera, podria portar a considerar l'emocional com la característica definidora d'aquesta feina, i com això perpetuaria l'associació d'aquest àmbit amb «allò femení». Des d'aquest punt de vista ens semblava important traçar una genealogia sobre les condicions materials, simbòliques, socials i polítiques en les quals aquesta feina s'ha dut a terme en l'últim segle. Posar el focus en les formes remunerades d'aquesta feina ens obliga a defugir d'imatges bucòliques i idealitzades, ens obliga a revisar i qüestionar privilegis i escapar d'essencialismes.

Les diferents formes en què ha sigut anomenat —serventa, empleada de la llar, treballadora de llar—, a més, revelen transformacions vinculades al model de dona, les configuracions familiars i les relacions de poder o l'estructura social en general. Cada terme planteja implicacions i lectures polítiques i de classe concretes (De Dios Fernández, 2018). El terme *serventa* —vinculat al model de societat del nacionalcatolicisme i àmpliament utilitzat en la primera etapa del franquisme— emfatitza la diferenciació social entre els grups susceptibles de ser servits i els servents. En el cas valencià, «anar a servir» o «estar en amo» expliciten la relació jeràrquica, desigual i fins i tot de pertinença que s'assumia en aquesta feina. Aquest terme, tal com descriu Eider de Dios Fernández (2018), també té a veure, en primer lloc, amb

la fam de qui va perdre la guerra i, més endavant, amb els rogles en eixir de missa de finals dels anys cinquanta, on tenien origen les primeres organitzacions de les treballadores de la llar, junt amb la Joventut Obrera Cristiana (JOC).

A partir dels anys seixanta apareix el terme *empleada de la llar* com a símbol de la societat tecnocràtica i *desarrollista* franquista, de l'èxode rural, del canvi respecte al model de dona i les reivindicacions d'ocupació femenina. Amb el nom canvien també les causes i les dinàmiques, ja no es tracta d'una manera de fugir de la misèria, sinó d'una estratègia de desenvolupament personal i professional (De Dios Fernández, 2018). Aquesta lògica es troba també darrere de les migracions d'aquests anys a països europeus com Suïssa, Alemanya, Bèlgica, França o els Països Baixos. En el cas de les dones la feina de la llar i les cures era una de les principals ocupacions possibles, també en aquests casos.¹

Els anys huitanta i noranta coincideixen amb la desindustrialització, la incorporació massiva de les dones a la feina formal, amb l'aprovació de la llei del divorci i amb una major influència del moviment feminista. Es tracta de qüestions que van inferir en el model de dona i, per tant, de família. En molts casos també van estructurar les possibilitats laborals de les dones, bé per la dificultat de dedicar-se a la que havia sigut la feina de moltes en el cas de la desindustrialització, bé per trobar en la feina de la llar i les cures la manera de poder atrevir-se amb la possibilitat del divorci, tant econòmicament com en l'àmbit de la conciliació. Amb la incorporació de les dones a la feina formal, fora de la llar, esdevingueren canvis en l'organització familiar i en les economies de moltes famílies que passaven de tindre un salari a tindre'n dos, el que va afavorir el creixement de la societat de classe mitjana (Frazer, 2020). El nou model familiar resolva les necessitats de feina de la llar i de cura que fins al moment havien assumit les dones de la unitat familiar —i que continuaven assumint en gran mesura i de manera desigual respecte als homes de la mateixa unitat— mitjançant la generalització de la contractació d'aquesta feina a dones de fora de la unitat familiar. Això, que fins llavors havia sigut exclusiu de les classes altes, passava a formar part de l'organització de nombroses famílies, encara

¹ Malgrat haver passat desapercebut en els relats hegemònic, tal com apunta Bruno Tur, també en aquestes migracions hi havia, de manera indirecta, un component polític. Encara que el motiu principal per migrar fos econòmic i/o de noves expectatives professionals i personal, l'argument econòmic amagava moltes de les conseqüències de la repressió franquista. Sovint, les persones que migraven eren filles i fills de famílies represaliades durant la guerra i la postguerra, famílies que, de manera indirecta, n'havien vist afectada l'economia i on l'estratègia del silenci com a model de supervivència amagava a les generacions següents les causes d'aquestes migracions (Tur, 2009)

que en intensitats i freqüències diferents segons les economies. La feina de la llar i de les cures era, per tant, externalitzada i s'estenia el format de feina per hores, on les treballadores de la llar havien de combinar diverses cases al llarg del dia i/o la setmana. Però continuava sent una feina invisibilitzada i amb freqüència poc valorada, tant pel que fa a la seua informalitat econòmica —la major part d'aquesta feina esdevenia dins de l'economia submergida— com per tindre lloc en l'espai íntim i privat de les famílies (De Dios Fernández, 2018). Al mateix temps, van ser anys intensos quant a la lluita dels col·lectius de treballadores de la llar per unes condicions de treball dignes.²

Recentment, l'envelliment de la població, l'arribada de dones migrants a partir de la dècada dels noranta i les condicions de precarietat i vulnerabilitat a què les sotmet la llei d'estrangeria, han suposat un punt d'inflexió en l'anàlisi de la feina de la llar i de cura i de les relacions i les dinàmiques socials, econòmiques i polítiques a escala global. Des d'aleshores, s'han intensificat el que s'ha anomenat dinàmiques de neocolonització i extractivisme en un context de «crisi de les cures» —especialment en els països enriquits— i globalització/mundialització de les cures com a resposta a aquesta crisi (Pérez Orozco, 2006). La contractació —en gran manera dins de l'economia informal— de dones migrants per a la feina de la llar i les cures en aquest context, reproduceix, sovint, un model basat en pràctiques (neo)servilistes, on l'imaginari servil i les condicions desiguals dificulten la professionalització, el reconeixement de la feina i les condicions dignes i justes per fer-ho (Castelló-Santamaría, 2009). Un dels exemples en què més clarament podem identificar aquestes lògiques és al subrègim d'interna, el qual es trobava en plena recessió als anys huitanta, abans de la feminització de les migracions vinculades a les cures. Ara ha reaparegut amb intensitat, i en molts casos ha adoptat lògiques (neo)servilistes vinculades a situacions de forta explotació laboral i vulneració de drets (Castelló-Santamaría, 2009; Herrero-Garcés, 2022).

Fins ara, aquest fenomen d'externalització, mitjançant el qual una gran part de la feina de la llar i les cures el duu a terme una persona externa al nucli familiar, en

² En aquests anys es va fundar la primera associació de treballadores de la llar, l'Associació de Treballadores de la Llar de Bizkaia. Malgrat que la lluita dels diferents col·lectius de treballadores de la llar venia d'anys enrere, en aquests moments es produeix un gir i passa de vincular-se al moviment sindical a fer-ho amb el moviment feminista. A València feia temps que es reunia un col·lectiu de treballadores vinculades a Comissions Obreres, a parròquies de barri o pobles pròxims, i altres independents. L'any 1978, treballadores de la llar de València, van protagonitzar un tancament i una vaga de fam en església de Sant Martí, al carrer de Sant Vicent, per la mort d'una treballadora mentre netejava els vidres

lloc de qüestionar la divisió sexual del treball, la reproduïx (Castelló-Santamaría, 2009). La participació de les dones en el mercat laboral formal en una suposada igualtat de condicions i els canvis en l'organització familiar que això ha suposat, s'ha resolt en gran manera a través de la salarització i externalització de les cures, a falta de polítiques públiques que apel·len a la transformació de l'organització social d'aquests (Herrero-Garcés, 2022). En l'actual organització social de les cures hi ha una transferència de la domesticitat i de la idiosincràsia familiar al mercat, sense qüestionar ni transformar la divisió sexual del treball (Castelló-Santamaría, 2009). En aquest sentit, podríem dir que l'estat és còmplice d'aquest fenomen de dues maneres: en primer lloc, mitjançant aquesta absència de polítiques públiques vinculades a l'organització social de la cura i la democratització d'aquesta; en segon, a través de la llei d'estrangeria i la legislació laboral que regula, encara hui, la feina de la llar i les cures en desigualtat de condicions respecte a altres feines.³ Mitjançant la llei d'estrangeria i la legislació laboral, s'aconsegueix abaratir la feina de la llar i de les cures, migrant i precari, i es fa assequible per a la classe mitjana (Rodríguez-López, 2022). En aquest procés, molt sovint, les dones de classe mitjana apareixen com les grans beneficiades de la situació, en termes d'ascens social i adquisició de temps. No obstant això, aquesta lectura, parcial, desplaça del focus els homes i les institucions públiques que són en realitat els qui més benefici obtenen, les institucions retenint la despesa en serveis per a l'organització social de les cures, i els homes, reproduint la seua posició de poder que el desresponsabilitza de la gestió dels assumptes de la llar i familiars (Castelló-Santamaría, 2009). L'estat, a través de les institucions públiques vinculades a l'organització social de les cures i els marcs normatius que estructurin la situació actual, alimenta una situació de desigualtat i familiarisme mercantilitzat, ja que la situació actual fa que la possibilitat de cura depenga primordialment de les possibilitats econòmiques de cada unitat familiar o convivencial, un fet que constitueix, per tant, estratègies i/o solucions individualitzades i precàries que no alteren les estructures públiques ni comunitàries de provisió de cura i/o benestar (Ezquerria i Mansilla, 2028; Herrero-Garcés, 2022).

³ Després d'anys d'intensa lluita, el 9 de juny de 2022 es va ratificar al Congrés dels Diputats el Conveni 189 de l'Organització Mundial del Treball, que hauria d'igualar els drets del sector de la feina de la llar i les cures als de la resta de sectors laborals. Encara que es, sense dubte, un pas important i absolutament imprescindible, molts col·lectius de la llar continuen denunciant que encara és insuficient. D'una banda per no recollir la retroactivitat de les mesures, especialment pel que fa a l'atur, després d'anys de condicions desiguals. D'altra, perquè mentre els canvis laborals no vagen acompanyats d'una reforma de la llei d'estrangeria, aquests seran sempre incomplets

En aquest sentit, els col·lectius de treballadores de la llar i de les cures ens recorden constantment que els drets de cura d'unes persones mai haurien de ser a costa dels drets i les condicions laborals i vital d'altres. Denuncien també que la possibilitat de ser cuidades no deuria ser un privilegi (Herrero-Garcés, 2022). Reivindiquen, com feren les treballadores de la llar anys enrere, l'abolició del règim d'interna i una regulació real —amb un compliment també real— de les jornades laborals, de manera coherent amb el context actual.

El treball de camp es va dissenyar a partir de diferents tècniques qualitatives, pròpies d'una investigació de tall etnogràfic, que ens permetia aproximar-nos i aprofundir en els discursos, les emocions, les percepcions, les subjectivitats i les representacions de les persones vinculades a una realitat concreta. En aquest cas, les diferents tècniques es van definir des de la necessitat de permetre una flexibilitat metodològica oberta a l'escolta i a la permeabilitat del mateix procés d'investigació. En total, es van fer 23 entrevistes a 35 dones (encara que n'han sigut moltes més amb qui vam mantindre converses informals), nascudes entre 1930 i 1997, de diferents procedències i classes socials. Elles són: Carmen C., Pepa C., Isabel U., Cándida A., Catalina S., Mari Carmen B., Rosario S., Amparín R., M. Ángeles S., Amparo H., Carmen M., Pilar S., Pilar G., María Amparo F., M. Carmen J., Arabella L., Paqui A., Pura B., Maribel C., La Gazpacha, Valentina D., Pepa G., Cristina C., Amparo M., Pili G., Carmen G. Q., Mari G. Q., Amparo E., Paqui G. Q., Severina I., Ana D., Marcela B., Emy M., Lichi D. i Gala C. No podem perdre de vista que tot fenomen depèn de la problematització i el qüestionament de la realitat que s'aborda, i aquesta està condicionada pel posicionament de qui investiga/crea. En aquest cas, el nostre punt de partida tenia a veure en un espai intermedi entre plantejaments teòrics, pràctiques quotidianes i privilegis. Uns privilegis que tenien a veure amb formar part del paisatge social de la classe mitjana i amb l'experiència encarnada de les famílies ocupadores i no de les empleades, totalment travessat, alhora, per un posicionament epistemològic feminista i crític que ens obligava —ens obliga— a revisar aquest lloc constantment. És per això que, malgrat la centralitat i el protagonisme de les treballadores de llar i les cures, ens semblava imprescindible que el relat coral que plantejava la investigació generara un diàleg entre les treballadores i les ocupadores. Un diàleg que ens permetera entendre els canvis esdevinguts en els últims noranta anys, posant al centre les experiències de vida de les treballadores de la llar i de les cures al llarg del temps, per poder aproximar-nos a una realitat complexa, però que recollira també els discursos, les maneres d'anomenar i de justificar de les classes altes, menys presents, menys interrogades per la investigació social. Un diàleg que ens aproxima a les

lògiques familiars i personals que hi ha al darrere de l'abast del fenomen d'externalització i salarització de la classe mitjana, que tracta de defugir de l'autocomplaença i que vol denunciar la insostenibilitat de la desigualtat (Herrero-Garcés, 2022).

Una vegada fet el treball de camp, jo m'encarregava de l'anàlisi dels discursos, la categorització i el buidatge, i Ana Penyas transformava en imatges tot allò que aflorava de les entrevistes i també de les lectures i de l'arxiu amb què completàvem el conjunt del treball de camp. L'arxiu va tindre un pes ben important en el conjunt del procés i també de l'exposició mateixa. Constituïa per a nosaltres una capa més, una nova dimensió que ens permetia guanyar profunditat en l'anàlisi dels canvis, es comportava com un fil conductor, com un esquelet, com una àncora o com un detonant de la memòria, des dels quals atendre els estereotips i les representacions que es donen en cada temps. A través de documents vinculats a la cultura popular, premsa, documents legals, llibres, fanzins, programes de televisió, pel·lícules i/o fotografies personals podíem observar els canvis socials esdevinguts.

«En una casa» va donar com a resultat una exposició, una publicació i un fanzín⁴ que formava part tant de l'exposició com de la publicació, però que constituïa una part independent al mateix temps. Cadascun dels formats permetia lectures complementàries, on les possibilitats quedaven obertes. L'exposició estava organitzada temporalment, en blocs que anaven des de principis del segle XX fins a l'actualitat, una línia del temps en la qual les històries de vida i les diferents situacions avancen segons l'esdevenir històric i social. Cada bloc presentava una estructura compartida amb la resta: un gest pintat a la paret d'Ana Penyas que tenia a veure amb cada moment —unes mans mentre recorrien una tela, un fragment d'un cos agenollat netejant el terra, l'èxode rural, unes mans que llaven un cos envellit...—; un dispositiu amb fragments de les entrevistes corresponents a cada bloc; les il·lustracions d'Ana Penyas i una selecció de documents que conformaven l'arxiu. Una proposta en la qual el poètic s'entrecrua i juxtaposa amb l'arxiu. Un dibuix que parteix del *collage* i la imatge fotogràfica per a proposar-hi significats nous que el desprenen de la representació naturalista. Ací, les experiències de vida i la ficció s'entremescelen per a construir imatges capaces de representar les contradiccions, els silencis i el que és invisible. Allò del que no es parla, però que queda dit entre línies i que el dibuix ens permet tornar a traure a la llum i sacsejar els imaginaris i estereotips entorn del subjecte de la treballadora de llar.

⁴ El fanzín formava part de l'exposició, i les persones que la visitaven podien emportar-se'n un exemplar. També formava part de l'exposició i es pot descarregar gratuïtament en la pàgina web de l'IVAM: <<https://ivam.es/es/exposiciones/en-una-casa/>>

Fotografies de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», Institut Valencià d'Art Modern.

El caràcter híbrid del projecte tenia a veure amb l'exercici d'entrecreuar les disciplines, de permetre, des de la cura i la complicitat, un vincle entre l'escolta atenta de la investigació social i la poètica de la narració gràfica. Imatges i discursos que buscaven ampliar la memòria col·lectiva a través del relat coral, on les subjectivitats de la multiplicitat de les experiències de vida ens permetien ampliar les lectures possibles de la realitat, trencar les imatges estereotipades, deixar espai per a les emocions i les contradiccions. A través d'aquest vincle i de la pràctica genealògica s'hi plantejava una relectura oberta sobre la capacitat que tenen les imatges, en aquest cas en relació amb els relats i les experiències en primera persona, per trasllatar, qüestionar i/o repensar els imaginaris, per afinar i ampliar la mirada crítica sobre el passat, sobre les trajectòries de lluita i organització col·lectiva i per preguntar-nos per futurs desitjats (Soto-Calderón, 2022).

En el cas de la feina de la llar i les cures les imatges tenen un pes central, tant per aquells moments en què són protagonistes i les maneres en què ho són com pels moments en què les imatges desapareixen i els silencis i/o els desplaçaments que acompanyen aquesta absència són allò central. A través del cinema podem entreveure alguns dels canvis socials, polítics i culturals vinculats als canvis en el model de dona i la relació i les representacions amb la feina de la llar. En els anys seixanta les treballadores de la llar estaven —podríem dir—, hiperrepresentades en el que es va anomenar «cine de chachas». En les pel·lícules d'aquests anys es mostrava la importància del fenomen vinculat a l'èxode rural i l'assignació de les dones a la feina de la llar com a opció laboral principal. Al mateix temps s'hi abordaven les relacions entre ocupadores i treballadores, les tensions i les representacions d'ambdues en clau d'humor. En els anys noranta apareixen sèries com *Médico de familia* o, més tard *Siete vidas* i posteriorment *Aida*, que mostren el canvi de model tant pel que fa a les treballadores —apareixen les treballadores per hores— com per les famílies ocupadores, on les classes mitjanes s'hi fan protagonistes. Anys després la figura de les treballadores de la llar i la seua relació amb les persones ocupadores desapareix de les pantalles fins fa poc, quan reapareix des d'una mirada crítica, que canvia el focus i qüestiona els relats hegemònics, en pel·lícules com *Libertad*. El cinema o les sèries, com a producte cultural, poden presentar múltiples lectures per a diferents grups socials. En molts dels exemples esmentats, malgrat construir-se personatges des de la caricatura i els estereotips, també poden subvertir les expectatives de gènere en encarnar actituds fora d'allò que s'espera des dels rols més convencionals. Però en qualsevol cas el fet de tindre referents permet dur a terme l'exercici d'identificació o no amb aquests, de reconeixement col·lectiu i de pertinença o de distància crítica i, en molts casos, qüestionament d'aquests (De Dios Fernández, 2018; Herrero-Garcés, 2022).

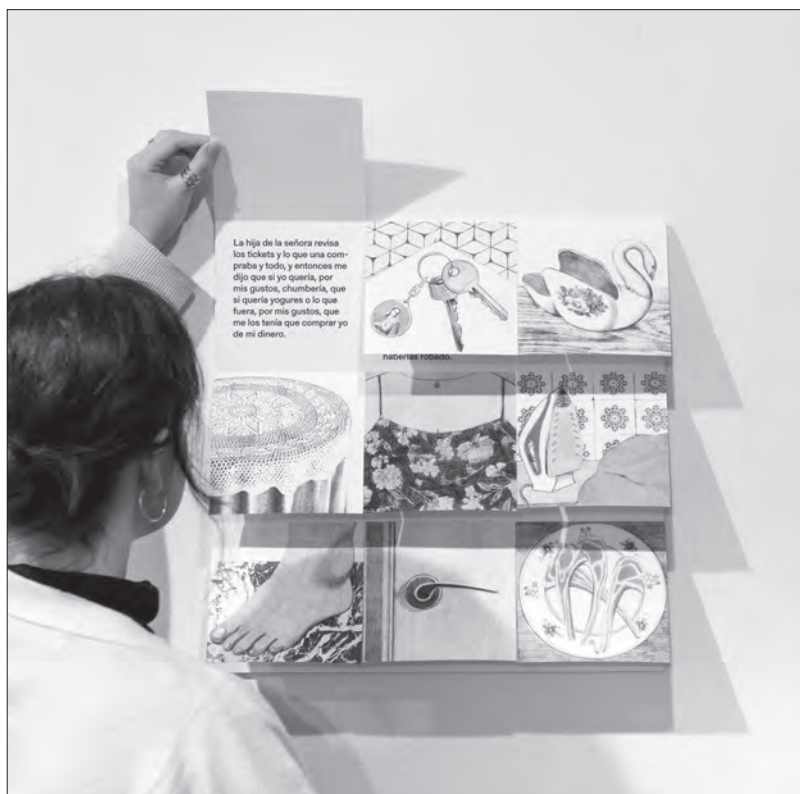
Generar noves iconografies polititzades, crítiques i/o encarnades que puguin qüestionar les imatges imposades o l'absència d'imatges era per a nosaltres, sense saber-ho de manera conscient, un imperatiu. Imatges que se sostenen en relats i experiències de vida i que ens obliguen, de manera rabiosa, a sacsejar-nos els prejudicis i, amb això, plantegen lectures obertes, múltiples, no dirigides, ambivalents, contradictòries inclús. En aquest sentit, el joc que permet la poètica de les imatges convida a l'amplitud de significats, a les interpretacions lligades a les emocions. Els àudios actuen ací com una capa més, una lectura possible més des de la qual acostar-nos a una realitat concreta. Aquest joc d'ambivalències, emocions, contradiccions i possibilitats el trobem en diverses imatges com *Las vacaciones* o *Yogur de fresa*. En la primera, pertanyent al bloc dels anys seixanta i setanta, apareixen dues dones vestides amb uniforme amb el penyal d'Ifac al fons. El títol de l'obra, *Las vacaciones*, en contraposició a la imatge de les dones treballant, connecta, sovint, amb la duresa de la feina i la desigualtat. Totes aquestes qüestions formen o poden formar part d'aquesta imatge, però n'hi ha més. Pilar S., una de les dones entrevistades i que protagonitza l'àudio que acompanya aquesta imatge, parla de l'emoció i la bellesa que va sentir quan va conèixer Calp, parla dels colors de la terra i de la mar, de la importància que per a ella va tindre descobrir aquest i altres llocs gràcies a aquesta feina.

Las vacaciones, Ana Penyas, obra de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», Institut Valencià d'Art Modern.

En el verano nos íbamos dos veces a Calpe, y eso ya fue el enamorarme de Valencia para mi vida. [...] Allí a las diez, cuando terminaba de desayunar ella, me bajaba para la playa y hasta la una, o sea que veas tú, yo no puedo contar nada malo de... Lo que sí que sé es que todo el mundo no estaba igual. [...] Calpe no tiene nada que ver ahora. Entonces no había nada edificado, nada. En Benidorm sí, pero en Calpe nada edificado. Entonces así, el peñón y todo el mar azul, reflejándose el sol en todo el agua. Mira, se me pone la carne de gallina aún. Me subí para arriba... Una emoción, una cosa, fue algo impresionante, de verdad, de verdad, una cosa preciosa. (Pilar S.)

En *Yogur de fresa*, en canvi, trobem nou imatges en aparença quotidianes i innocents, darrere de les quals s'amaguen situacions d'humiliació i/o vulneració de drets. Un iogurt de maduixa, unes claus, uns figura de porcellana, una taula braser, un pit de dona, una planxa, un peu, una porta i unes xulles són les imatges que es poden alçar per tal de llegir els relats que hi ha al darrere de cadascuna d'aquestes.

Fotografia de l'obra *Yogur de fresa*, Ana Penyas, de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», Institut Valencià d'Art Modern.

Patio de Colón o *El mercado* juguen amb la poètica d'allò quotidià, allò que té a veure amb les vivències íntimes, identitàries i/o de classe i que poden apel·lar a la col·lectivitat. En el cas de *Patio de Colón* hi ha un doble joc, d'una banda, quins i com són els espais de les treballadores i de les famílies dins de les cases mateixes; d'altra, hi ha una lectura que implica allò que té a veure amb els patis de llums, com a espai propi i compartit per la classe que conformen les treballadores de la llar.

Fotografia de l'obra *Patio de Colón*, Ana Penyas, de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», Institut Valencià d'Art Modern.

El mercado planteja el mercat com espai de socialització on compartir i saber les unes de les altres i on apareixien moltes denúncies íntimes enfront de situacions i tractes d'humiliació o abús.

Toda la calle Colón llena de cocineras. [...] Además unos cantares... Porque ahí eran muchas de Aragón, y unos cantares por los deslunares... [...] Estaban limpiando y se cantaba jotas y el relicario, era una alegría, no se oía la radio, eran las chicas cantando. Pues toda la calle Colón era de cocineras hasta el mercado de Colón [...] «El día que nació yo, qué planeta reinaría» [...] esa la cantaban mucho, y jotas aragonesas, ya te digo que muchas jotas aragonesas, porque eran de Teruel y de... De Teruel, más que de Zaragoza, de Teruel. [...] Y esas canciones de eso, de la Concha Piquer y todo eso, las cantaba muy bien, sí. Todo el día estaba cantando, pero es que por los deslunados, que era un deslunado grandísimo que daba a la calle Hernán Cortés, bueno, todo, un deslunado grandísimo, grandísimo, se oía todo el día cantar. (Pilar S.)

Fotografia de l'obra *El mercado*, Ana Penyas, de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», Institut Valencià d'Art Modern.

Finalment, hi ha peces, com *Ley de extranjería*, que responen a la capacitat que tenen les imatges de contestar a la multiplicitat dels relats sense caure en simplificacions, tot atenent la contundència dels relats que es repeteixen amb matisos i particularitat, però també en llocs comuns relacionats amb les diferents formes de la violència institucional i estructural que pateixen actualment les dones migrants.

Fotografia de l'obra *Ley de extranjería*, Ana Penyas, de l'exposició «En una casa. Genealogia del treball de la llar i les cures», Institut Valencià d'Art Modern.

L'entrecreuament entre disciplines i capes ens permetia també qüestionar les imatges, les formes i les representacions, buscava desestabilitzar imatges hegemòniques i permetre'ns espai d'allò que està per vindre, per a futurs possibles i desitjables. La presència o absència d'imatges no és lineal ni homogènia, sinó múltiple (Soto-Calderón, 2022). La pràctica genealògica apareixia ací com a exercici de recuperació de memòries, lluites i contradiccions, per a endinsar-nos, com deia, en quin és el paper polític que juga la nostra capacitat de formar imatges. Volíem explorar i invocar amb totes aquestes capes i lectures possibles imatges i memòries de la cura que possibiliten altres maneres de dur-la a terme. En un joc de lectures i capes que, com planteja Andrea Soto-Calderón (2022), vol convidar a descolonitzar l'imaginari.

La realització del fanzín *Derechos y dignidad. Trabajadoras del hogar y los cuidados*, era des d'aquest plantejament, una necessitat crucial, per tal d'aprofundir en la necessitat d'un coneixement situat, a partir de la creació d'imatges i relats col·lectius i encarnats, per un grup de treballadores de la llar i les cures, que ens servisquen de ferramenta des de la qual qüestionar allò que veiem i allò que no. La finalitat d'aquest exercici era, per tant, agitar allò que pensem que sabem, espolsar-nos els prejudicis i desconeixements i trastocar pensaments i pràctiques, al voltant de la feina de la llar i les cures, de qui el llegira (Herrero-Garcés, 2022). L'elecció del format fanzín tenia a veure amb la seua tradició i vinculació amb les lluites i les reivindicacions polítiques de diferents col·lectius i moviments socials. També amb la facilitat per a imprimir-se i reproduir-se de manera senzilla i econòmica i amb això incitar a l'apropiació i difusió d'aquest per part dels col·lectius o de les persones interessades de manera independent i autònoma. Fet i fet, ens interessava com a lloc d'experimentació i de joc que permet desdibuixar les fronteres entre el que és o no és art, la qual cosa està ben feta o mal feta, un lloc en el qual permetre noves imatges, codis i relats (Herrero-Garcés, 2022).

Entrecreuar disciplines implica també entrecreuar sentits i sensibilitats i amb això, tractar almenys de multiplicar els sentits, les possibilitats que es donen entre la mirada en trànsit amb l'escolta. La irrupció de les veus protagonistes i amb massa freqüència desplaçades ha d'implicar una reconfiguració de les certeses (Soto-Calderón, 2022). A través d'aquest entrecreuament entre narració gràfica i relat coral, polièdric, ens preguntem, en un moment en què darrere de les cures apareixen noves pràctiques de violència, com podem pensar l'organització social de les cures reelaborant les estructures de poder.

És absolutament urgent visibilitzar els cossos i les condicions materials en les quals la feina de la llar i de les cures es du a terme actualment. No podem perdre de vista la simbiosi actual que es dona entre la legislació laboral i les polítiques migratòries i com, d'aquesta manera, mentre no es regularitze la situació de les persones migrants, aquesta simbiosi permetrà que es vulneren violentament els drets humans, més encara en àmbits com la feina de la llar on la intimitat de la casa pot convertir-se en un amagatall de violències i abusos. Els col·lectius de treballadores de la llar ens conviden a revisar críticament els nostres privilegis, les nostres pràctiques quotidianes i acompanyar-les en una lluita que també és nostra, perquè és una lluita per una organització social de les cures transformadora, digna i col·lectiva. Una lluita que vol fer trontollar les estructures i les lògiques heteropatriarcals i neoliberals actuals. ◀

Derechos y dignidad

Trabajadoras del hogar y los cuidados

Fanzín *Derechos y dignidad. Trabajadoras del hogar y los cuidados*. Fet per: Arabella Lozada Jaramillo, Isabel, Joana Martins, Laura Esther Liberio Alaua, Liz Alicia Díaz Ruiz Díaz, Malika Ouchetachn, María del Carmen Herrera Andrade, Mari Carmen Jiménez Alcaide, Mariya Laleva Duhteva, Matildita Cruz, Octavina Álvarez, Severina Stefanova Ivanova, Sonia Elvira Segura Figueroa, Vanya Kirova Yordanova. Dins del projecte «En una casa. Genealogía del trabajo del hogar y los cuidados», a l'IVAM.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- GÓMEZ RUIZ, Consuelo (1976): *Trabajadoras del servicio domestico*, Madrid, Ediciones HOAC.
- CASTELLÓ SANTAMARÍA, Laia (2009): «La mercantilización y mundialización del trabajo reproductivo. El caso español», *Revista de Economía Crítica*, 7, pp. 74-94.
- DE DIOS FERNÁNDEZ, Eider (2018): *Sirvienta, empleada, trabajadora de hogar. Género, clase e identidad en el franquismo y la transición a través del servicio doméstico (1939-1995)*, Màlaga, UMA Editorial, Universidad de Málaga.
- ESTEBAN, Mari Luz (2017): «Los cuidados, un concepto central en la teoría feminista: aportaciones, riesgos y diálogos con la antropología», *Quaderns-e de l'Institut Català d'Antropologia*, 22(2), ICA, Barcelona, pp. 33-48 [ISSN: 169-8298].
- EZQUERRA, Sandra i Elba MANSILLA (2018): *Economía de les cures i política municipal: cap a una democratització de la cura la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona.
- FEDERICI, Silvia (2013): *Revolución en punto cero. Trabajo doméstico, reproducción y luchas feministas*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- FRAZER, Nancy (2020): *Los talleres ocultos del capital*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- HERRERO GARCÉS, Alba (2022): *En una casa. Genealogía del trabajo del hogar y los cuidados*, València, Institut Valencià d'Art Modern.
- PÉREZ OROZCO, Amaia (2006): *Subversión feminista de la economía. Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- RODRÍGUEZ LÓPEZ, Emmanuel (2022): *Efecto clase media*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- SOTO CALDERÓN, Andrea (2022): «Los cuidados y su política: una genealogía por la imagen», en *En una casa. Genealogía del trabajo del hogar y los cuidados*, Vaència, Institut Valencià d'Art Modern.
- TUR, Bruno (2009): «Estereotipos y representaciones sobre la inmigración española en Francia», en *Un siglo de inmigración española en Francia*, Pontevedra, Grupo de Comunicación Galicia en el Mundo, SL.

PAU DÍAZ SOLANO, IRIS ESPÍ QUILES

Darrere de les postals

Polítiques culturals i perspectives locals davant la turístificació

1. INTRODUCCIÓ

La societat és la cultura, procedeix i crea cultura i això encapsula la idea que la cultura per si mateixa és una manifestació intrínseca de la nostra identitat, independentment de la nostra percepció. En aquest sentit, la cultura no només reflecteix el que som, sinó que també té el poder d'influir sobre la nostra consciència i en el nostre entorn, tot convertint-se en motor de canvi social. La cultura és un element principal en el capital social d'una comunitat i és generadora de cohesió social, ja que serveix com a expressió d'identitat dels pobles per salvaguardar el seu patrimoni, les tradicions i les seues formes de vida (Kliksberg, 2000), per la qual cosa la seua adhesió a l'agenda política ha de caminar cap a models inclusius i transformadors.

Pau Díaz-Solano (pau.diaz@uv.es) és investigador del Departament d'Economia Aplicada en la Unitat d'Investigació Econcult. És professor associat de la Universitat de València i professor contractat en PROTED. Les seues principals àrees d'investigació són la sociologia de la cultura i l'anàlisi de les polítiques públiques culturals. Ha treballat en consultories culturals com Culturalink i en projectes d'investigació sobre associacionisme en ACICOM.

Iris Espí Quiles (iespiq@ouc.edu) és politòloga i estudiant de màster en Gestió Cultural per la UOC. He treballat en el disseny i implementació de polítiques públiques per a consistoris valencians. Els principals interessos en el camp professional són la investigació i l'anàlisi de polítiques en matèria cultural per a la transformació social i urbana, mitjançant models de desenvolupament sostenible.

No obstant això, la vida cultural ha estat afectada per la globalització a causa de la gestió neoliberal de les polítiques culturals, les quals han mercantilitzat l'espai públic i eliminat les xarxes comunitàries (Rubio-Arostegui i Rius-Ulldemolins, 2015). Això ha portat a fer-ne ús en virtut de l'obtenció de beneficis econòmics i especulatius, i ha estat utilitzada com una eina potencial de turistificació i gentrificació mitjançant polítiques culturals enfocades a la creació d'una nova identitat global (Rius-Ulldemolins i Díaz-Solano, 2023; Díaz-Solano i Mengual-Amorós, 2023), raó per la qual, en conseqüència, ha generat una modificació de l'entorn urbà i de la concepció simbòlica del País Valencià en forma de nous conjunts arquitectònics, contaminació del patrimoni natural, així com una especialització terciària del conjunt urbà, donant lloc a espais transformats morfològicament i socialment (Salom-Carrasco i Pitarch, 2021). Com a conseqüència, València ha vist amenaçada la seua idiosincràsia, perquè tot i que aquestes modificacions s'hagen venut com un factor de desenvolupament econòmic gràcies al turisme i a la notorietat pública que atorguen (Hernández i Torres, 2015), realment n'han eliminat les característiques pròpies.

Així doncs, el propòsit central d'aquest article és abordar com la formulació de polítiques públiques culturals pot actuar com un instrument essencial per a la preservació de la identitat de la ciutat de València en un context marcat per la turistificació i la gentrificació. Per a aconseguir-ho, es considera analitzar el concepte de *cultura* i l'enfocament adoptat per les polítiques públiques en relació amb aquest. Al mateix temps, explorar noves iniciatives que puguin allunyar-se de la perspectiva de consum cultural predominant i, en canvi, fomentar la consolidació d'una comunitat vibrant i cohesionada.

2. POLÍTIQUES PÚBLIQUES CULTURALS COM A MOTOR DE DESENVOLUPAMENT SOCIAL

Cal ressaltar que el camp d'investigació en polítiques culturals és relativament jove, un fet que comporta una escassetat de documentació per al seu disseny; i a més, les diverses perspectives han donat lloc a enfocaments variats en determinar el seu àmbit d'actuació (Coehlo i Martinell, 2015).

A vegades, dins l'àmbit de les polítiques de desenvolupament econòmiques, socials o territorials es troba en l'activitat cultural un recurs de suport, per la qual cosa molts sectors han reclamat la necessitat de percebre les qualitats pròpies de la cultura que la distingeixen d'altres àrees d'acció. Pel fet que exerceix rols crucials en la igualtat de gènere, l'educació, la identitat, la comunicació i els drets, raó que fa que la seua reducció economicista n'implique la utilització com una eina capitalista en lloc de considerar-la com un element en el desenvolupament comunitari i social.

L'àmbit cultural presenta particularitats úniques en comparació amb altres àrees, en tractar-se de creences, valors i pràctiques que defineixen un conjunt humà. En implementar determinades polítiques, s'influeix en el conjunt de relacions que s'estableixen entre els individus i, en conseqüència, amb el capital social (Rausell, 2007). Aquesta raó ha originat dificultats per a generar una organització ferma que articule una coordinació i uns canals de comunicació fluids entre els agents socials implicats, a causa de discrepàncies fruit de necessitats contraposades (Bianco i Roselló, 2022).

Al mateix temps, el neoliberalisme ha generat una dinàmica en la qual l'atenció dels consistoris i els recursos financers s'han enfocat a convertir les ciutats en espais atractius per al visitant, reinterpretats per nous interessos, objectius i necessitats que reflecteixen tendències internacionals, un fet que afecta el teixit social i cultural de la ciutat (Rausell, 2004; Bacete, Díaz-Solano i Li, 2021), ja que les necessitats culturals de la ciutadania són relegades a un pla secundari. Encara que és cert que en els últims anys han sorgit esforços per part de la societat civil per a sensibilitzar i unir les comunitats dels diferents barris amb l'objectiu de preservar la identitat cultural de València, mitjançant festivals populars, trobades associatives i activitats per a la regeneració de l'espai urbà, els canvis continuen a un ritme accelerat, un fet que fa que trobar instruments per a protegir la cultura local s'ha convertit en un desafiament considerable. Per això, resulta crucial que les institucions governamentals implementen polítiques públiques orientades al desenvolupament cultural dels seus habitants, pel fet que davant els efectes de la globalització s'han d'elaborar solucions locals entre les institucions públiques, els agents culturals i la societat civil, que aconseguisquen preservar les expressions culturals davant la turistificació, perquè la seua explotació ha generat una pèrdua de sentit simbòlic de les característiques de la ciutat.

3. PARTICIPACIÓ, DRET A LA CULTURA I COMUNITAT A LA CIUTAT DE VALÈNCIA

La cultura és un element essencial per al desenvolupament, de manera que les polítiques en la matèria tenen la capacitat d'incrementar la cohesió social i, en conseqüència, el seu capital social i relacional (Rausell, 2007). La UNESCO ha determinat una sèrie d'indicadors dins el marc de l'Agenda 2030 per a mesurar la relació entre cultura i desenvolupament en diferents àrees d'intervenció. Dins l'enfocament d'aquest article, la dimensió 4: inclusió i participació, ens serveix com a eina per a mesurar la capacitat d'accés a la cultura i participar en la vida cultural. Entre aquestes hi ha la cultura per a la cohesió social, la participació cultural, els processos participatius i l'accés a la cultura. Tenint en compte aquests paràme-

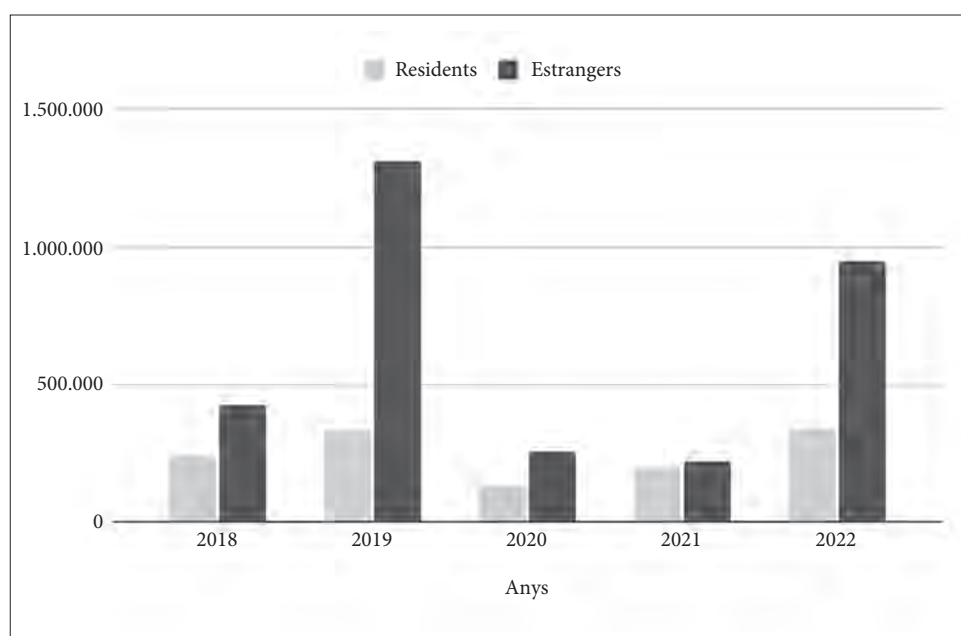
tres, si s'atén al Baròmetre de Consum Cultural de l'any 2021 de l'Ajuntament de València, les dades mostren l'existència d'una baixa participació i d'accés a la vida cultural en els barris valencians. En primer lloc, en relació amb la participació, el 86,4 % afirma que no participa voluntàriament en organitzacions culturals en els barris, i la mitjana de satisfacció amb els espais culturals dels barris és de 4,8. L'accés a la cultura es genera des de la proximitat, i la ciutadania destaca que els llocs més importants per a accedir a la vida cultural en els barris són els centres municipals, espais públics i equipaments com ara teatres, cinemes o sales de concerts. De fet, un 43,8 % i un 30 % de les persones enquestades destaca que estan *molt d'acord* i *d'acord* respectivament en el fet que si hi haguera més activitats culturals en els barris participarien més activament de la vida cultural. Malgrat això, el 64 % afirma que no es duen a terme activitats culturals en els espais públics del seu barri. Al seu torn, l'eina Cultural and Creative Cities Monitor (CCCM) permet mesurar empíricament la cultura com a recurs urbà mitjançant vint-i-nou indicadors definits a partir dels establerts per la Unió Europea. Gràcies a la mitjana ponderada dels indicadors de vitalitat cultural (40 %), economia creativa (40 %) i entorn (20 %) obtenim l'índex C3, que inclou el comportament cultural i creatiu de cada ciutat en el seu conjunt, sent el de València 21,36 %, per sota de la mitjana europea —establert en funció del rànkung de grups de nombres d'habitants— d'un 28,69 % (Mareque et al., 2021). Aquest índex resulta rellevant en l'enfocament que s'atorga a l'accés cultural, a causa de tindre una gran relació amb el desenvolupament socioeconòmic, ja que les ciutats que disposen de valors més alts destaquen per nivells de renda i d'incidència d'atur més elevats (Orcao et al., 2022), per la qual cosa hi resulta rellevant. En el marc d'aquestes dades, una de les principals causes que reflecteix la falta de desenvolupament cultural és que les polítiques públiques en aquesta matèria tenen un enfocament que prioritza la construcció d'una imatge per al visitant, la qual es dissenya sobre la base de la demanda i no es potencia el valor identitari propi de la ciutat.

Actualment, la cultura té un consum habitual (Ségol et al., 2001), raó per la qual la seua capitalització fa proliferar la demanda turística, i això representa una de les principals motivacions per als visitants (Velasco, 2009). Per aquesta causa, el turisme cultural ha viscut un canvi de perspectiva, en la qual la visió tradicional basada en l'atractiu patrimonial ha sigut modificada per polítiques en què hi ha un desenvolupament turístic basat en el lloc en el qual els seus atributs estan interconnectats, amb un mercat massiu obert (Espés-Moliner, 2019), de manera que es posiciona l'espai urbà i el patrimoni cultural al servei del visitant.

Com es pot observar en la Figura 1, el nombre de visitants a València per motius culturals és rellevant al llarg dels anys, tant com un motiu exclusiu del viatge com dins la variable oci, que engloba aquells que visiten llocs d'interés turístic, ja siguin naturals, patrimoni cultural, ciutats, etcètera (INE, 2023). Així doncs, l'any 2022 hi hagué un total d'1.287.753 visitants, per als quals un dels principals motius va ser la cultura. Davant aquestes dades s'evidencia com el consistori ha generat durant anys polítiques públiques amb predisposició al foment d'aquest turisme i ha deixat de costat la preservació dels trets identitaris tradicionals de la ciutat, de manera que València se situara a l'avantguarda cultural.

FIGURA 1

Nombre de visitants residents València amb motiu de viatge cultural

Així doncs, sobre la base de la classificació de les polítiques culturals segons els seus circuits d'intervenció, aquestes polítiques relatives a la cultura aliena al mercat cultural no haurien de ser alimentades per l'interés econòmic (Coelho, 2002). No obstant això, és evident com es creen instruments per a la seua capitalització. Al seu torn, la remodelació arquitectònica que ha patit la ciutat durant anys ha transformat

la imatge patrimonial (Carrasco i Rausell, 2005), com ara la torre Miramar, el Port o la Ciutat de les Arts i les Ciències. Aquesta darrera és un gran exemple sobre la qüestió i s'ha convertit en una icona simbòlica de la capital del Túria. Dins el marc de la modificació dels trets identitaris, destaca la dinàmica centrada en esdeveniments i titularitats globals, com ara Cinema Jove International Film Festival, València International Performance Academy & Festival, i la Capital Mundial del Disseny València 2022, en els quals s'inverteix una gran quantitat de recursos per posicionar la ciutat en l'esfera internacional (Rius-Ulldemolins i Díaz-Solano, 2023) i així que resulte atractiva des de la mirada exterior, seguint el model de posar València en el mapa ja iniciat pel Partit Popular (Rius-Ulldemolins i Díaz-Solano, 2022).

Al seu torn, aquests fets s'han fet palesos recentment en la creació de la nova marca Ciutat de València, basada en valors associats a la identitat local (Rius-Ulldemolins, 2014) i que atrau el turista a fer immersió en la cultura del lloc (Valenzuela, 2015) que, amb un disseny formal, té com a finalitat que la ciutat siga un motor tant cultural com econòmic per a la ciutat.

Marca Ciutat de València

Per això, s'ha de garantir l'accés a la cultura i s'observa que s'estan relegant els drets culturals de la ciutadania a un segon pla (Soto, 2007). Davant aquesta situació, els barris populars han aconseguit mantindre una xarxa d'interaccions socials, rituals i expressions culturals pròpies mitjançant una sèrie d'activitats socioculturals crítiques que s'acara amb aquest model (Hernández, 2015). En vista d'aquest panorama, sorgeix la pregunta: què haurien de fer les institucions sobre aquest tema?

Si l'objectiu és salvaguardar la identitat local com un enfocament per al desenvolupament municipal a l'hora de dissenyar polítiques culturals, és essencial dirigir l'atenció cap a la comunitat local. Això implica promoure la interacció entre els diferents actors que configuren una inclusió democràtica en el procés de presa de decisions en relació amb les polítiques culturals (UNESCO, 2015) per generar una sèrie de beneficis (Figura 2).

FIGURA 2
*Beneficis de la implementació d'un model basat
 en el desenvolupament cultural de la ciutadania*

ECONOMIA	Els productes i serveis orientats a la ciutadania, així com l'impuls de la creativitat local genera ocupació, rendes i recursos fiscals.
EDUCACIÓ	Mitjançant equipaments culturals amb espais d'aprenentatge es fomenta l'educació i les capacitats creatives. Al seu torn, serveix de lloc per a l'intercanvi de coneixements entre la comunitat.
COMUNICACIÓ	Mitjançant la divulgació de coneixements i d'idees dins la societat, que fa que s'enriqueixi gràcies als valors i les formes de vida. Açò crea ambients propicis per a facilitar la implementació de processos de creixement centrats en l'individu humà.
PARTICIPACIÓ	Es generen relacions socials positives en les comunitats, així com respecte a la diversitat cultural, i s'incrementen els sentiments d'integració, inclusió i enteniment mutu.
GOVERNANÇA	Reforç de les estructures administratives perquè s'adaptin als processos canviants de l'entorn actual.
IGUALTAT	Mitjançant la igualtat en els equipaments i la inclusió de la perspectiva de gènere en les activitats, projectes i obres, és possible identificar i qüestionar la desigualtat de gènere, i modificar patrons que reproduïsquen els estereotips de gènere i l'androcentrisme.
PATRIMONI	El patrimoni material, immaterial i natural manté la història, revaloritza la cultura i manté la identitat de la comunitat.

Font: Elaboració pròpia amb dades extretes del *Manual metodològic de los IUCD*.

4. POLÍTIQUES CULTURALS PER AL DESENVOLUPAMENT LOCAL

En els últims anys, hi ha hagut un creixent canvi de consciència i es pot observar la inclusió en l'agenda política de noves iniciatives com un element de desenvolupament per als qui l'habiten. A continuació, s'exposen dos casos de bones pràctiques esmentats per l'Agenda 21, és a dir, polítiques culturals dutes a terme en dues ciutats diferents, amb la finalitat totes dues de fomentar el desenvolupament comunitari mitjançant la participació i la creativitat ciutadana, protegint la identitat cultural dels qui l'habiten.

FIGURA 3

Descripció del cas d'èxit Bilbao: els barris, territori per a la cultura

OBJECTIU	Elaboració d'una programació cultural anual per a cada districte.
ESPAI	Equipaments culturals de cada barri, i en cas de no haver-n'hi, els espais públics com ara places, pares.
ACCIONS	– Un programa o festival xicotet que identifique cada districte – Participació: reunions de les comissions socioculturals dels consells de districte.
IMPACTE	– Creació d'equipaments culturals. – Reapropiament de l'espai públic mitjançant 94 accions desenvolupades en carrers i places. – Difusió cultural mitjançant 907 activitats en els barris.
VALORS	– Comunitat.
COMPLERTS	– Pertinença. – Accés a la vida cultural.

Font: Elaboració propia amb dades extretes de l' Agenda 21 de la Cultura.

Es tracta de dos projectes en el marc de les polítiques relatives als usos de la cultura, la finalitat de la qual és que el veïnatge gaudisca de les maneres culturals i dels circuits no mercantilitzats. Resulta complicat quantificar la plusvàlua de la cultura en àmbits com la vida cultural, la cohesió social o l'educació. Tot i això, és possible mesurar-ne els efectes directes i indirectes (Coehlo i Martinell, 2015), raó per la qual són de destacar els factors que han aconseguit que totes dues polítiques siguin un èxit en la contribució al desenvolupament local:

- Proporciona uns serveis culturals basats en les especificitats territorials: cada districte (Rausell, 2007).
- Inclou la participació ciutadana com a element central: recerca de la inclusió de tots els grups socioeconòmics, millora de la qualitat dels serveis (Guillen et al., 2008).
- Inversió de recursos materials, financers i humans.
- Millora de la qualitat de vida al cobrir les necessitats de les persones que habiten la ciutat gràcies a l'augment de la provisió de béns i serveis culturals.
- Promoció de la cultura per a l'ús comunitari.
- Continuitat a llarg termini mitjançant la planificació.
- Desenvolupament econòmic mitjançant la creació local, ocupabilitat i foment de la producció en el territori.

FIGURA 4
Descripció del cas d'èxit La nova política cultural:
una palanca essencial per al desenvolupament social, econòmic
i mediambiental de Trois-Rivières

OBJECTIUS	Oferir distintes oportunitats a la ciutadania perquè participe en la cultura mitjançant un pla estratègic participatiu • Suport a organitzacions culturals, professionals de la cultura i artistes locals. • Promoció del desenvolupament econòmic. • Difusió de l'oferta cultural. • Cultura com a mitjà per a la cohesió social i millora de la qualitat de vida de la ciutadania.
ESPAI ACCIONS	Espais municipals • Participació: tallers de debat ciutadà, grups de discussió i bústia ciutadana. • Disseny del pla d'acció 2022-2024 i 2023- 2025 • Futura avaluació per a continuar. • Informes anuals de desenvolupament cultural per a la via comunitària.
IMPACTE	Un total de 80 persones i 28 organitzacions hi participaren: • Diàleg i mobilització de les entitats locals, organitzacions i societat civil. • Inclusió de la perspectiva ciutadana que ha permès garantir-ne la pertinença. • Disseny d'un pla d'acció que aconseguisca la continuïtat del projecte. • Desenvolupament econòmic gràcies a mesures de promoció de la creació local: recursos, premis i polítiques de gestió d'art i patrimoni.
VALORS	• Ciutadania cultural. • Accessibilitat. • Diversitat cultural.

Font: Elaboració pròpia amb dades extretes de l'Agenda 21 de la Cultura.

5. EL CAS DE VALÈNCIA: APLICABILITAT ACTUAL D'UN MODEL CENTRAT EN EL DESENVOLUPAMENT DE LA CIUTADANIA

Si posem especialment en rellevància algunes d'aquestes, en primer lloc, respecte a les ajudes econòmiques directes i indirectes en l'àrea de creació, es troben les Residències Artístiques, que serveixen com un instrument de finançament per a la producció artística local, de manera que enforteixen la creativitat que serveix de mirada crítica sobre la realitat col·lectiva i cerquen alternatives davant el model actual.

FIGURA 5
Tipologia de polítiques públiques culturals segons el grau d'intervenció en l'àmbit local

INSTRUMENTS	FORMACIÓ	CREACIÓ	PRODUCCIÓ	DISTRIBUCIÓ	PROGRAMACIÓ	CONSUM	PRESERVACIÓ
PROVISIÓ DIRECTA	Escoles i centres especialitzats.	Fàbriques de creació.	Coproducció de productes culturals i educatius per a la ciutadania.		Plans estratègics. Equipaments especialitzats i polivalents. Xarxes, circuits i festivals.		Regeneració d'espais urbans per als seus habitants. Creació d'ocupació per a la conservació del patrimoni.
AJUDES ECONÒMIQUES DIRECTES	Beques	Subvencions, residències i premis a artistes i organitzacions socials.	Suport a indústries creatives i culturals valencianes per a la creació local.			Descomptes, Bons, xecs a la ciutadania.	
AJUDES ECONÒMIQUES INDIRECTES	Subvencions	Residències		Fires locals			
INCENTIUS FISCALS		Artistes locals. Desgravacions a donacions.	Empreses locals.				
REGULACIÓ					Consell municipal cultural. Reglament d'ús de serveis i espais culturals.		Ordenança municipal reguladora patrimoni cultural i natural.

Font: Elaboració pròpia a partir de l'aplicabilitat en l'àmbit local a partir de la dissenyada per l'Observatori Basc de la Cultura.

FIGURA 6
*Taula d'objectius sobre les polítiques culturals rellevants per a potenciar la vida cultural
realitzades a la ciutat de València segons el tipus d'intervenció*

INSTRUMENTS	FORMACIÓ	CREACIÓ	PRODUCCIÓ	DISTRIBUCIÓ	PROGRAMACIÓ	CONSUM	PRESERVACIÓ
PROVISIÓ DIRECTA					Pla de Cultura de la Ciutat de València 2017 Cultura als barris Periscopi 2022 Reelectures (Diputació)		Rehabilitació de centres culturals. Respecta València.
AJUDES ECONÒMIQUES DIRECTES		Residències artístiques			Encontres		
AJUDES ECONÒMIQUES INDIRECTES		Residències artístiques		Fires locals	Ajudes a festivals i circuits. Suvençons a programacions i projectes culturals.		
INCENTIUS FISCALS							
REGULACIÓ					Observatori Valencià de la Cultura? GVA		

Font: Elaboració pròpia a partir de l'aplicabilitat en l'àmbit local a partir de la dissenyada per l'Observatori Base de la Cultura i informació proporcionada per l'Ajuntament de València.

En la mateixa línia, en l'àrea de programació es troba Encontres, organitzat per la Plataforma de Iniciatives Culturals Urbanes de València amb la participació de l'Ajuntament de València, que permet crear un marc on s'elaboren xarxes entre projectes participatius amb la finalitat d'expandir la cultura als barris valencians i possibilita l'estructura i la construcció de les demandes de caràcter social, cultural i educatiu. Per la seua part, pel que fa a subvencions rellevants, trobem les Ajudes a Festivals i Circuits, així com a Programacions i Projectes Culturals, una iniciativa que dona l'oportunitat a la creació local autogestionada en els diferents districtes de la ciutat i involucra el veïnatge en el desenvolupament de la cultura com una estratègia de cohesió social i progrés econòmic.

Respecte a les polítiques de provisió directa, hi ha el projecte Cultura als barris, un programa d'esdeveniments en diferent barris, en el qual aborda múltiples objectius de la gestió cultural municipal mitjançant les accions i relacions culturals de la ciutadania. Aquest projecte troba anàlegs en altres ciutats espanyoles, com ara Barcelona, Alacant o Huelva, pel fet que aconsegueix enfortir l'espai comunitari de les persones que viuen en un mateix territori amb l'objectiu de mantindre la identitat cultural mitjançant activitats que milloren la qualitat de vida de les persones d'una comunitat, a través de pintura, teatre, dansa, poesia i música de banda entre altres activitats que incrementen l'oferta cultural. Per la seua banda, l'elaboració de plans estratègics com ara el Pla de Cultura de la Ciutat de València 2017 permet implementar accions a través de processos participatius i exhibeix la capacitat de les institucions per respondre-hi davant les necessitats ciutadanes. D'altra banda, mitjançant el pla d'acció és possible intervindre de manera integral en àrees com la comunicació, la igualtat o la governança, entre d'altres.

Aquestes iniciatives il·lustren els valors que sostenen el sentit de comunitat (Rish, 2005): el patrimoni, la tradició i les maneres de vida, ja que són l'expressió compartida de la identitat local dels ciutadans i el terreny comú que els permet enfortir la creativitat, el progrés i la cohesió social (Hawkes, 2001). Aquestes polítiques al costat dels casos de Bilbao i Trois-Rivières, posen de manifest la viabilitat d'aquestes pràctiques, l'articulació de les quals resulta un element substancial en el desenvolupament local.

6. CONCLUSIONS

El propòsit principal d'aquest text ha sigut presentar la idea d'un nou enfocament que prioritze la cultura i el desenvolupament arrelats en la creació local i la vida cultural comunitària. Això es contraposa amb el paradigma vigent de la ciutat creativa i les polítiques culturals que estan enfocades a establir una marca global per a València (Díaz-Solano i Muñoz-García, 2022) i que han suscitat unes certes inquietuds entre la ciutadania. Aquestes preocupacions es basen en la notable falta de participació i activitat cultural entre els habitants de la ciutat, un fet que resulta sorprenent si tenim en compte l'ambició objectiu de València de situar-se com a líder en l'àmbit cultural.

Aquesta proposta insta a una transformació simbòlica que comporte la pèrdua de la identitat distintiva de la capital del Túria. L'adopció de polítiques orientades cap a la construcció de megaedificis i l'organització d'esdeveniments massius ha alterat les seues característiques tradicionals. A més, la promoció d'altres recursos turístics més arrelats en la cultura local ha portat a una comercialització dels costums i formes de vida autòctones. Aquesta mercantilització ha soscavat el seu valor intrínsec i ha relegat aquests costums i formes de vida a una mera exhibició turística. D'altra banda, l'escassa inversió en polítiques orientades al benestar de la ciutadania ha restringit els beneficis per a la comunitat i n'ha obstaculitzat el progrés general.

Per tant, hi ha una altra aplicació per al desenvolupament de la política cultural? Quines podrien ser les solucions viables? En primer lloc, les estratègies centrades en la preservació de la cultura local poden promoure el desenvolupament econòmic i social a través d'intervencions que tinguen en compte les necessitats de la comunitat. Aquestes iniciatives no estarien subjectes a factors externs com el flux de visitants o l'assignació d'enormes pressupostos per al manteniment d'infraestructures massives i les tendències contemporànies. A més, tals enfocaments contribueixen a l'augment d'indicadors crucials en la generació de capital cultural i social, la qual cosa al seu torn elevaria el benestar de la població.

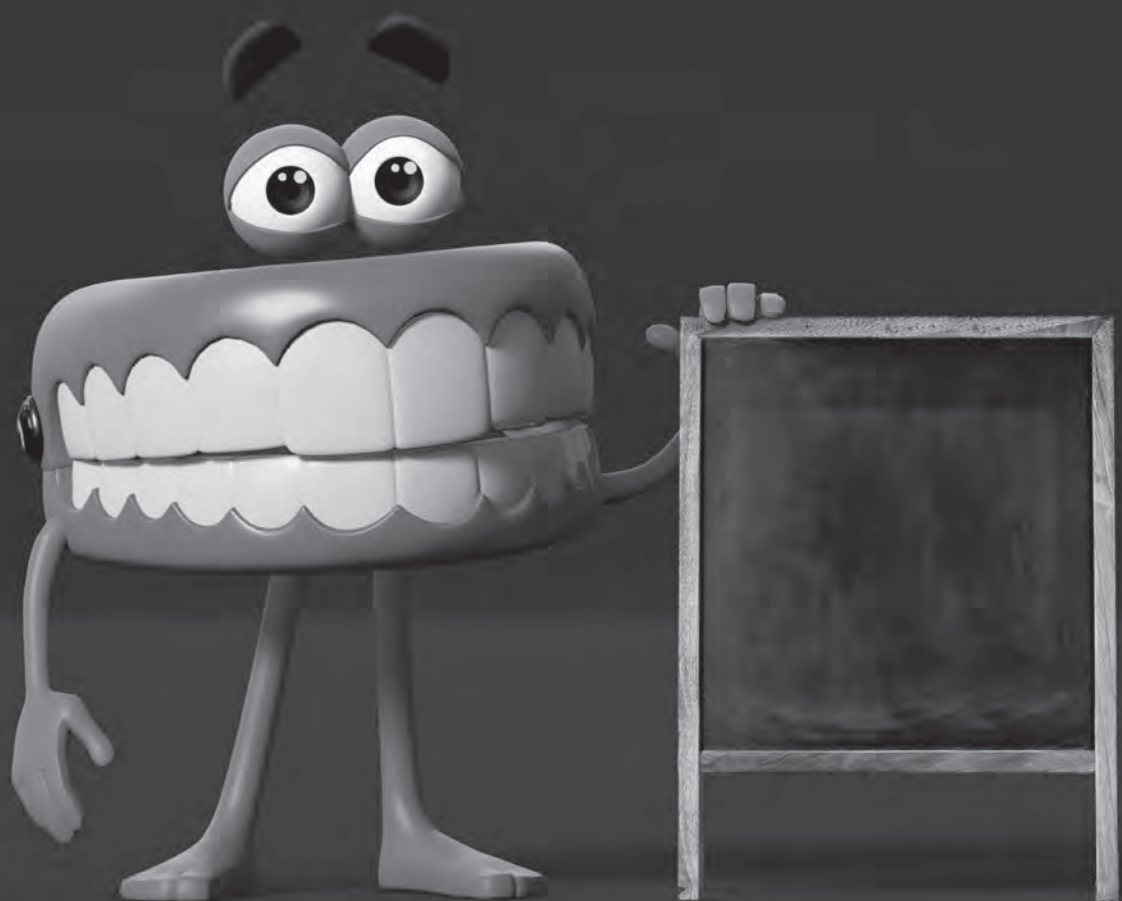
És fonamental que la cultura a València siga un motor de transformació per si mateixa. Això és possible mitjançant polítiques culturals centrades en el ciutadà que faran possible modificar el model cap a un paradigma el centre del qual siga la vida cultural comunitària. En cas contrari, hi haurà transformacions més grans que ocasionaran una fractura cultural que atorgarà únicament a les elits l'accés a participar-hi i desvirtuarà el sentit propi que li atorga la capacitat de transformació social. ☹

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BACETE, G., P. DÍAZ-SOLANO i C. LI (2021): «Capítulo 20: Asociaciones Culturales», en J. L. Monzón i I. Antuñano (dirs.): *Guía laboral de la Economía Social Valenciana*, CIRIEC-España, pp. 319-333.
- BELANDO, M. V., J. RIUS-ULLDEMOLINS i M. I. ZARLENGA (2012): «¿Ciudad creativa y ciudad sostenible?: Un análisis crítico del “modelo Barcelona” de políticas culturales», *Revista Crítica de Ciências Sociais*, 99, pp. 31-50.
- BIANCO, M. i D. ROSELLÓ (2022): «La gestión de los conflictos en la gestión y las políticas culturales», *Manual Gestión Cultural*, Cadiz, Observatorio Cultural del Proyecto Atalaya.
- CARRASCO, S. i P. RAUSELL (2005): *Turismo, cultural y competitividad urbana: El caso de la ciudad de Valencia*, IV Congreso Internacional de Cultura y Desarrollo, l'Havana, 6-9 de juny de 2005.
- CENTENO, A. M. i altres (2001): Turismo cultural y patrimonio histórico: aplicación multivariable al estudio de la demanda. *Estudios Turísticos*, pp. 113-132.
- COELHO, Teixeira (2002): *Diccionario crítico de política cultural*, Barcelona, Gedisa.
- COELHO, T. i A. MARTINELL (2015): *Políticas culturales, configuración y desarrollo*, Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya.
- DÍAZ-SOLANO, P. i P. GARCÍA-MUÑOZ (2022): «La discriminació de la dona en la música en valencià: un anàlisi a través de la teoria de les sis facetes de Peterson», *Debats. Revista de poder, cultura i societat*, 136, 2, pp. 110-127.
- DÍAZ-SOLANO, P. i V. MENGUAL-AMORÓS (2023): «La resistència veïnal enfront de les hegemonies polítiques. Un estudi aplicat a la lluita del barri del Cabanyal enfront de la proposta del PEPRI», *L'Espill*, 70, pp. 85-96.
- ESPESO-MOLINERO, P. (2019): «Tendencias del turismo cultural», *Pasos: Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 17, 6, pp. 1101-1112.
- GUILLÉN, A. i altres (2008): «La participación ciudadana en el contexto de desarrollo sustentable», *Innovaciones de negocios* 5(9).
- GOOD PRACTICES (s/d b.): *La nueva política cultural: una palanca esencial para el desarrollo social, económico y medioambiental de Trois-Rivières*, en línia: <<https://obs.agenda21culture.net/es/good-practices/la-nueva-politica-cultural-una-palanca-esencial-para-el-desarrollo-social-economico>> (consulta: 22/08/2023).
- GOOD PRACTICES (s/d b.): *Los barrios, territorio para la cultura*, en línia: <<https://obs.agenda21culture.net/es/good-practices/los-barrios-territorio-para-la-cultura>> (consulta: 22/08/2023).
- HAWKES, Jon (2001): *The Fourth Pillar of Sustainability: Culture's essential role in public Planning*, Melbourne, Cultural Development Network and Part of University Press.

- HERNÁNDEZ, G. M. (2013): «Glolugares: espacios singulares de la glocalización. El caso de Valencia», *Kamchatka. Revista de análisis cultural*, 2, pp. 13-36.
- HERNÁNDEZ, G. M. i F. TORRES (2015): «La hegemonía cultural del glolugar: entre la relegación y la reivindicación local: El caso de Valencia», *Política y Sociedad*, 52, 1, pp. 53-73.
- INE (2023): *Encuesta de turismo de residentes 2023*, en línea: <https://www.ine.es/dyngs/INEbase/es/operacion.htm?c=Estadistica_C&cid=1254736176990&menu=ultiDatos&idp=1254735576863> (consulta: 09/08/2023).
- INSA, J. R. (2009): *La cultura como estrategia para el desarrollo*, en línea: <www.zaragoza.eshttps://www.zaragoza.es/contenidos/cultura/observatorio/LA_CULTURA_COMO ESTRATEGIA DE DESARROLLO.pdf> (consulta: 22/08/2023).
- KLIKSBERG, B. (2000): «El rol del capital social y de la cultura en el proceso de desarrollo», *Revista Venezolana de Gerencia*, 4, 9, pp. 1-50.
- MAREQUE, M. i altres (2021): «Exploring Creative Tourism Based on the Cultural and Creative Cities (C3) Index and Using Bootstrap Confidence Intervals», *Sustainability* 13, 9, 5145.
- ORCAO, A. i altres (2022): «Cultura y desarrollo territorial: un análisis de las ciudades medianas españolas mediante la herramienta europea Cultural and Creative Cities Monitor», *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 92.
- ONU: Consell de Drets Humans (2014): *Informe de la Relatora Especial sobre los derechos culturales*, Farida Shaheed, A/HRC/25/49, en línea: <<https://www.refworld.org/es/docid/531862484.html>> (consulta: 26/08/2023).
- RAUSELL, Pau (2004): *El envés de la cultura. Diez años de economía de la cultura en Valencia*, València, Mínim Ediciones.
- RAUSELL, Pau (2007): *Cultura. Estrategia para el desarrollo local*, Madrid, Agencia Española de Cooperación Internacional.
- RISH, E. (2005): «El valor de la cultura en los procesos de desarrollo urbano sostenible», *Cultura de la Generalitat de Catalunya*, en línea <https://cultura.gencat.cat/web/.content/sscc/gt/arxius_gt/desarrollo_urbano_sustentable.pdf> (consulta: 22/08/2023).
- RIUS-ULLDEMOLINS, J. (2014): «Culture and authenticity in urban regeneration processes: Place branding in central Barcelona», *Urban Studies*, 51, 14, pp. 3026-3045. DOI: 10.1177/0042098013515762.
- RIUS-ULLDEMOLINS, J. i P. DÍAZ-SOLANO (2022): «Political power, performance, and ritual: cultural policy as a framework for the construction of political charisma in Valencia», *International Journal of Media & Cultural Politics*, 18, 1, pp. 21-45.

- RIUS-ULLDEMOLINS, J. i P. DÍAZ-SOLANO (2023): «Local political change, the neo-creative city paradigm and the mutations of Valencian cultural branding», *City, Culture and Society*, 34, 1-10.
- ROBLES, M. E. V. (2015): «La estrategia de marca-ciudad en la función de turismo», *El Periplo Sustentable: revista de turismo, desarrollo y competitividad*, 28, pp. 59-80.
- RICHARDS, G. (2000): «Políticas y actuaciones en el campo del turismo cultural europeo», dins *Turismo cultural: el patrimonio histórico como fuente de riqueza*, Valladolid, Fundación del Patrimonio Histórico de Castilla y León, p. 72.
- RUBIO-AROSTEGUI, J. A. i J. RIUS-ULLDEMOLINS (2015): «Cultura y políticas públicas después del diluvio. Las ciencias sociales y la refundación de la política cultural», *Política y Sociedad*, 52, 1, pp. 27-52.
- SALOM-CARRASCO, J. i M. D. PITARCH (2021): «Cambios económicos, movilidad residencial y gentrificación en la ciudad de Valencia (2014-2017)», *Documents d'anàlisi geogràfica*, 67, 3, pp. 521-560.
- SOTO, M. P. (2007): «Identificación y medición de necesidades culturales», *Indicadores 2007*, Argentina, Universidad Nacional de Tres de Febrero (UNTREF).
- SOY CAMARA #36 (s/d): «Per a què serveix la cultura?» [Vídeo]. CCCB, en línia: <<https://www.cccb.org/ca/multimedia/videos/soy-camara-36-per-a-que-ser-veix-la-cultura>> (consulta: 04/08/2023).
- UNESCO (2014): Manual Metodològic de los IUCD, UNESCO.
- UNESCO (2015): *Diversidad de las expresiones culturales*, en línia: <<https://es.unesco.org/creativity/indicadores-de-desarrollo/dimensiones/gobernanza>> (consulta: 26/08/2023).
- VALENZUELA, M. E. (2015): «La estrategia de marca-ciudad en la función de turismo», *El Periplo Sustentable*, 28, pp. 59-80.
- VELASCO, M. (2009): «Gestión turística del patrimonio cultural: enfoques para un desarrollo sostenible del turismo cultural», *Cuadernos de Turismo*, 23, pp. 237-254.

**PROVEM-HO
EN CATALÀ**

**MOLT
PER PARLAR.
MOLT
PER VIURE.**

CARLOS LOPES

*Àfrica en trànsit: diversitat, dilemes i futurs**

La prolongació de la guerra fa que l'entorn estratègic dels països africans siga cada vegada més difícil. Cal tenir en compte els «escenaris extrems, però plausibles». El rellotge mai no ha estat tan a prop de la mitjanit, una metàfora per als científics.

En la Conferència de Múnic sobre Seguretat de febrer de 2023, la pau no estava a l'agenda. En l'aniversari de la invasió russa, el tema de la conferència ha estat com ajudar Ucraïna a guanyar la guerra reforçant la narrativa de Moscou: Rússia a Ucraïna està en guerra contra els Estats Units, l'Occident i l'OTAN.

El llançament de la iniciativa del Pla Global de Seguretat i Pau per a la guerra a Ucraïna intenta projectar la veu de Pequín com una potència responsable interessada en un nou ordre mundial, al mateix temps que explota les contradiccions entre els països occidentals.

Sociòleg i economista, Carlos Lopes va néixer a Guinea Bissau i és doctor en Història per la Universitat de París I, Panthéon-Sorbonne. Va ser professor a diverses universitats (Oxford, Coïmbra, Lisboa, Ciutat de Mèxic, Zúric, Uppsala, São Paulo, Rio de Janeiro) i, actualment, és professor honorari a la University of Cape Town (Sud-àfrica), professor visitant a Sciences Po-Paris (França), Associate Fellow a Chatham House (Regne Unit), Senior Visiting Fellow a l'Overseas Development Institute (Regne Unit) i International Science Council Foundation Fellow. Carlos Lopes va escriure i coordinar dotzenes de llibres, que van ser traduïts a diverses llengües, i va ocupar diferents càrrecs polítics de rellevància internacional. Entre aquests, podem destacar el de secretari general adjunt de l'Organització de les Nacions Unides durant el mandat de Kofi Annan. En aquest moment és l'alt representant de la Unió Africana

* Aquest article recull la conferència que Carlos Lopes va pronunciar el 17 de març de 2023, a la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la UAB. La conferència va ser organitzada per la Càtedra José Saramago i per la Facultat de Traducció i d'Interpretació de la UAB, la trobada va ser moderada per Nazir Ahmed Can. Més informació sobre Carlos Lopes: <<https://www.africacheetah.run/biography/>>

Per què tot això és important?

Una gran part del món va experimentar una forta recuperació econòmica el 2021 després de la caiguda soferta l'any anterior a causa de la pandèmia de la Covid-19. En canvi, l'any 2022 va tornar a estar marcat per grans pertorbacions.

A partir de febrer de 2022, la guerra a Ucraïna i les sancions occidentals que la van seguir ràpidament van tenir diversos efectes —econòmics, logístics, polítics— en el context internacional. Es tracta, en particular, d'una ràpida i enèrgica pujada del preu del petroli i del gas, del fort augment del cost d'altres materials essencials —productes agrícoles, fertilitzants, etc.—, de les dificultats per a l'abastament d'aquests productes en determinats països i de la necessitat de reconstruir molts circuits comercials.

És cert que alguns preus han retrocedit des dels seus màxims durant l'any. No obstant això, la continuació d'aquesta guerra al llarg del 2022 i les reaccions adoptades per ambdues parts van amenaçar molts països amb una crisi energètica a final de 2022.

També van requerir ajustos sovint difícils per a transformar de manera profunda i duradora l'estructura, els fluxos i els costos de la «barreja energètica».

La generalització sectorial i geogràfica d'aquesta baixada de preus ha portat la inflació a nivells que no es veien des de fa molt de temps. La magnitud i l'absència de visibilitat sobre la durada d'aquest fenomen ha dut els principals bancs centrals a abandonar progressivament la seua política de tipus d'interès baixos i de suport a la liquiditat bancària, el que ha provocat un segon trauma econòmic.

La combinació d'aquesta irresistible pujada de preus i del desig prioritari dels bancs centrals dels països més poderosos de recuperar-la ha obscurit les perspectives de creixement econòmic mundial a curt termini. Els mercats borsaris han estat els primers a patir aquest moviment, tant per a la renda fixa, com a conseqüència directa de l'augment dels tipus d'interès, com per a la renda variable, com a conseqüència de les creixents incerteses sobre el futur i l'esgotament del finançament a un cost insignificant, especialment per als sectors de noves tecnologies.

Les previsions d'evolució del producte interior brut (PIB) per a l'últim any s'han rebaixat, i fins i tot de tant en tant han arribat a ser negatives.

Àfrica s'ha vist atrapada en els diversos moviments d'aquest període erràtic: de manera positiva per als països que exporten petroli i altres productes bàsics a preus en augment; de manera negativa per als altres, més nombrosos, que pateixen l'increment dels seus preus d'importació, l'impacte freqüent d'una forta dependència dels productes russos o ucraïnesos i l'extensió de la inflació a la majoria dels sectors.

Les subvencions públiques per a determinats productes o activitats han variat en funció dels mitjans financers dels estats i de la seua capacitat per a mobilitzar fons específics de donants internacionals, que estan molt centrats a Ucraïna. Les zones CFA, sovint protegides de forts augments de preus, es van veure aquest vegada penalitzades per la important caiguda del valor relatiu de l'euro.

Realment estem en un moment decisiu. La crisi del 2008-2009 va posar de manifest les dificultats de la governança econòmica mundial per a fer front a les innovacions d'inversió de capital, a causa de la debilitat dels òrgans reguladors. La resposta del Banc de Pagaments Internacionals, a través de la denominada normativa Basilea III, ha estat dirigida als bancs centrals per a identificar innovacions financeres inacceptables i abordar els riscos que enfronta el sistema bancari internacional. Basilea III ha tingut grans impactes negatius no desitjats per a Àfrica, ja que ha establert salvaguardes que són molt difícils de complir pels bancs internacionals en relació amb les seues operacions africanes.

Les càrregues associades amb els nous requisits de diligència deguda han estat tan exigents que molts bancs internacionals no han pogut mantenir estructures tan complexes per als nivells de negoci que tenen al continent. Molts han començat a retirar-se, donades les costoses proves d'estrès que han de completar en el cas de les operacions africanes. Així, els nivells d'accés al capital han caigut encara més i els costos de capital han augmentat, un fet que ha creat dificultats immenses.

Sempre es presenta els països africans com si tinguessin accés a préstecs especials en condicions concessionàries, però quan s'observen els detalls d'aquestes afirmacions, l'escala dels desemborsaments de les institucions financeres internacionals no es correspon amb el creixement del PIB d'Àfrica i les seues necessitats actuals. Amb la crisi financera del 2008-2009, Àfrica va acabar sent l'última afectada per la crisi i la primera a recuperar-se, situació que feia palesa la resiliència del continent en aquell moment.

Tanmateix, per al 2010-2011, les repercussions posteriors de la crisi del 2008-2009 van provocar una caiguda de la demanda d'exportacions de matèries primeres d'Àfrica i van començar a exposar debilitats reals en les perspectives econòmiques d'Àfrica. Molts països africans es van veure obligats a demanar capital en condicions més dures, amb préstecs sobirans a altes taxes d'interès, del 7 % o més, un fet que feia que es corregués el risc d'esborrar els precaris guanys macroeconòmics de la dècada anterior.

Quan va arribar la pandèmia, el marge de maniobra i espai fiscal es va estirar al límit.

Hi ha una narrativa comuna que proclama que els països africans van rebre molta ajuda durant la crisi de la COVID, amb un esperit de solidaritat. Però en realitat, els africans tenen menys que ningú.

Quan l'FMI va aprovar el suport per a la COVID d'aproximadament un trilió de dòlars, només es van preveure uns 23.000 milions de dòlars per a Àfrica, i fins i tot aquest desemborsament encara no s'ha fet.

Durant la pandèmia, als països africans els va anar bé en termes d'introduir noves formes de protecció social, però van haver de retallar altres partides del pressupost. La inversió va patir de manera significativa i hi va haver una desacceleració de l'economia. Àfrica no va patir tant com altres regions des del punt de vista mèdic i, tot i que el creixement econòmic es va revertir, la majoria va escapar d'una recessió que sí que es va notar en altres regions. Amb aquesta segona gran crisi, han donat mostres de resiliència sense gaire ajuda externa.

Però després ha vingut la invasió russa d'Ucraïna. Ha estat una crisi més!

No es pot ser resistent tot el temps. La guerra ha estat particularment difícil, no tant per les dimensions inflacionàries sinó per les dificultats per a accedir als aliments i al finançament. Durant la pandèmia hi hagué interrupcions a gran escala en la cadena de subministrament, que s'han accentuat encara més a causa d'aquest conflicte. El fet que Àfrica es trobe al final de les cadenes logístiques de subministrament significa que el cost dels productes bàsics per als africans té tant a veure amb la logística de la cadena de subministrament com amb el cost dels béns mateixos.

El cost dels contenidors d'enviament s'ha disparat, multiplicant-se per vuit, deu i, en alguns casos, quinze vegades. Pel que fa als aliments, quan tothom els vol, es presenta el mateix problema que durant la pandèmia. Llavors, Àfrica era a la cua per a les vacunes, i ara Àfrica ha de pagar molt més per accedir als aliments. Així que aquesta crisi en particular ha afectat Àfrica més que les dues anteriors.

Aquesta crisi ha mostrat els límits de la resiliència d'Àfrica.

Abans podíem navegar més o menys, però ara podem veure la vulnerabilitat d'Àfrica dins del sistema de comerç global. També hi ha grans tensions entre la seguretat energètica i l'accés a l'energia a Àfrica, ja que no en tenim prou i necessitem més energia.

Tanmateix, altres parts del món tenen la seguretat energètica com a principal preocupació. Si es dona prioritat a la seguretat energètica, es busquen en el veïnat subministraments addicionals. Europa ha estat la més afectada pel conflicte d'Ucraïna, per la qual cosa han anat a buscar gas d'Àfrica.

Aquesta demanda desplaça a Àfrica, llavors, les prioritats energètiques de l'accés a la seguretat, de centrar-se en les necessitats internes a privilegiar les exportacions.

Una vegada més, estem perseguint una altra onada de dependència dels productes bàsics, amb Àfrica exportant gas, hidrogen verd i minerals estratègics per a permetre que altres prosperen, en comptes d'utilitzar aquests recursos per a transformar l'economia del continent. Correm el risc d'enfonsar-nos encara més en la trampa colonial de la dependència dels productes bàsics com a resultat d'aquesta última crisi.

En aquest context global bastant hostil, tots els actors han mobilitzat els seus mitjans de resposta, de vegades ajudats pel destí. La temuda escassetat d'energia s'ha evitat així a Europa amb l'ajuda d'un hivern especialment temperat. La necessitat ha obligat moltes empreses a adaptar amb èxit els seus processos productius per a estalviar energia, millorar la productivitat i avançar en transformacions respectuoses amb el medi ambient.

L'auge de les energies renovables ha assolit rècords inesperats mentre s'han posat en marxa nous circuits de subministrament de gas. Les llars de tot el món han demostrat el seu sentit de la responsabilitat i la seua capacitat per a protegir el poder adquisitiu: com ocorre sovint, el període ha estat marcat per un canvi en els hàbits de consum, però també per un augment substancial dels estalvis de protecció, encoratjats pels augments de tipus d'interès.

A Europa, i especialment a França, els governs han obert en gran mesura el flux de subvencions destinades a reduir l'impacte de l'explosió de determinats costos, especialment els relacionats amb l'energia. Als Estats Units, el govern federal va iniciar l'agost de 2022 un ampli programa de suport a les empreses, la Llei de reducció de la inflació, per a donar suport als sectors essencials per al present i el futur (vehicles elèctrics, medicaments, etc.).

Aquesta combativitat total s'ha dut a terme moltes vegades ignorant de manera pragmàtica dogmes econòmics i polítics fins ara ultradominants: per a grans mals, remeis fins ara impensables! Tot això de manera contrària a les polítiques recomanades als africans, mitjançant la introducció de noves formes hostils de proteccionisme comercial.

Així, la gran preocupació de la lluita contra l'escalfament global s'ha acomodat, fins i tot a Europa, a la reactivació de les mines de carbó i les centrals elèctriques; els estats europeus refractaris al gas d'esquist s'han vist obligats a comprar-lo als Estats Units i als països africans; l'oposició de la Comissió Europea a les subvencions dels estats membres a les seues empreses nacionals s'ha atenuat en gran mesura, mentre que les limitacions «recomanades» sobre els dèficits pressupostaris i el deute extern s'han mantingut gairebé inaudibles des de la Covid-19.

Un cop més, aquestes són regles que van en contra del corrent del remol als africans, i mostren un nivell d'ajust que pot considerar-se pragmàtic, però percebut com a cínic.

Observem a Àfrica una ambivalència d'esperances i preocupacions. És cert que la inflació s'ha alentit com en altres llocs, però els preus es mantenen a nivells elevats per a molts productes —combustibles, aliments, etc.—. Moltes monedes s'han «desenroscat» bruscament —per exemple, a Ghana, Angola, Etiòpia i Nigèria—, el que també explica aquests preus altíssims i pertorba el funcionament de les economies afectades, com la capacitat dels països afectats per a complir els seus compromisos exteriors —Ghana es troba així en «*default* parcial» i Zàmbia ja ho ha fet.

Les tensions de tresoreria en les finances públiques i l'escassetat de finançament extern, agreujades de tant en tant per problemes polítics i de seguretat, dificulten la realització d'inversions que, tanmateix, són imprescindibles. El Banc Mundial pronostica un probable empitjorament de la pobresa el 2023. Davant d'això, el Fons Monetari Internacional (FMI) anuncia un possible increment del PIB subsaharià del +3,7 % el 2023, lleugerament superior al de 2022 i superior a la mitjana mundial.

En línia amb les disparitats en el desenvolupament entre països, aquest creixement continuaria desigualment distribuït: decreixent i per sota de la mitjana a Sud-àfrica i Nigèria, les dues potències del continent; més alt, en canvi, a l'Àfrica occidental francòfona, com en els últims deu anys.

Els efectes combinats de la guerra comercial entre els Estats Units i la Xina, imposada unilateralment pel president dels Estats Units, Donald Trump, mentre el món encara patia les persistents conseqüències de la crisi financera *subprime* de 2008-2009, van tenir un fort impacte en els països africans. Les principals exportacions del continent són les matèries primeres. Quan la demanda es desaccelera, el comerç produeix menys recursos per a les economies que depenen d'aquestes entrades més que de cap altra entrada de capital extern, incloses les inversions, les remeses o l'ajuda al desenvolupament.

Atès que la majoria dels països africans tenen el marc macroeconòmic centrat a complir les obligacions externes en comptes de les reformes internes i la demanda social, qualsevol turbulència en les fonts d'ingressos externs gairebé no es compensa amb l'espai fiscal induït en l'àmbit nacional.

Els països africans han vist augmentar el servei del seu deute denominat en moneda estrangera a causa de la depreciació de les seues monedes. El seu espai fiscal estès s'ha esgotat en respostes urgents a la pandèmia. Els bloqueigs han paralitzat les economies i la demanda externa de matèries primeres s'ha evaporat.

S'han fet moltes promeses de suport per part dels socis africans per a fer front a les commocions de la pandèmia. En la pràctica, no s'ha proporcionat una liquiditat addicional i, en alguns casos, fins i tot s'han produït reduccions dràstiques. Tot i així, el perfil del deute ha continuat debilitant-se. El deute sobirà, que s'aproxima

al 60 % del PIB, la mitjana africana, pot semblar sostenible. Tanmateix, donada l'excessiva càrrega fiscal, 19 dels 35 països de baixos ingressos de la regió estan actualment sobreendeutats o en un alt risc de sobreendeutament.

El deute del continent, de 644.900 milions de dòlars amb els creditors externs a final de 2021, representa el 24,1 % del seu PIB combinat. El servei del deute estimat per a 2022 seria de 72.000 milions de dòlars. A aquestes xifres cal sumar-hi el creixent deute públic intern. Complir aquestes obligacions serà difícil per a les economies més vulnerables. Ja no tenen el mateix accés al crèdit i les condicions per a obtenir una reestructuració resulten inviables.

Segons l'UNCTAD, «si un país incompleix, els termes de la reestructuració del deute generalment els estableixen grups de creditors que competeixen pels millors termes, en comptes de donar prioritat a les preocupacions econòmiques i de desenvolupament, o a la sostenibilitat dels pagaments».

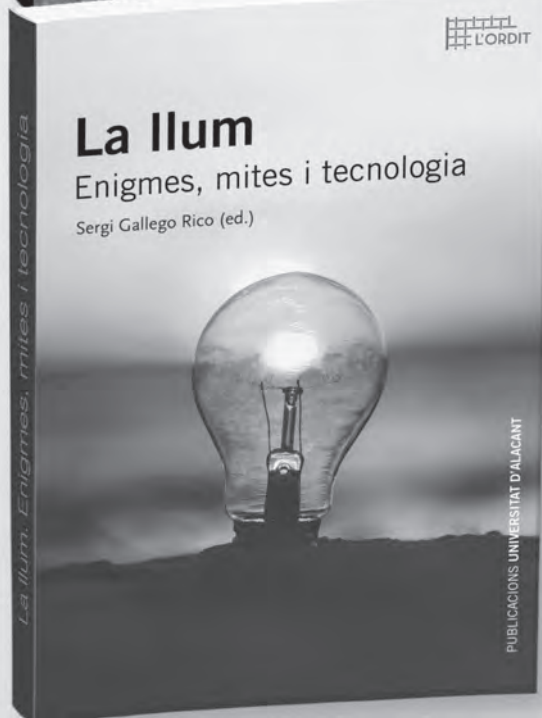
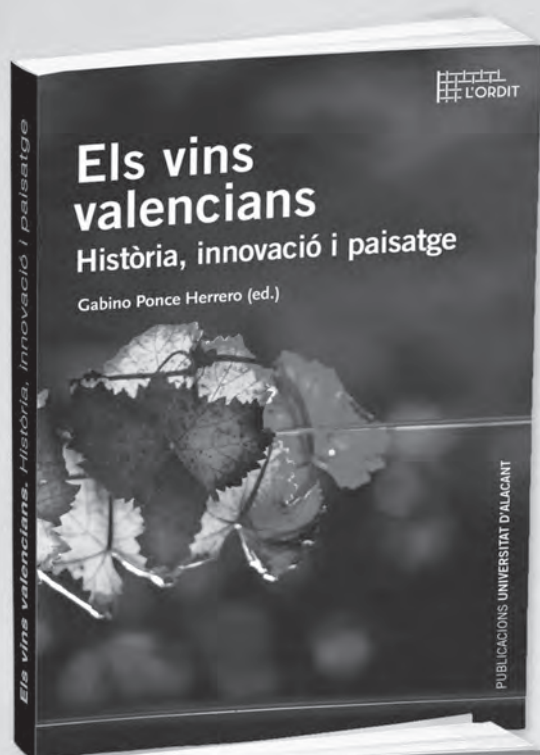
Somàlia, Angola, el Gabon, Moçambic, el Congo, Ghana, el Senegal i Tunísia es troben tots a la llista dels vint principals països del món que gasten la major part dels seus recursos públics a pagar el seu deute. Somàlia encapçala la llista, amb un impressionant 96,8 %. ¿Com pot un país que està experimentant una de les sequeres més devastadores dels últims quatre anys, tractant encara de reparar les seues quatre dècades de guerres i conflictes, triar entre pagar el seu deute i altres demandes legítimes?

Les crides per a l'alleujament del deute són cada vegada més fortes. Tot i això, més rondes d'ajornament del servei del deute o fins i tot l'eliminació del deute als països més vulnerables no funcionaran.

Davant els imperatius de l'acció climàtica, es necessita una solució més sistèmica per a evitar que els països pobres siguin els més afectats per *shocks* externs que no tenen res a veure amb la seua gestió macroeconòmica i que n'afecten greument l'accés a la liquiditat.

El món no pot ignorar que aquests problemes són globals. Més de cent països han vist augmentar el seu servei de deute en els últims dos anys. Només aquest any, els països en desenvolupament ja han gastat més de 379.000 milions de dòlars en reserves per a defensar les seues monedes. Això és més del que han rebut de diversos mecanismes de suport, com els drets especials de gir de l'FMI.

Sense efectiu, pagant taxes d'interès més altes i tenint la menor quantitat d'espai fiscal, és segur que Àfrica s'enfrontarà a múltiples crisis socials i conflictes polítics que acceleraran la inestabilitat i aplanaran el camí perquè populistes, radicals i terroristes hi tinguin una bona temporada. ☹

GUSTAU MUÑOZ

Una era de conflictes intractables

Hem entrat en l'era dels conflictes intractables? Sembla que sí, a la vista de la successió de conflictes, problemàtiques o esquinçaments sense solució o amb una solució molt difícil i llunyana, que a més posen en joc contradiccions irresolubles, decisions tràgiques, alternatives inviables, jocs de suma zero o, el més sovint, negativa. Totes les parts tenen les seues raons i cap no té la raó. No és cap novetat històrica, però tot indica que a hores d'ara aquestes situacions són la norma, no l'excepció.

Posaré un exemple *a contrario*: en la Segona Guerra Mundial hi havia una part que tenia raó, els Aliats, i una altra que no en tenia, l'Alemanya de Hitler. L'alternativa era clara, per raons morals i polítiques, de mera supervivència de la humanitat civilitzada. I tanmateix, a l'inici, en els primers passos d'una escalada implacable, molts benpensants a Europa i Amèrica consideraven que Alemanya i Hitler tenien les seues raons, unes raons plausibles. Foren víctimes de l'engany o de l'autoengany. Un s'enganya, en el fons, quan i si vol enganyar-se. Però hi ha més. Els Aliats eren en alguns casos ben poc recomanables: l'imperialista Churchill, el dèspota i criminal Stalin, sense oblidar l'ús de mitjans tan brutals com el bombardeig sistemàtic de les ciutats alemanyes, que massacraven la població civil sobretot (la producció militar es va mantenir fins el final, gràcies al geni organitzatiu germànic i a un providencial Albert Speer, ministre d'Armaments del Reich). Aquells bombardeigs foren una acció altament problemàtica i criticada a bastament, però justificada per la necessitat d'erosionar el suport de la població al règim nazi. O bé com

Gustau Muñoz és economista, editor i escriptor. Els seus darrers llibres tots dos del 2023 són *Aproximacions a l'esperit del temps* (ed.), IAM-CVEI, i *Després del llibre. Notes sobre llibres, història i cultura*, Edicions de la UB

a represàlia per les malvestats causades pels alemanys, els primers a bombardejar ciutats i població civil, com ara Varsòvia, Rotterdam o Londres. (Abans ja havien devastat Gernika).

En la llarga postguerra, un bon grapat de situacions que varen viure diverses generacions s'assemblaven bastant a aquesta derivada de l'antifeixisme que va triomfar —amb totes les contradiccions internes imaginables— el 1945. Davant les dictadures i les guerres colonials l'alternativa era clara i unívoca. L'arreglaments de l'ètica i la raó contra les dictadures de Salazar a Portugal i de Franco a Espanya, o dels coronels a Grècia, i a favor dels insurgents en les guerres d'alliberament a la perifèria colonial —d'Algèria al Vietnam— no ofería massa dubtes. Tampoc no ofería massa dubtes —per bé que això va costar— l'arreglaments amb els opositors i dissidents que promovien la defensa dels drets i llibertats, la democràcia, als països del socialisme real. S'hagueren de desfer moltes inèrcies i boires ideològiques, però el 1968, amb la invasió de Txecoslovàquia que acabà amb la Primavera de Praga, tot es va fer molt clar. Ja estava bastant clar abans, certament, arran de la invasió d'Hongria el 1956, però els temps històrics són lents i al mite de la revolució d'octubre se li va superposar el prestigi derivat del sacrifici de milions de soviètics en la guerra contra el nazi-feixisme, l'aura de la victòria en nom del proletariat mundial i els pobles oprimits. D'ací també el prestigi derivat de l'anti-imperialisme o de l'anti-colonialisme enmig del desvetllament i la revolta dels pobles de l'anomenat Tercer Món, tan consubstancial a la segona meitat del segle XX com les vicissituds de la guerra freda.

De vegades s'oblida, però la fi del colonialisme i l'emancipació dels pobles africans i asiàtics (en alguns casos també llatinoamericans) marcà època. Igual com marcà època al segle XIX l'emancipació dels esclaus, la fi de l'esclavitud, incorporada al sentit moral de la modernitat en un sentit transversal, i com marca època des de fa ja dècades l'acceptació de l'alliberament de la dona, començant per l'aspecte bàsic de la igualtat de drets. Una igualtat que no és reconeguda ni garantida, sinó combatuda, a les societats patriarcals i en aquelles en què hom vol fer valer una mena de llei encunyada al segle VII. Una reglamentació arcaica que consagra la minoria d'edat de les dones i que hauria de regir societats contemporànies, més enllà d'avenços tecnològics, dels valors d'emancipació de la modernitat i de les convencions politico-culturals assumides pels organismes internacionals, que configuren una mena de «sentit comú» civil compartit. Almenys sobre el paper.

Més enllà de tot això, més enllà de divisòries de perfils clars i precisos, és prou evident que ens trobem —en una gran diversitat de casos— davant situacions carregades d'ambigüitat on la gamma de matisos i l'escala de la complexitat han fet un

salt qualitatiu. Ja no serien contradiccions secundàries, sinó contradiccions principals, per emprar un cert llenguatge... D'aquesta mena d'esquinçaments «intractables» en formen part alguns dels conflictes oberts i sagnants dels nostres dies. Conflictes de naturalesa molt diversa. Alguns bèl·lics, enfrontaments brutals als camps de batalla, com el d'Israel-Hamàs o el de Rússia-Ucraïna. Però també d'altres de més sinuosos, larvats, silenciosos, però farcits de conseqüències, com la immigració irregular massiva a Europa (també als Estats Units). O el dilema entre aturar i revertir el creixement econòmic o patir els efectes imprevisibles de la crisi climàtica i del desbordament radical de les condicions de sustentació de la vida humana al planeta.

N'hi ha molts més, al món actual. Alguns ja identificats i latents, altres que es perfilen en un horitzó problemàtic i probablement relacionats amb el teló de fons de tants conflictes que podem observar a hores d'ara. Que és el desnivell abrupte entre una part de la humanitat que viu en condicions més o menys acceptables (amb una minoria privilegiada escandalosament ultra-rica) i les masses desheretades víctimes de règims corruptes, immadurs, demencials, que proliferen a les perifèries. No tot és culpa del pèrfid Nord desenvolupat. Els règims dictatorials, integristes, fonamentalistes, foraviats, basats en el culte a la personalitat o en el pur robatori de rapinya, que tant abunden, tenen una gran part de responsabilitat. I tenen explicació i dinàmica pròpia, no són derivacions o conseqüències de l'imperialisme o recialles del colonialisme, que és una explicació sempre a l'abast, consoladora en la seua simplicitat.

MEMÒRIA SELECTIVA, INFORMACIÓ ESBIAXADA

Si la memòria és selectiva, l'atenció mediàtica i també la consciència ciutadana —vigilant i mobilitzada o passiva i aterrida— encara ho son més. De sobte tothom pateix davant un esclat de violència que no sap ben bé com s'ha d'interpretar. Però tots els conflictes tenen una prehistòria que es pot resseguir. Durant un temps els focus —notícies, missatges, articles, llibres, converses, programes de televisió— es centren en un cas concret. Passat el temps, l'atenció s'esfilagarsa. I si esclata un nou conflicte, la desplaça. També hi ha casos o escenaris de sofriment escandalosos fora de focus, no atesos ni pels mitjans de comunicació ni per la consciència ciutadana. Què sabem del cas dels armenis expulsats de Nagorno Karabakh per Azerbaidjan? I de la situació dels gitanos a Hongria i Txèquia? I de la marginació i l'opressió de les dones a Afganistan? I de l'expulsió sumària de dos milions de refugiats afganesos de Pakistan? I de la manca de drets i d'igualtat efectiva de les dones al món àrab-islàmic en general? I de la violència dels militants hinduistes que tenen camp

lliure a l'Índia actual? Un catàleg de la infàmia que es podria prolongar, i incloure casos com els *rojinhās* a Myanmar, l'antiga Birmània, víctimes oblidades de neteja ètnica i genocidi, i molts més.

Vull pensar que es pot distingir entre conflictes altament complexos però no irresolubles, en els quals els criteris d'avaluació semblen en principi entenedors i clars, i una altra mena de conflictes que he anomenat intractables, que són els que marquen la nostra època. El gran problema —el neguit del nostre temps— és l'eventual encadenament o arrencament dels conflictes intractables en una escalada d'efectes imprevisibles, que podria ser fatal i definitiva.

LLAVORS D'UNA MALA MAROR

D'ençà de la marxa triomfal de la globalització als anys noranta del segle XX, culminació del tombant neoliberal que resolgué l'impàs dels anys setanta, el món s'ha transformat de manera radical. Globalització volia dir creixement exponencial del comerç internacional, abaratiment dels transports a llarga distància, supressió de barreres de tot tipus, i a la fi una reestructuració dels esquemes productius mitjançant les externalitzacions i les deslocalitzacions. Si al segle XIX Anglaterra havia estat la fàbrica del món, ara ho serien països de l'Extrem Orient, començant per la Xina. Però també l'Índia, Corea del sud, Taiwan, Indonèsia, Vietnam. Per la seua dimensió, passat imperial i vocació, la Xina n'és el cas paradigmàtic i el més important. En un cert sentit, aquests països havien estat els «guanyadors» de la globalització. Eren països emergents que s'industrialitzaven ràpidament. A l'altre costat, desindustrialització i expansió de l'economia de serveis i finances, del disseny i la comunicació, sense oblidar el desenvolupament de tecnologies complexes i algunes produccions estratègiques o d'alt valor afegit. Els veritables guanyadors de la globalització, per descomptat, eren les elits econòmiques, un segment social que es va enriquir brutalment i que mostrava propensió a la «secessió». Molts perdedors de la globalització es localitzaven als països centrals, treballadors sense altes qualificacions, joves que no trobaven inserció, capes mitjanes empobrides. El gran poder dels oligopolis dels serveis i les comunicacions, la reestructuració del comerç en detriment del model anterior de petit comerç de proximitat, amb l'auge dels grans centres comercials i del comerç electrònic, i la transformació de les ciutats en àmbits de negoci de la mà de l'economia turística —amb els efectes consegüents d'expulsió de veïns de baix poder adquisitiu— acabaren de definir un escenari problemàtic. Un escenari en el qual han proliferat noves fórmules d'una extrema dreta que cerca en la frustració i el malestar de les capes socials populars nous públics, més enllà dels nostàlgics del nazi-feixisme. Val a dir que en bona part hi han

reeixit. Els moviments migratoris, determinats per variables de fons, hi han tingut molt a veure, tant si es vol reconèixer com si no.

Tot plegat remet als conflictes intractables en un món en què s'enllacen els canvis geopolítics, la transformació econòmica derivada de la globalització i les resistències que provoca, els nous instruments tecnològics, i la constatació, arran de la crisi climàtica, de la impossibilitat de continuar amb una dinàmica de creixement sense fi de la població i l'activitat econòmica segons els paràmetres anteriors. Vells conflictes —molt antics en alguns casos—, velles o noves propensions imperials, arcaisme i ultra-modernitat, venen a coincidir en un món marcadament asincrònic: uns viuen en un horitzó mental contemporani, altres viuen ancorats en èpoques molt anteriors. Un món en el qual, tanmateix, actuen forces molt poderoses de sincronització.

Per tal de concretar algunes idees de fons, ens aproximarem a quatre d'aquests conflictes intractables de naturalesa molt diversa que estructurin el present a l'alçada de la tercera dècada del segle XXI i projecten neguit i ombres de foscor sobre el futur.

ISRAEL/PALESTINA

Un exemple clar de conflicte intractable és el que enfronta l'Estat d'Israel i els palestins. En teoria no hauria de ser-ho. La fundació i la independència de l'Estat d'Israel fou aprovada per l'ONU, amb una gran majoria, el 1948. La resposta bèl·lica dels estats àrabs, fracassada, determinà en diverses fases re-configuracions de les fronteres. La del 1967 seria la base per als acords d'Oslo que en principi havien de posar fi al conflicte, donant via lliure a un Estat palestí viable. Com és notori, no ha estat el cas. Per una banda, el gir del nacionalisme àrab cap al fonamentalisme islamista, que decreta que Israel no té dret a existir i no s'avé amb l'embrió d'Estat que és l'Autoritat Palestina, fa molt difícil la solució. Per una altra banda, els extremistes d'Israel, de motivació religiosa o laica, pressionen amb els assentaments a Cisjordània, i tenen força en el joc polític israelià, igual com els ultraortodoxos. Deixar passar el temps, deixar podrir-se la situació ha estat la tònica. Uns s'armaven cada vegada més amb el suport de l'Iran dels aiatol·làs (Hizbulah) i altres potències àrabs o islàmiques (Hamàs). Uns altres feien el que podien per jugular la viabilitat d'un Estat palestí, establint colònies interconnectades a Cisjordània. Cal dir que els extremistes islàmics de Hamàs no volen cap Estat palestí; volen destruir l'Estat d'Israel. El reflex d'autodefensa dels israelians és molt fort i poderós, per raons històriques que no es poden desconèixer. El pogrom del 7 d'octubre de 2023, l'origen de la brutal resposta israeliana contra Gaza, ve d'aquí. En l'imaginari

israelià i jueu en general la passivitat i la indefensió davant les persecucions, les massacres, els pogroms i finalment la Shoah, l'extermini sistemàtic dut a terme pels nazis alemanys amb col·laboracions diverses, en el marc d'un antisemitisme letal que impregnava Europa central i oriental, així com Rússia, és una gran vergonya i un pecat. Mai més, això! No hi haurà un segon Holocaust.

De vegades es qüestiona l'existència mateixa d'Israel, un producte del sionisme centre-europeu iniciat cap a final del segle XIX amb artífexs com Theodor Herzl, l'autor de *L'Estat dels jueus*. La idea és que en un món d'estats i nacions, tan sols comptar amb un Estat propi pot permetre la defensa del poble jueu i la construcció d'una llar nacional per a un poble dispers i acaçat. Però els Estats ja sabem que es basen en la violència i la fundació d'Estats, més encara, sol obeir a una lògica violenta. Caldrà posar exemples? Potser sí que convindria, per esbandir fixacions inconscients, i al·ludir al genocidi armeni i a l'expulsió dels grecs i altres minories d'Àsia menor en el procés de formació de la Turquia moderna; a l'expulsió sumària de centenars de milers d'alemanys de Polònia i Txecoslovàquia a la fi de la Segona Guerra Mundial; o a la brutal deportació de milions de musulmans de l'Índia en el moment de la independència i la partició amb Pakistan, per no remuntar-nos a la història de la formació dels estats europeus, producte de guerres constants, persecucions, expulsions i massacres. La *Naqba* i la desposseïció dels palestins en alguns llocs del territori que havia estat sota mandat britànic d'ençà del col·lapse de l'Imperi otomà, que havia dominat aquelles terres, comportà injustícies. Però compensava una injustícia molt més gran. Negar el dret dels jueus a l'autodeterminació a Palestina és ignorar la història. Sempre hi van romandre comunitats jueves en aquella terra, i la història jueva és indestruïble d'aquell país, d'on eren originaris i en foren foragitats. Mantingueren la memòria, a diferència de tants pobles que s'han extingit en l'oblit i la desintegració, que han desaparegut com la pols que s'endú el vent. El poble jueu és el poble de la memòria. També, per alguns amb inclinacions filosòfiques i metafísiques, és la consciència moral de la humanitat, la personificació de la víctima i el sofriment extrem. Aquest lèxic —memòria, consciència, víctima, sacrifici— ha donat lloc a molta literatura i a molts jocs malabars intel·lectuals. Hi ha força llibres escrits sobre tot això. Ara bé, es pot entendre que aquesta posició de víctima inerme —després de les persecucions i pogroms, de l'apogeu de l'antisemitisme a Europa als anys trenta i quaranta del segle XX, després l'Holocaust— és insostenible. I es pot entendre que els jueus d'Israel aposten amb fermesa per un Estat convencional, com tots els altres, amb els elements de coerció, violència i injustícia corresponents.

Ara bé, tot té un límit, no hi ha drets absoluts ni legitimació indefinida. Un mínim d'ètica i moral —que es troba abundosa en la tradició jueva— mou a pensar de seguida que els israelians tenen un dèficit seriós de reconeixement de l'Altre. De l'altre àrab, musulmà o no, en aquest cas. Els darrers temps Israel s'ha excedit en la creació d'assentaments i en les mesures que entrebanquen la coexistència amb un Estat palestí viable. Sí, era difícil enmig de les pressions creuades dels colons, la pluja de míssils procedents de la Franja de Gaza controlada per Hamàs i els ocasionals atemptats terroristes, suïcides sovint. Però tirar pel dret i assumir els inconvenients, una taxa moderada de danys, equiparable als accidents de trànsit per exemple, és una falsa solució: un autoengany. La guerra de Gaza ha fet paleses les conseqüències d'aquest engegament. Una guerra en la qual hi té també un paper, que un dia es sabrà, la pruija de l'islam xiïta per fer descarrilar l'esbós de reconeixement de fet de l'Estat d'Israel que havia anat construint l'islam sunnita. Mai s'ha de perdre de vista, en aquest conflicte, la geopolítica i la intervenció exterior, amb Estats Units com a gran valedor d'Israel i una Unió Europea amb capacitats limitades per raons històriques fàcilment entenedores i els coneguts dèficits institucionals que pateix, així com les interferències dels estats del Golf, com Qatar, o d'Àrabia Saudí, Iran o fins i tot Rússia. En general, en tot el que té a veure amb el món àrab-islàmic, la divisòria xiïtes-sunnites hi té una gran importància, que sovint s'oblida. I potser també hi ha tingut un paper, en aquesta guerra, la voluntat oculta de desviar atenció i subministraments de l'escenari Rússia-Ucraïna. La resposta d'Israel era previsible. I ha estat tan brutal com desproporcionada, fins al punt que Israel ha perdut la batalla de la imatge i fa trontollar simpaties que li són molt necessàries. Però amb les simpaties no es garanteix la vida i la supervivència, deuen pensar. Un conflicte envitricollat, de moltes arestes, amb un rerefons històric d'enorme entitat en un escenari geopolític disputat: un conflicte, certament, intractable.

RÚSSIA/UCRAÏNA

Un altre que ho és, d'intractable, és el de Rússia i Ucraïna, però per altres raons. En aquest cas no ofereix cap dubte que l'agressor, la Rússia de Putin, es va deslegitimar radicalment per dues raons: va atacar unilateralment un Estat reconegut en temps de pau i va dur a terme bombardeigs sistemàtics de ciutats ucraïneses amb moltes víctimes civils, alhora que feia servir tropes mercenàries —el Grup Wagner— que no observaven de cap manera les convencions internacionals en matèria de conflictes bèl·lics. S'ha escrit a bastament sobre les raons que podia tenir Rússia. Algunes relacionades amb la recuperació de territoris «històrics» com ara la

península de Crimea (històric, però no tant: fou conquerit a l'imperi otomà a final del segle XVIII) o amb la salvaguarda dels interessos de les poblacions de parla russa al Donbàs. Altres més directament atribuïbles a les ambicions imperials de Rússia, que de cap manera volia perdre esferes d'influència o acceptar que Ucraïna caigués en l'òrbita de la Unió Europea, també per l'efecte contagi o demostració que això podria tenir. Hi ha així mateix la qüestió de l'OTAN i el seu agosarat expansionisme cap a l'Est. I també fins i tot els interessos personals de Putin, que necessitava un element de cohesió nacional per aturar les crítiques internes. Crítiques relacionades amb l'autoritarisme, la falta de democràcia i l'erosió de les llibertats aconseguides després de la caiguda de l'URSS. A més, el model econòmic rus és fràgil. Es basa en l'exportació d'energia (gas i petroli) i matèries primeres. No en una economia productiva eficaç. Rússia, per si fos poc, ha de mantenir un gran aparell militar, i d'armament nuclear, i les activitats d'exploració espacial. Sense una base econòmica més sòlida, tot això es complica molt. I genera una neurosi d'estat que explica moltes coses.

Aquest conflicte es podrà en el temps, perquè no pot guanyar cap dels contendents i per a Ucraïna serà molt difícil assumir la pèrdua de les seues regions orientals. Per raons de prestigi i sense una desfeta militar de gran abast imprevisible a hores d'ara, Rússia tampoc cedirà. Un altre conflicte intractable que s'enquista, amb conseqüències econòmiques i estratègiques molt negatives per a Ucraïna en primer terme, però també per a la Unió Europea.

LA IMMIGRACIÓ IRREGULAR

No és un conflicte, sinó més aviat un «problema». Però un problema que alguns no consideren com a tal i que, en canvi, per a un altres assoleix dimensions apocalíptiques. Milers de persones desesperades posen en risc la seua vida, i paguen sumes considerables, per ser transportades de manera il·legal o com a mínim irregular des d'Àfrica a Europa. El mateix passava no fa tant entre les costes de Turquia i Grècia, com a porta d'entrada a la Unió Europea dels refugiats de la guerra de Síria. I passa també entre determinats punt de la França atlàntica i el Regne Unit. Més lluny es dona un cas semblant amb els milers de llatinoamericans que miren d'entrar com siga als Estats Units, creuant rius, travessant deserts, esquivant patrulles frontereres. Refugiats de les guerres d'Afganistan, de Síria, demandants d'asil procedents de països en crisi o en guerra, enormes masses humanes esperen a Senegal, Tunísia, Marroc, Líbia o Mèxic, l'oportunitat per traslladar-se a Europa o als Estats Units. Tots volen una vida millor que no troben als seus països d'origen.

Qui podria negar-los el dret? Al capdavant l'emigració és una constant històrica. El desnivell de benestar i seguretat entre els països d'origen i els de destinació són brutals. Res més humà que entendre el «problema», mostrar solidaritat i prestar ajuda humanitària, de salvament i acollida.

Però l'assumpte és una mica més complicat. L'extrema dreta ha agafat el tema de la immigració com un argument, i fa forat. A Itàlia ha estat un dels ressorts de què s'ha valgut l'extrema dreta per arribar al govern. També és una qüestió brandada per Vox i, a escala nostrada, per Aliança Catalana (abans Front Nacional), que li ha permès accedir, amb Sílvia Orriols, a l'alcaldia de Ripoll. Un moviment que apunta traces d'expansió. A tot arreu d'Europa es constata el malestar dels autòctons o dels forans arrelats i establerts davant el que perceben com una allau sense aturador. Fou un dels detonants del Brexit. Està rere la evolució més recent d'una líder política d'esquerres alemanya com Sahra Wagenknecht, que vol entomar el repte per frenar el creixement explosiu de l'extrema dreta *Alternative für Deutschland*, que ja pren posicions alarmants en les enquestes.

No tothom pot observar amb la tranquil·litat de l'esquerra benpensant —una part de la qual sembla preocupada sobretot per qüestions d'identitat personal— l'arribada de milers i milers d'immigrants irregulars o de demandants d'asil en cerca de noves perspectives laborals, que inevitablement pugnan amb els ja establerts o els autòctons per les prestacions socials, les places escolars, l'atenció de salut, l'habitatge i els llocs de treball. Ací es dona una gran paradoxa. L'extrema dreta obté resultats excel·lents als barris més pobres i als més rics. I tanmateix, els habitants dels barris més rics són beneficiaris directes de l'arribada d'una immigració massiva, que permet el funcionament amb salaris continguts i baixos en general un munt d'activitats —com l'hostaleria o els serveis lligats al turisme— que altrament no rutllarien tan bé. La immigració d'aquestes característiques pressiona cap avall els salaris en general, i a més ofereix a bon preu serveis molt necessaris d'atenció a ancians, per exemple. La brillantor multicultural de les grans ciutats —i també cada vegada més de les mitjanes— amaga aquestes contradiccions, que van fent forat a les profunditats de la trama social.

A les dretes ja els va bé la proliferació del ressentiment, que descol·loca una esquerra fixada en valors universalistes, solidaris, multiculturals i de portes obertes. Les dretes poden utilitzar políticament el ressentiment que afavoreix el sorgiment d'una extrema dreta més poderosa, la qual cosa altera al seu favor el mapa polític. Pot acusar l'esquerra d'ingènua, insolent i, al capdavant, d'anar contra els fonaments de la nació. L'esquerra ha de trobar un discurs i una guia d'acció capaç de

bregar amb aquestes contradiccions, sense trair-se però tocant de peus a terra i sense perdre el contacte amb la seua base social històrica.

Les paradoxes no acaben ací. Les societats occidentals tendeixen a l'estancament demogràfic, tot i que amb diferències notables. Espanya és un dels casos extrems, amb una taxa de fecunditat d'1,2 que ni de lluny assegura la reposició. L'envelliment de les poblacions és notòria. Sense una política activa d'estímul a la natalitat, i de vegades ni tan sols així, la retracció és un fet. La tendència té motius clars: en les societats agràries la progènie és factor productiu i un suport segur en la vellesa. En les societats urbanes i industrials ja no és el cas, sobretot si funciona un Estat del Benestar que es fa càrrec, via pensions de jubilació i serveis socials, de l'atenció en l'etapa inactiva de la vida. A més, l'estil de vida altament individualitzat —que assoleix nivells extrems en estrats socials abocats a la carrera professional— ajorna cada vegada més la maternitat o la descarta directament. El declivi de la natalitat fou primerenc a França, també a Catalunya. I convertí tant l'una com l'altra en societats d'immigració. Les tensions que se'n deriven han estat paleses històricament, i a hores d'ara encara més. Una societat envellida, sense renovació per via generativa pròpia, està abocada o bé al declivi econòmic perquè moltes funcions productives o de serveis quedarien sense atendre o bé a la immigració massiva, que amb el pas del temps alterarà trets socioculturals de fons, sobretot si la distància en aquest aspecte entre autòctons i nouvinguts és massa gran i no funciona un relat fort d'integració en torn de valors cívics i patriòtics. Un mecanisme que si bé funcionà en països d'immigració tan caracteritzats com Estats Units, sembla creixentment rovellat, en una època de capvespre de valors com l'actual. En percebre ni que siga de manera fosca, a tall de premonició, aquesta alternativa agònica, el neguit social s'escampa.

Ara me n'adone que al meu llibre *A l'inici del segle*, escrit el 2001, vaig dedicar —arran de diversos símptomes de malestar davant el xoc cultural que implica una certa immigració— unes pàgines a aquesta qüestió, crec que ponderades. I conclouïa: «Serà el gran debat dels pròxims anys». No em vaig equivocar, en aquest cas.

L'HORITZÓ DEL DECREIXEMENT

Qualsevol anàlisi radical —no en el sentit d'extrema, sinó en el sentit d'anar a les arrels— de la crisi climàtica i ecològica del món contemporani conclou que la causa darrera s'hi troba en el creixement econòmic i demogràfic enorme derivat del consum massiu de combustibles fòssils —primer el carbó, després el petroli i el gas— arran de la Revolució Industrial que prengué embranzida al llarg del

segle XIX. Dos segles llargs de creixement econòmic, d'industrialització, de consum desbocat de matèries primeres i d'energia fòssil, d'urbanització extensiva, han donat lloc a la desnaturalització de grans espais i a l'acumulació d'emissions de gasos d'efecte hivernacle, que han alterat la composició de l'atmosfera i són responsables, segons els experts, de l'augment de les temperatures mitjanes. Els pronòstics no poden ser més alarmants.

Fins on pot créixer l'economia i la població del planeta? Tret de teòrics cautes i perceptius, escassos, els grans corrents d'idees que han predominat en la nostra civilització, tot i les seues grans diferències en altres qüestions, han coincidit en l'apologia del creixement indefinit, constant, permanent i sense aturador. Tant el cristianisme evangèlic i universal —«creixeu i multipliqueu-vos»— que mai posarà límits a l'expansió demogràfica, com el liberalisme abanderat de la indústria, el comerç i la navegació, com el socialisme d'arrel marxista (per remot que siga el lligam) que veu progrés en tot creixement de les forces productives, són coincidents en aquest punt fonamental. Fins que han saltat totes les alarmes. Els advertiments de la comunitat científica són molt seriosos i consistents. Si no s'aconsegueix limitar l'escalfament global, regions molt extenses del planeta seran inhabitables.

Ja a hores d'ara es combinen el declivi de l'agricultura de subsistència, els avenços de salubritat pública, la progressió de l'agricultura de plantació orientada a l'exportació i l'expansió de les grans ciutats a Àfrica, Amèrica Llatina i regions d'Àsia, per a crear un gran excedent demogràfic, mòbil i disposat a migrar. Les persones abandonen els seus llocs de residència si no tenen més remei. Segons com, se'ls hi afegirien les poblacions víctimes dels desastres climàtics i de la pèrdua irreversible dels seus hàbitats, que podrien ser nombroses si es compleixen les previsions. Tot sumat donaria lloc a escenaris èpics de trasllat de poblacions desesperades, dels quals ja anem tenint-ne algun tast a hores d'ara.

Segons els pronòstics més atents a la multiplicitat de variables que cal tenir en compte, l'alternativa a què s'enfronta la humanitat és o bé un encadenament de catàstrofes o bé una reducció pautaada del volum de la petjada ecològica sobre el planeta. És a dir, el decreixement, en el doble sentit de reducció de l'economia i de reducció de la població. Aturar l'expansió econòmica, limitar l'activitat, prescindir de sectors econòmics que impliquen un gran consum d'energia i materials, com les grans infraestructures, el turisme de masses, la construcció extensiva o l'agricultura i la ramaderia industrial. I reduir la dimensió de les poblacions, per la via d'accelerar una transició demogràfica que encara no s'ha produït en un gran nombre de societats de la perifèria.

Tanmateix, a ningú se li poden escapar els obstacles formidables amb què es trobaria una empresa d'aquesta magnitud en un món repartit entre estats en competició per raons històriques i geopolítiques evidents, producte a més de condicions històriques molt diferents i trajectòries de gran heterogeneïtat, amb la seqüela de greuges, ofenses, ressentiment, acusacions creuades i malfiances. Ni tan sols amb un grau considerable d'unitat moral i d'acció —cosa que s'ateny en societats cohesionades, en estats nació ben estructurats— seria planer dur a terme aquesta mena d'iniciatives que van contra la tendència històrica dels darrers segles. I que en primer terme haurien d'enfrontar-se a la dinàmica inherent al capitalisme, que és el creixement il·limitat, l'acumulació de capital sense fi. És veritat que els economistes clàssics varen especular amb el que anomenaven l'estat estacionari, però la realitat efectiva és que de l'estancament o el retrocés econòmic només se n'han derivat crisis socials agudes i una gran inestabilitat política. ¿Qui, com i quan, i quant, hauria de reduir la dimensió de la seua economia i de la seua població? Només pensar en els trasbalsos i enfrontaments, picabaralles i conflictes, que comportaria una tal proposta, si es volia dur a terme, fa venir calfreds. Un conflicte certament intractable que la fórmula «transició ecològica» no aconsegueix malauradament capturar.

PER ACABAR

Potser un dia israelians i palestins, amb l'ajuda de les potències regionals i globals, arribaran a uns acords de pau definitius, realistes i alhora viables. La solució dels dos estats sembla idònia, en principi. Dos estats a partir de les fronteres de 1967, amb els retocs acordats escaients, en harmonia i col·laboració. La qual cosa implicaria el triomf compartit en les dues guerres justes (la llibertat de Palestina i la defensa d'Israel) que es donen en aquell territori i el bandejament final de les altres dues guerres (la que apunta a la destrucció d'Israel i la que promou l'expansionisme homogeneïtzador d'un sector de la societat israeliana), que són injustes. És a dir, l'acceptació de l'existència de l'Estat d'Israel i l'acceptació de l'existència d'un Estat palestí viable, cosa que implica la renúncia a assentaments a Cisjordània, per exemple, i sobretot una voluntat de cooperació i d'arribar a acords sobre un gran ventall d'aspectes socials i polítics a partir d'una premissa de respecte i reconeixement. Fins arribar un dia —qui sap— a una eventual federació o confederació.

Potser un dia Rússia es desfarà de les ànsies neo-imperials que catalitza a hores d'ara Vladimir Putin i tornarà a un camí de democratització autèntica i de pau. Llavors reconeixerà l'errada fatal que fou la invasió il·legal d'Ucraïna, que ha generat un gran trasbals polític i grans costos humans i també econòmics. En una hipòtesi

menys ambiciosa, potser es podria arribar a un acord territorial que salvaguardaria interessos de Rússia i també la seguretat i la lliure determinació d'un Estat sobirà, Ucraïna, que no se sent lligat a les directrius de Moscou en cap sentit de tutela, vassallatge o sobirania limitada, que fou la doctrina Brezhnev en l'època soviètica.

Potser un dia es podria arribar a la fi de la immigració irregular, substituïda per migracions pautades i segures, sense màfies dedicades al tràfic de persones ni travesses d'alt risc a la Mediterrània o a l'Atlàntic (i a la frontera de Rio Grande entre Mèxic i Estats Units). Ara bé, la premissa en seria una compensació o aproximació efectiva quant a les condicions de vida, treball i seguretat als països emissors d'emigració, afectats per transformacions caòtiques que desarrelen poblacions, guerres i un clima d'inseguretat agut, derivat de la ineficiència i, a l'extrem, de l'enfonsament de les institucions estatals. Si fem una ullada a les regions del món d'on parteixen els emigrants que s'enfronten a trajectes duríssims i perillosos, desesperats, conclourem que darrere de tot això hi ha la inviabilitat o la catàstrofe econòmica, el caos polític, els conflictes bèl·lics, la persistència de relacions socials atàviques que limiten la llibertat personal, i una inseguretat omnipresent determinada moltes vegades per grups subestats armats —delinqüents dedicats al saqueig o al tràfic d'estupefaents— o pels mateixos estats de comportament mafiós que arruïnen les possibilitats d'una existència acceptable per a grans grups de població.

Potser un dia una humanitat justa i benèfica seurà en assemblea i prendrà seriosament en consideració els avisos de tota mena d'experts quant al canvi climàtic, la crisi ecològica, la degradació de la biosfera, l'extinció d'espècies i, en general, la impossibilitat de continuar pel camí de l'expansió econòmica i demogràfica global. I prendrà mesures de contenció i reducció pautada i acordada, mirant de trobar les millors solucions, les més eficaces i equitatives. Haurà deixat enrere l'*hybris* secular de creixement i expansió, cercarà la convivialitat i conrearà valors sostenibles —aquests sí— de diàleg, pau i bona voluntat. Pau entre els pobles i pau amb el planeta, la natura i els altres animals. Agafarà el camí d'una vida més simple, però més autèntica, alhora que redefinirà els valors de llibertat i solidaritat, a partir de la igualtat entre tots els humans i de la preservació dels assoliments culturals i científics de la humanitat en totes les seues expressions.

Tot plegat seria desitjable i molta gent treballa en aquesta direcció. Caldria un canvi cultural profund —tipus revolució o conversió (ja no èxode, que no és possible, com en situacions històriques del passat)— per aconseguir aquestes fites. No sembla gaire probable, per descomptat. Però no hauríem de deixar perdre el principi esperança. A la humanitat li costa aprendre, però a la fi aprèn. Normalment despès de catàstrofes, vet ací el drama. ☾

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARIÑO, Antonio i Joan ROMERO (2016): *La secesión de los ricos*, Barcelona, Galaxia Gutenberg.
- FIGES, Orlando (2022): *La historia de Rusia*, Madrid, Taurus.
- GARCIA, Ernest (2021): *Ecología e igualdad*, València, Tirant lo Blanch.
- GINGERAS, Ryan (2023): *Los últimos días del Imperio otomano*, Barcelona, Galaxia Gutenberg.
- GRAY, John (2023): *Perros de paja. Reflexiones sobre los humanos y otros animales*, Madrid, Sexto Piso.
- HERZL, Theodor (2008): *L'Estat dels jueus* [1896], València, PUV.
- LÓPEZ, Anna I. i Marc BORRÀS (2023): «La viralització de l'extrema dreta», *L'Espill* 70.
- MUÑOZ, Gustau (ed.) (2023): *Aproximacions a l'esperit del temps*, València, IAM [Autors: Anna I. López, Jordi Riba, Ernest Garcia, Joan Romero, Manuel Alcaraz, Ernest Reig, Gustau Muñoz, Sandra Obiol, Ferran Archilés, Raquel Baixauli i Tobies Grimaltos].
- SANDS, Philippe (2023): «Israel tiene derecho a defenderse, pero este derecho no es ilimitado» (Entrevista), *La Vanguardia* 1/XI.
- SLOTEDIJK, Peter (2023): *El penediment de Prometeu. Del regal del foc a l'incendi que ha provocat*, Barcelona, Arcàdia.
- STREECK, Wolfgang (2023): *Entre globalismo y democracia*, Buenos Aires/Madrid, Katz.
- VEIDINGER, Jeffrey (2022): *En el corazón de la Europa civilitzada, Los pogromos de 1918 a 1921 y el comienzo del Holocausto*, Barcelona, Galaxia Gutenberg.
- WALZER, Michael (2002): «Les quatre guerres d'Israel/Palestina», *L'Espill* 12.

NÚMERO 130 - PRIMAVERA 2023

Els Marges

Jordi Castellanos i la construcció de la història de la literatura catalana, OLÍVIA GASSOL i BELLET *¶* Les escenografies del Paral·lel, una via d'identificació de públics (1917-1934), EDUARD MOLNER *¶* La vida viu amb violència: lectura d'*Anna K.*, de Martí Rosselló, BORJA BAGUNYÀ *¶* *Dulce et utile*, MIQUEL DESCLOT *¶* La literatura com a patrimoni i com a experiència, ALBERT SOLER *¶* Margarida Xirgu, de prop, ENRIC GALLÉN *¶* Pere Quart, Trabal. Jordana: «un bany de parèntesis» entre dues guerres, MARIA CAMPILLO

INFORMACIÓ I SUBSCRIPCIONS

www.elsmarges.cat

elsmargescat@gmail.com

i en format digital a www.iquiosc.cat

L'AVENÇ, TORNA!

TORNA A L'AVENÇ,

SUBSCRIU-T'HI!

www.lavenc.cat

DOMINIC KEOWN

‘Màscares’ de Jaume Pérez Montaner *Un assaig esquizoliterari*

1. INTRODUCCIÓ

El poemari *Màscares* de Jaume Pérez Montaner es va editar el 1992. Amb una data tan assenyalada de publicació, es podria esperar d'aquest poeta tan compromés una denúncia directa de la celebració desbordant del cinquè centenari de l'inici de l'aventura imperial de Castella. Evidentment, la concomitant expulsió dels jueus i les conseqüències nefastes de la caiguda de Granada per a la població àrab de la península, havien de fer reflexionar forçosament sobre les atrocitats del segle XX amb els seu expansionisme, genocidis, exilis i apartheids. Per això, no deixa de ser curiós que la censura d'aquest escriptor tan solidari segueisca ací un altre rumb. La reprovació oberta, típica d'altres col·leccions, dona lloc a una meditació metacrítica de caire més immediat. I *Màscares* ens forneix una reflexió teòrica sobre el neoliberalisme hegemònic i la introspecció enlluernadora de la seua estètica, el postmodernisme.

«Memòria de Niòbide» fa d'obertura a aquesta simfonia planyent; i la seguiran quatre seccions, temàticament interrelacionades, de set poemes cada una.¹ La precisió estructural revela el caràcter especulatiu del projecte. No seria irrelevant, per exemple, que *La Ilíada* ens conte el cas dels catorze fills de la Niobe

Dominic Keown (Manchester, 1954) és un filòleg i escriptor irlandès, hispanista i catalanista de llarga trajectòria acadèmica. Estretament vinculat al País Valencià, és autor, entre altres, de *Sobre la poesia catalana contemporània* (Tres i Quatre) i *Polifonia de la subversió: la veu col·lectiva de Vicent Andrés Estellés* (Tàndem)

¹ Totes les cites del poemari són de *Defensa d'una forma: Poesia completa, 1976-2018*

—set mascles i set femelles— massacrats pels déus a causa de la supèrbia de la mare; i la morbositat del relat tipificarà gran part del llibre. La cruesa del primer vers, «Ara estic mort i ho sé» (PC, 121), repetit dues vegades més a l’inici de les tres estrofes angoixants, confirma el patiment que regnarà a tota la col·lecció. S’hi nota, així mateix, la atemporalitat circumdant i l’aire de fatalisme que s’hi respira; des d’on només es pot contemplar «els morts d’ahir o els de demà». Fet i fet, aquesta sensació depressiva arriba a ser tan consistent que ens remet immediatament a la melancolia perenne identificada per Freud (1917) que la distingeix del dol habitual que acostuma a limitar-se a un període determinat.

L’ambientació dantesca dels alexandrins, i la inevitabilitat del ritme *staccato*, ressaltava l’angoixa d’un paisatge típic de la literatura i el cinema d’horror, tan popular en la cultura transhispanica finisecular, que evocava l’espectre de la matança i repressió:

Només odi i record, desesma i descoratge
entre llargs corredors i finestres fingides,
aranyes que s’enfilen, escarabats lluents;
les potes de l’anyell són urpes retorçudes
i ha esquinçat la matrona un ventre d’escurçons.

(PC, 121)

2. PRIMERA SECCIÓ: «EL DOMINI DE L’AURORA»

En aquesta terra gastada —i notem la ironia del seu títol—, amb la corresponent fal·làcia patètica de la mort estacional —el canvi de «tardor eixuta» en «hivern de sobte» («Vent de tardor», 125)—, no hi podia faltar la presència fantasmal que s’anuncia obertament en els poemes inicials: «M’arriba l’esgarraf de tots els segles:/ com un fantasma el pont, blanc i auroral» (PC, 122) i:

La ciutat a la nit és un fantasma:
monstres petits arrossegueu històries
de crims inversemblants.

(PC, 123)

Com en els millors exemples del gènere cinemàtic, aquest escenari boirós, «l’espai de la basarda» («Tardor», 124), és ple de perill i terror —«un malefici [...] al llindar/ dels abismes» («Nit», 123)— amb l’austeritat nocturna de la il·luminació monocromàtica:

l'única mirada,
 blanca com les ninetes sota les aigües mortes [...]
 Blancs com els meus cabells, multiplicats tornaven,
 exhibien impúdics la blancor de la mort [...]
 i el record de la por ara sempre amb nosaltres.
 («Domini del record» PC, 125-6)

Pagaria la pena apreciar, en primer lloc, l'impacte emotiu de l'ambientació. L'efecte esgarriós del *Umheimlich* freudià, és clar, se sent de seguida, i d'una manera tan contundent que els crítics del cinema es limiten a comentar «horror as affect» sense més explicació (Ribas-Casasayas & Petersen, 2015: 65). Un altre element interessant, des de la nostra perspectiva, és la «melancholia» (Lupi, 2015: 177) que creuen fonamental en aquesta experiència i que és central, així mateix, al nostre poemari. La reacció emocional, doncs, és immediata i extremadament intensa.

No cal dir que, en termes d'ambient, la malenconia i la presència fantasmal de la secció comuniquen —igual que el cinema finisecular— la transferència intergeneracional d'un passat traumàtic que el discurs hegemònic havia aconseguit suprimir. En aquest context: «The ghost, therefore, becomes a figure that uncovers how individuals and societies are impacted by what is not present, no longer present, or what could have been present». Caldria recalcar, així mateix, la potència afectiva d'aquesta absència que compromet «the integrity of both the subject and the social body» (Ribas-Casasayas & Petersen, 3).

A part de l'immobilisme temporal, tan evocador de l'ambient hipnològic, la característica més destacada d'aquest gènere sol ser la posada en escena. El relat d'horror o de fantasmes —des de *Hamlet*, el «Corb» de Poe fins *El espíritu de la colmena* i la casa dels esperits d'Allende—, necessita un domicili específic per freqüentar a fi de donar context sociohistòric a la narració. L'absència d'aquesta especificitat en el paisatge poètic del valencià, tanmateix ens alerta de la natura metacrítica de l'exercici i ens indica disconformitat amb la norma.

L'anonimat de la ubicació, del tot excepcional, convida a una reflexió més teòrica. Segons Fredric Jameson: «What is anachronistic about the ghost story is its peculiarly contingent and constitutive dependence of physical place and, in particular, on the material house as such» (1992: 123). I, en referència a *The Shining* (Kubrik, 1980), el crític proposa que serà precisament la confluència d'una *mascarada* fantasmal (i notem la rellevància del terme) en un abandonat hotel de luxe que tipifica la introspecció nostàlgica del postmodernisme i la desesperada indulgència del seu pastitx. En aquest context, els artistes energètics «cannibalize the museum

and wear the *masks* of extinct mannerisms» (1992: 113, l’èmfasi és nostre). Mark Fisher ho resumeix així:

The Shining in fact anticipates many of the preoccupations that have reemerged in the twenty-first-century take on hauntology. The film refers to hauntology in the most general sense —the quality of (dis)possession that is proper to human existence as such, the way in which the past has a way of using us to repeat itself. But it also engages with a specific historical crisis —a crisis of historicism itself—that would only intensify in the years since it was released (2012: 19).

La plena participació del protagonista Jack Torrance (Jack Nicholson) en la dansa macabra dels residents morts de l’hotel revela, per a Jameson, la inèrcia de la cultura postmoderna i la seua incapacitat «to focus on our own present, as though we have become incapable of achieving aesthetic representations of our own current experience.’ The past keeps coming back because the present cannot be remembered» (Fisher, 2014: 113-4). I el lamentat Fisher descriu la mentalitat postmodernista d’aquesta forma: «The threat is no longer the deadly sweet seduction of nostalgia. The problem is not, any more, the longing to get to the past, but the inability to get out of it» (2014: 111).

La síndrome podria il·lustrar-se, així mateix, amb referència a la família Stewart de *Los otros* (Amenábar, 2001). Acovardida durant tota la pel·lícula per l’amenaça fantasmal en una casa pairal victoriana, els seus membres no s’adonen fins el final que ells també formen part del cor d’espectres. La solució proposada, per tant, és intentar escapar de «l’al·lucinació consensual» (Fisher, 2014: 110) on ens consignem a l’afició insistent al gènere d’horror. Per a Alex Williams, la natura reiterativa del moviment finisecular: «serves to further illustrate the problem at hand: our mournful inability to properly think the new as such, and [make] of this condition something positive» (Coulquhoun, 2014: xix).

La tàctica que trobem a *Màscares* per contrariar aquesta condició es correspon amb els dos punts de la resistència advocada per Fisher. En el món del tardocapitalisme on la persistent inestabilitat econòmica «leads to a breakdown in any coherent sense of temporality with its rapid turnover of ephemeral images we arrive at a breakdown in any coherent sense of temporality» (2014: 114). Així assistim a una «lenta cancel·lació del futur» (2014, *passim*) en un àmbit d’imatgeria efímera, on els «productors de cultura» no tenen més alternativa que imitar «dead styles, speech through all the *masks and voices* stored up in the imaginary museum of a now global culture» (Jameson, 1991: 17-18, l’èmfasi és nostre). Per tant, resulta

crucial per a Fisher trobar forats en la superfície sense costura de la realitat (Coulquhoun, 2014: xviii). I una perforació evident de l'aportació lírica de Pérez Montaner és l'absència d'etiqueta identificadora en el rerefons espectral que deixa coixa la integritat de l'experiència i posa en evidència el seu encís superficial.

Fet i fet, l'obsessió retrospectiva pels estils morts és simptomàtica d'una incapacitat de crear nous records: una forma específica d'amnèsia —l'anterògrada— on els pacients «can remember things from the past but are unable to remember new things» (Coulquhoun, 2014: xix). És per això —la condició que un sonet de la tercera secció descriu com «records sense futur» (PC, 134)—, que la memòria arriba a ser un tema central d'aquesta col·lecció de 29 poemes on ixen aquesta paraula o sinònims un total de 32 vegades. I la resta del poemari podria considerar-se un assessorament metacrític de les possibles estratègies creatives per fomentar la resistència advocada per aquesta parella de comentaristes.

3. QUARTA SECCIÓ: «EL RIU-EL JARDÍ»

Curiosament, l'últim apartat respon críticament a aquesta directiva i funciona com un eco del primer; però, en aquest cas, el recurs no és al tòpic del *locus horribilis* sinó al seu homòleg líricament evocatiu: ens referim, esclar, a l'arcàdia. Ací, tanmateix, els celebrants gaudeixen d'una etiqueta identitària clara, tal com es veu en el subtítol de la majoria dels poemes: és a dir, els poetes valencians d'Al-Andalus. La melancolia que tipifica el primer apartat del poemari es veu convertida ara en una versió més familiar de la nostàlgia del trop del paradís perdut. El títol de la secció, ens indica que el seu símbol central serà el jardí tancat de la lírica àrab. Aquest tema ofereix una precisa orientació geoliterària, en termes de tarannà i estil, talment es veu des del poema inicial que revela l'idil·li desaparegut amb tota la seua plenitud.

Blanc era el temps, redó, en aquest jardí,
 blanques les margarides que creixien
 amb l'aigua dolça de la teua veu [...]

Dolç era el temps i bla com un amor
 d'infants o adolescents; redó com una
 piga en la pell elèctrica i oculta
 sota besos de foc o coltellades.

Com una violeta m'enamores
 i invoque el riu que em mena i em desfà,
 arquer perdut en somnis impossibles.

(PC, 138)

La sinestèsia del primer vers anticipa la riquesa metafòrica que apareix a continuació on tots els elements semblen gaudir de la mateixa qualitat essencial. El sentit d’unitat evocat per la concordança cromàtica es veu recalcat per l’efecte gairebé zeugmàtic de la interdependència verbal: les margarides creixien amb l’aigua, unida al·lusivament amb la veu lligada amb el fullam que es veu associada amb braços i branques que formen el mateix subjecte del verb. Una vegada més, aquesta arcàdia és completament acrònica, elàstica i manipulable: «Dolç era el temps i bla com un amor».

La transcendència de l’experiència no hauria d’estranyar. James Dickie ha comentat que, per a la mentalitat musulmana inspirada per l’acorà, el jardí és considerat «a reflection or rather anticipation of Paradise» (1968: 238). Més específicament, «*rauda* indifferently signifies garden and mausoleum where the owner, inadequately satisfied with the pleasures it had given him whilst he lived, wanted to continue enjoying them even in death» (1968: 238). Evidentment, la ressonància espiritual i estètica d’aquest *locus amoenus* amb els cementeris de Valéry i Espriu i els designis de la poesia pura és total.

Com és habitual, la pèrdua d’aquesta arcàdia s’expressa en termes catastròfics i duu lògicament al tòpic de la terra gastada: «Boca sense final, el vent s’engul/ els pètals de les roses que es marciren/ i el temps dibuixa esclatxes en la terra,/ solcs inclements» (II, PC, 138). El destí de les malastrugues víctimes de la derrota és viure exiliades, immòbils en aquest desert congelat «sempre esclaus d’estranyes veus i cants [...] al jardí glaçat» (III, PC, 139). Els vençuts «contemplem/ la nostra mort eixuta i sense flors» (V, PC, 141). El desesper de la caiguda queda expressat en termes arquetípics subratllats per una intensa nostàlgia que en recalca l’acronicitat i l’angoixa, tal com es veu en l’últim poema.

Era el nostre destí d’esclaus superbs:
restar llunyans de la terra on vam nèixer,
perquè érem morts al moment de partir
i el nostre cos esdevingué una tomba
on creixia l’absència dels anys.

(VII, PC, 142)

L’elegància expressiva recorda la dignitat resignada del bard de Sinera. Fet i fet, l’empatia o, més correcte, la solidaritat emocional que això inspira és impactant. Segons Tomkins, el crit llagrimós és «within the spectrum of greatest sensitivity to the human ear» (2008: 293); i l’angúnia és «a fundamental human affect primarily

because of the ubiquity of human suffering and the consequent universality of the cry of distress» (2008: 313). Tot i amb això, la reflexió crítica sobre el recurs a un lloc comú líric no es fa esperar. La condició d'aquests bandejats, unes veritables ànimes en pena, s'aprecia com idèntica a la dels seus homòlegs espectrals. El patiment provocat per la pèrdua resulta etern: una revisitació repetida del passat i el seu record —espriuana de soca-rel. Tant és així que l'emotiva evocació del «jardí glaçat», amb tot el seu immobilisme, es converteix en emblemàtica del pastitx postmodernista. Serà per això que no triguen a fer acte de presència les llacunes o perforacions per parodiar l'equilibri d'aquest idil·li.²

El peculiar subtítol de la secció —«Variacions per a un tema», i no pas *sobre* un tema— ens alerta de la dimensió especulativa de l'exercici. I el poeta fa servir les incongruències cronològiques per destrossar l'invent del *locus amoenus*. Ja ens havia sorprès la falta de consistència de l'adjectiu «pell elèctrica» (I, PC, 138) a l'àmbit bucòlic del primer poema. Ara, des del jardí tancat de la poesia àrab trobem, en el penúltim poema, la invesemblant al·lusió als suïcides del Neva, tòpic de la literatura imperial russa. I, més contundent en el segon, és l'adreça directa al lector i la total desaparitat de la seua referència baudelairiana:

Hipòcrita lector, ahuixa els mots
obscurs, record d'un riu inabastable.
(II PC, 139)

El riu, el poeta ens afirma —i per extensió tot el trop arcàdic—, és una ficció inassequible. És més: igual que el delit del pastitx postmodernista, el goig fal·laç de la seua creació compta amb la connivència del públic (hipòcrita) en l'apreciació d'aquesta aventura lírica; el que Jameson anomena (i notem la rellevància al títol de l'aplec) «the *masks* of extinct mannerisms» (1992: 113, l'èmfasi és nostre). No cal dir que la força de l'imperatiu final en contra d'aquest procediment anul·la el que pretendria ser una digna imitació de la finíssima costura del cementeri de Valéry i Espriu.

Un element igualment torbador de l'última secció és la seua dimensió esquizoide. Més de la meitat dels poemes porten com subtítol el nom d'un poeta àrab, cosa que indica un lligam creatiu entre els autors valencians comunicat pel recurs al dispositiu retòric al parlant líric. I aquesta polifonia vocal combina amb l'estil distintiu de la tradició poètica d'Al-Andalus —i la intrusió de l'hipòcrita lector—

| ² Fem nostra la interpretació que fa Fredric Jameson dels termes *pastitx* i *paròdia* (1991)

per recalcar la multiplicitat de l'experiència. Fet i fet, ja s'havia notat aquesta tendència en la primera secció amb la proposició del doble i el doblement, una constant de l'aplec, ressaltat per l'ambigüitat generada per la narració en segona persona singular del verb.

La referència a la mirada blanca de «les ninetes sota les aigües mortes» («Domini del record», PC, 125-6) ens remet a la deliberació de Jentsch que, en relació a les efígies, dubtava a «whether an apparently animate being is really alive; or conversely, whether a lifeless object might not be in fact animate»; and he refers in this connection to the impression made by wax-work figures, artificial dolls and automatons» (Freud, sense data: 5). Aquests ninots de cera, evidentment, són elements habituals del repartiment de la cultura d'horror; i, per a Freud, tota aquesta temàtica anava relacionada amb el «doubling, dividing and interchanging the self». Si, originalment, el *doppelgänger* oferia protecció contra la destrucció del jo, no triga a convertir-se en una visió de terror: «From having been an assurance of immortality, he becomes the ghastly harbinger of death» (Freud, n.d.: 9-10). I l'escrutini d'aquesta proposició forma, amb tota la seua latència emotiva, la base del segon i tercer apartats de l'aplec.

4. SEGONA SECCIÓ «NADJA»

Quan, en *Capitalist realism* (2012b), Mark Fisher denunciava l'increment exponencial de desordres psiquiàtrics i afectius des dels primers dies del sistema capitalista —el que anomenava una «plaga invisible» (2012b: 21)—, afegia la seua veu a una línia crítica d'àmplia envergadura que relacionava la psicopatologia amb el context monetarista. I Eugene Holland n'ha identificat la condició més representativa: «Capitalism fosters schizophrenia, in brief, because the quantitative calculations of the market replace meaning and belief-systems as the foundation of society» (2002: 2). De fet, el mestre dels surrealistes, André Breton, havia defensat la mateixa postulació en la seua novel·la més emblemàtica: «Nadja, Breton claims, is the victim of a bourgeois society that, by attempting to heal irrationality, paradoxically transforms it into insanity» (Kadiu, 2014: 4).

Histèrica, psicòtica i esquizofrènica (Lépine, 2007: 8) —i, així mateix, la inspiració del dietari de l'escriptor normand—, Nadja tipifica aquesta afecció i provoca la reflexió creativa del poeta valencià. La condició de la protagonista epònima respon als designis més severos d'aquesta psicopatologia amb el seu efecte més greu: la destrucció del jo. «If time fractures the I and dissolves the self, the schizophrenic exists [...] The schizophrenic disorder itself takes many forms, but the pathology always concerns an inability to unify the ego» (Cross, 2021: 244-246). De fet, la realitat poètica

elaborada per Pérez Montaner, amb tota la seua acronologia, forneix una visió crucial del personatge i, alhora, una pertorbadora evocació dels perills de la malaltia.

Per a Breton, la Nadja és, abans de tot, musa. En el context de la creació lírica, el prosista només fa de transcriptor que redacta l'encís surrealista de les al·lucinacions de la protagonista. I ella tindrà la mateixa funció en la versió catalana. En el primer vers, per exemple, el seu nom es troba juxtaposat amb la inspiració poètica: «Com l'aigua obscura del mar és el vers» (1, PC, 127). I si, en la versió original, aquesta qualitat va lligada a la negror ocular —Nora Mitrani evoca «Nadja aux yeux cernés de noir, magicienne, sibylle, médiatrice de l'invisible» (Cardinal, 1972: 186)— trobem la mateixa associació en l'auster monocromatisme que envolta la figura de Pérez Montaner:

En la foscor profunda
s'obriren els teus ulls
com llunes de paper, incrèduls llacs
d'inhòspites recances,
ferma llisor de paraules obscures.

(PC, 129)

La dimensió còsmica i acronomètrica que envolta aquesta reencarnació coincideix amb l'esperit viatger de la seua antecessora que, com un follet shakespearèa, «vagabonde en des territoires inconnus, [...] expérimente des voyages astraux et accède à des dimensions temporelles» (Lépine, 2007: 12). El segon poema, que evoca la Nadja original, un «de ces esprits de l'air que certaines pratiques de magie permettent momentanément de s'attacher» (Breton, 1998: 111), recalca el lligam entre l'instint creatiu i el transport eteri tan evocador del personatge d'Ariel de *La tempesta*:

Ara l'aire només [...]
Suspès com fil de lluna amarga el cant,
un teuladí s'ofega en els teus ulls.

(PC, 130)

La isolació implícita en aquesta evanescència seria simptomàtica de la separació que experimenta l'esquizofrènic davant la resta de la societat, fenomen que queda il·lustrat ací per la partició somàtica. En tot l'apartat, la paraula *cos* apareix solament dues vegades, contrastant amb les múltiples referències a altres membres corporals; sobretot als ulls que es converteixen en veritable metònim del personatge. I, de la mateixa manera que l'al·lucinació insistent de la Nadja bretoniana

inclou una mà amputada flamejant sobre el Sena, la seua successora es veu associada repetidament amb l’element de l’aigua i la separació (i reintegrament) de l’escuma de la immensitat del mar.

i l’escuma s’enfonsa en la negror
profunda de les aigües remogudes.
(1, PC, 127)

com la mar que anivella les distàncies,
broda amb escuma el vers sobre l’arena.
(7, PC, 131)

Com a musa, hierofanta, follet i amant, la protagonista de Pérez Montaner té una multiplicitat d’oficis. I no resulta sorprenent veure que és una condició que comparteix amb el seu prototip. Vivianne Lépine ha proposat —amb un evident interès al nostre estudi— que l’heroïna parisenca participa en una «mascarade de personnages» en la qual «son identité féminine se démultiplie sous le masque vapoureux de la folie» (2007: 11). Tot i que això no siga simptomàtic de l’esquizofrènia, no hi ha dubte que el trastorn d’identitat dissociatiu significa un repte perillós per al jo: síntoma essencial de l’afecció.

Donada la rellevància contundent d’aquesta psicopatologia en la figura literària evocada, resulta productiu recórrer a la deliberació de Deleuze i Guattari —especialment al seu plantejament esquizoanalític del cos sense òrgans (CsO)— per a una apreciació fascinant de l’especulació poètica. Segons aquesta visió, l’individu no és mai indivisible sinó, en les paraules de Guy-Félix Duportail:

une multiplicité variant par intensité [...] L’individualité n’est donc jamais une unité durable ou permanente à la façon d’un moi, elle est toujours une multiplicité de fusion en métamorphose continue [...] À la différence du corps de chair du phénoménologue, le CsO n’est donc pas imputable à un Moi, il ne sera jamais mon corps ni le tien; comprenons qu’étant multiplicité apersonnelle, un CsO est aussi bien un corps collectif, social ou politique, que divin. On est bien loin du corps propre. (2011: 96-7)

Aquesta pluralitat del subjecte significaria, és clar, un rebuig antiedipal de l’ortodòxia freudiana. La multiplicitat identitària esborra del mapa l’especificitat del nom del pare lacanià i el significat simbòlic del llinatge. En el nostre context no és irrellevant, per exemple, que el nom de la protagonista bretoniana siga inventat; una autodefinició que rebutja tota genealogia: «Nadja, parce qu’en russe c’est le

commencement du mot espérance» (Breton, 1998: 66). Per a Deleuze i Guattari, l'experiència del CsO té implícit un corrent vital com el «flux hylétique» caracteritzable per la intensitat i les vibracions. «Il est parcouru d'une onde qui trace dans le corps des niveaux ou des seuils» (Duportail, 2011: 93). Ja s'ha apreciat aquest moviment oscil·latori en la referència als elements, «vent que xiula, tempesta, mar», etcètera, ressaltada per el ritme i cadència dels versos efectuada per sibilància, al·literació plosiva i l'anàfora de la tendència a llistar:

el vers
s'enfonsa com un riu,
recorre lentament la vastitud
dels dies i les nits.

(PC, 130)

escoltes la paraula i el buit de la paraula;
un vol precipitat de papallones.

(PC, 127)

Fet i fet, l'empatia manifesta entre Pérez Montaner i la Nadja no hauria de sorprendre perquè, per als teòrics francesos, l'afecció gaudeix, així mateix, d'una dimensió lírica: «des poètes, ce sont aussi les schizophrènes qui montrent la voie, non sans périls d'ailleurs. Car la libération du CsO, en tant qu'elle peut virtuellement détruire l'organisme, mène parfois à la mort ou, simplement, au ratage» (Duportail, 2011: 94). El perill de l'experiència, és clar, queda evident al llarg de l'aplec no solament en el tarannà morbós i abatut de l'especulació sinó també en la violència de la imatgeria: «aquest dolor sobre les coses/ com un tigre a l'aguait (3, PC, 128); Suspès com fil de lluna amarga el cant (5, PC, 130); on bullen els metalls i el temps s'atura» (6, PC, 130).

Tot i l'amenaça ambiental, l'equació té també una part positiva. Eugene Holland parla, per exemple, de la «schizophrenia as revolutionary breakthrough rather than psychological breakdown, as Deleuze and Guattari (following R. D. Laing) put it» (2002: 3). Aquesta psicopatologia permet la creació de noves sensacions o, fent nostra la terminologia de Mark Fisher, de nous records. Això s'aprecia amb més contundència en el segon poema de la secció. Els primers versos semblen indicar que regna l'ambient familiar de vacil·lació i por del cinema d'horror: «Per la finestra encara veig els arbres/ que en la nit entremesclen ombra i dubte». Tot d'una, tanmateix, hi ha un canvi radical i l'estrofa inicial conclou amb una expressió còsmica de potència i capacitat creativa:

Sobre el teu cos dibuixes l'aire gris
i enumere planetes rovellats
com vells perols o com les fulles seques.
(PC, 127)

Tot i amb això, el problema que enfronta el lector en aquest cas, donada la confusió personal, és identificar la veu enunciativa i l'objecte de l'acció verbal. L'opció més senzilla, evidentment, és que es tracta del poeta i la Nadja. Però el subtítol —hi apareix el nom «Maria Mercè Marçal» sense més— també invita a especular que hi ha tres participants en aquesta experiència. I la imatgeria natural i extra-terrestre combinen amb el lèxic casolà per al·legar la implicació de l'escriptora lleidatana com a parlant líric. Per tant, una vegada més l'intercanvi personal del verb, tan típic d'aquestes seccions de l'aplec, deixa apreciar la multiplicitat del CsO.

El poder d'aquesta amalgama personal és màgic, misteriós i justicier: capaç de rectificar la iniquitat circumdant —possibilitat tan interessant en el nostre context de la lluita contra els valors eticoestètics de l'època: «Com el vell mag tinc a l'esquerra el pes/ inversemblant de totes les justícies,/ l'aire dolç de les càlides cintures» (2, PC, 128). Curiosament —i contrastant amb la Nadja original—, el nivell d'autorealització, aplicable a tots tres implicats, és altíssim. El jo enunciat es descriu així: «Sóc com el vent i sóc el vent que xiula/ pels carrerons estrets, per les teulades,/ i es trenca en l'ala verda de les terres obscures». Les seues son «paraules flamejants» que ressalten la riquesa de l'aventura —«En copes d'or beuré pols de coral»—, recalcada per la determinació del temps futur. I el clímax, redolent del *diktat* de Mark Fisher, cercarà de soterrar la nostàlgia introspectiva del tardocapitalisme: «i amagaré els records sota les ombres/ dels racons oblidats» (2, PC, 128).

L'intercanvi amorf —anàvem a dir rizomàtica (Deleuze & Guattari, 1987)— entre la heroïna bretoniana, Maria Mercè Marçal i el poeta valencià es deixa fixar al bell mig de l'esquizoanàlisi. Referint-se a la primera línia de fugida, considerada fonamental en la proposta antiedipal descrita pels teòrics francesos, Guy-Félix Duportail ha elucidat el valor espontani del llinatge sense ancestres, sense símbol o Tòtem del pare mort, que el fan tan propi de la multiplicitat vivaç: «Il s'agit de se faire un corps sans organes, là où les intensités passent, et font qu'il n'y a plus ni moi ni l'autre [...] en vertu de singularités qu'on ne peut plus dire personnelles» (2011: 96). Des d'aquesta perspectiva es pot comprendre millor la natura asexual d'aquests peculiars *ménages*. Contra la genealogia, els pensadors gèl·lics oposen: «l'épidémie à la filiation, la contagion à l'hérédité, le peuplement par contagion à la reproduction» (2011: 98).

Fet i fet, l'essència no somàtica d'aquestes «noces contre nature» (2011: 98) que tipifica el contagi esquizofrènic entre Nadja, Marçal i el nostre poeta, es manifesta en el misteri del seu ofici. Ací, «une voyante, une porteuse de vérité inconsciente, une annonciatrice» (Lépine, 2007: 3) comparteix protagonisme implícitament amb l'enigma encisador d'una bruixa i un mag. La seua relació és del tot etèria, talment es veu en la seua condició de viatgers còsmics. Nadja, l'esperit vagabund «des voyages astraux» (Lépine, 2007: 12) interactua creativament amb l'autora del cau de llunes i l'enumeratiu de planetes rovellats. En aquest context transcendent, no seria irrellevant que la psiquiatria recalcara el vincle entre esquizofrènia i misticisme: una incorporeïtat —o «desancoratge del món social»— que queda descrita ací en termes de l'aire, tema clau de la secció i paraula que, amb anàlegs, es repeteix sis vegades en el poema (Parnas & Henriksen, 2016: 78).

La indefinició i la insubstancialitat combinen amb la potència amorfa que, d'acord amb l'original bretonià, el valencià imbueix en la seua musa. La fascinació que ella inspira queda evocada pel trop dels ulls i, a continuació, un llistat asindètic del seu cos trossejat: llavis, dents, genives, cintures, pupil·la, sang, boca, gola. Significativament, l'acumulació d'objectes, sovint no relacionats, és una constant de l'aplec i típica de la esquizofàsia (Kuperberg, 2010). Apropiadament, la partició del cos —*le corps morcelé*— és un tema reiterat en *Nadja* associat a la esquizofrènia (Lépine, 2007: 20) que recorda la primera ambivalència imaginada per Deleuze en la seua meditació sobre la psicopatologia (Cross, 2021: 246).

Tot i amb això, caldria recalcar la dimensió positiva de l'experiència. El clímax del poema ens revela el poeta gaudint de la intensitat i plenitud d'aquesta condició: «En copes d'or beuré pols de coral»; i l'excitació de l'aventura és contundent: «M'espera el llarg viatge, com el vent,/ sempre disposat a cavalcar la nit» (2, PC, 128). D'aquesta manera, el final afirmatiu demostra una divergència amb el text bretonià. La conclusió de l'original destaca la repressió de la musa, la seua dependència total de l'autor en una relació que acaba amb la frustració d'ambdós i l'internament d'ella. En el nostre cas, tanmateix, l'alliberament de tots els implicats en una experiència mística és confirmat.

Tampoc ens hauria de sorprendre el soterrament de la membrança dels versos finals: «i amagaré els records sota les ombres/ dels racons oblidats» (2, PC, 128); ni que el sisè poema comence amb l'avís del perill d'aquesta facultat amb la visió de la poesia com a «Víctima del record» (6, PC, 130). Mark Foster, en el seu afany d'escapar l'emmirallament del postmodernisme, havia subratllat la importància de rebutjar la facilitat de la regressió al pastitx luxós, típic del moviment

finisecular, per tal de crear nous records: exercici elaborat amb imaginació en l'aventura multicorporal que acabem de comentar.

Fet i fet, la conclusió de l'apartat reitera la tendència cap a la plenitud. Si inicialment havíem vist que «un vol precipitat de papallones» s'havia endut «la xarxa dels colors» (1, PC, 127). Ara trobem que s'ha superat aquest monocromatisme regnant: «Eren blancs els colors i ara és el temps/ que torna als seus orígens» (7, PC, 131). La mar, font de la inspiració, «broda amb escuma el vers sobre l'arena/ i s'emporta els records a les goles més fosques». En altres paraules, veiem la recuperació de creacions substancials per part de les veus que havien perdut la veritable creativitat en l'enlluernador laberint del postmodernisme.

Ara l'aire només i aquella imatge
que torna inesperada i et penetra,
veu impossible, cap endins, memòria
en el mirall boirós del temps immòbil.

(*Nadja*) (PC, 7, 131)

La insistència en la foscor de l'espill contrasta amb el luxe tan característic de la imatgeria postmoderna. La direcció cap endins ressalta, així mateix, la profunditat de l'experiència que divergeix radicalment de l'enginyosa superficialitat del moviment contemporani que Jameson i Foster trobaven tan detestablement descaminadora. La sorpresa que la intitulació siga l'epíleg, *sensu stricto*, de la secció, confirma l'originalitat implícita en l'aventura lírica; i, ahora, la importància de la musa bretoniana a aquestes «noces contre nature» (Duportail, 2011: 98). Finalment, l'ús de la narració en segona persona del singular, una constant de les seccions centrals, ressalta la polifonia de l'experiència. La tècnica fa dubtar inicialment si el poeta s'adreça a la Nadja o a si mateix; o, fins i tot si aquesta condició li correspon al lector: un altre exemple de la familiar «multiplicité apersonnelle». Brian Massumi ens explica la manera en què Deleuze i Guattari associaven aquesta expressió atípica amb la resistència ideològica: «the subject of literary expression, to the extent that it is effectively creative, is not the individual author but a 'people to come'. The atypical expression emits the potential for an unlimited series of further (collective) expressions» (2002: xxvii).

5. TERCERA SECCIÓ: «POEMES DE MERSEYSIDE»

El tercer apartat continua la indagació en la relació entre l'esquizoanàlisi i la meta-crítica. Tot i l'especificitat geogràfica, solament un poema es refereix a Liverpool: un altre exemple de la intenció desconcertant de foradar la coherència superficial

de la pràctica contemporània. El sonet «Nada», dedicat a la Nada Popova —acadèmica sèrbia que Pérez Montaner havia conegut a Grenoble—, té clares ressonàncies homonímiques de la musa bretoniana i fa d'enllaç amb l'apartat previ. Aprofitant-se del significat del nom en espanyol, el poeta es posa a efectuar el mateix buidatge de la individualitat que ja hem vist evident en la representació de l'esquizofrènia.

Cinc símls en les quartetes realcen la nul·litat personal, «redó com el no-res», que el poeta se sent obligat a revelar («He d'escriure»). Resulta interessant, per exemple, que la persona de l'acadèmica desapareix en un context natural de cada dia: «flor o fullam, llum en els arbres, el baf de l'asfalt sota la pluja». La pèrdua del jo sobirà entre aquests «núvols d'incertesa» resulta típica de l'experiència esquizofrènica, que pot comprometre:

the normally unproblematic, tacit sense of 'I-me-myself[...] the most conspicuous feature of which is perhaps the permeability of the self-other or self-world boundary manifest in experiences of transitivity (e.g., the patient may feel somehow transparent, without any barriers, 'radically exposed' or 'as if' fusing with others or the surroundings).

(Parnas & Henriksen, 2016: 84-85)

Com en els millors sonets, els tercets desenvolupen la premissa de les quartetes per centrar-se en la història individual. La filòloga, ministra de Cultura en el govern de Milosevic i, per tant, no exempta de responsabilitat política pels excessos del seu exèrcit en la guerra dels Balcans, veu apropiadament com el seu «nom de països dessagnats/ d'inaudibles paraules o de crits», queda transformat en aire pur: «perfum només i estremiment, paraula/ plena de son pel vent edificada» (PC, 134). En altres paraules, la substància del seu historial queda anul·lada, dissipada en l'èter. Fet i fet, Holland ha precisat com el sistema circumdant efectua la destrucció de la personalitat descrita ací: «Capitalism fosters schizophrenia, in brief, because the quantitative calculations of the market replace meaning and belief-systems as the foundation of society» (2002: 2).

Aquest procés, tanmateix, no seria del tot negatiu. Per a Massumi, l'anonimització representa una oportunitat de resistència més immediatament col·lectiva ja que «Personalizing narratives actually occlude this affirmative power of resistance, because they are focused first on defining the present event in terms of the individual's past, and only then look to opening the collective future in a break from narratives from the past» (2002: 320). Més interessant, Parnas i Henriksen han observat que aquest buidatge de la personalitat té una dimensió transcendent que comparteix amb el misticisme ja que les dues experiències inclouen:

- (i) detaching the mystic from the spontaneous immersion or absorption in the world, and (ii) subverting the sense of self, through ‘emptying the mind’ by means of a progressive elimination of all concerns, needs, affections, etc. This radical ‘no-self’ condition creates a state of receptive passivity in which the desired mystical experience finally may articulate itself.

(2016: 78)

Es nota, per tant, que el «radical ‘no-self’» —l’extracció de l’individu del seu entorn empíric— pot funcionar com un pas previ no solament a la transcendència sinó també a la resistència anticapitalista. Per a Deleuze i Guattari aquesta psicopatologia ofereix un «revolutionary breakthrough rather than psychological breakdown» (Holland, 2002: 2). I aquest sonet ens il·lustra la manera en què l’organització psicosomàtica «might be actively dis-organ-ized so as to enable the production of other forms of organ-ization – or no fixed organ-ization at all, which is the state they designate as schizophrenia» (Holland, 2002: 28). L’important, per tant, és que el CsO «represents for schizoanalysis not just the locus of repression but the potential for freedom» (Holland, 2002: 31).

El primer poema de la secció, un assaig sobre el trop del *locus amoenus* que anticipa l’horta idealitzada del darrer apartat, continua aquesta indagació de caire metacrític i psicoanalític. Hi trobem, tanmateix, l’habitual tergiversació subversiva en la temptativa de perforar la superfície de la representació. Primer de tot, el títol es refereix a un immens parc a prop de Portland, Oregon, on l’autor treballava com a professor universitari. No cal dir que el topònim, original d’una tribu desapareguda d’americans nadius de la localitat —una epidèmia a l’inici del segle XIX va acabar amb la seua existència— inspira reflexió sobre un nombre de temes d’indole sociohistòrica que, igual que l’horta dels àrabs valencians, té molt poc en comú amb la convencional meditació arcàdica.

L’artifici de la interjecció del primer vers, «Ens freturaven, ai, les primaveres», manté la intenció crítica de l’aplec. I aquest toc de qüestionable espontaneïtat queda recalcat per una coïxesa expressiva. De fet, els propers catorze versos —sense cap altra clàusula principal— no són més que un llistat d’elements habituals i, alhora, dissonants.

braços i mans, malucs, les natges poderoses,
el desig en les dents i les aixelles,
el borboll secret, el bot del talp [...]
el món, els hemisferis, el temps sobre
les mans sota el llençol de l’aigua, el temps

redó sobre les mans, com una flor,
 ulls, llengua, melic, tot el teu món, tan dolç, tan meu.
 (PC 131-132)

La visió bucòlica acostuma a prioritzar els membres corporals més amens i no pas melic, malucs, natges poderoses, dents i aixelles, etcètera. Les seues criatures de preferència, així mateix, solen tenir l'elegància del cigne o la docilitat de les ovelles i no pas el discordant «bot del talp». La banalitat de llocs comuns —el líquid que «s'esmunyia pels dits»; «el riure dels amants», etc.— subratlla, així mateix, la intenció desconstructiva. L'adducció recercada de dispositius literaris per subratllar la cornucòpia d'aquest paradís rural també subverteix: pleonasme; quiasme; anàfora; asíndeton; encavalcament, hipèrbatons i, *last but not least*, hipèrbole. No cal dir que tot aquest excés representa una crítica implícita a la convenció que emmiralla la desconstrucció del pastitx postmodernista d'altres seccions.

La primera persona del plural torna a complicar el tema identitari. Atès el context de l'especulació literària, podia referir-se tant a la relació del poeta amb el lector com del poeta amb la (suposada) enamorada. El moviment finisecular, com ja hem comentat, prenia delit en l'enginyosa recreació de tòpics literaris. I la superabundància, amb la complicitat entre autor i públic en l'exercici, deixa clara la condemna d'aquesta tendència que, en paraules de Jameson, no ofería més que la imitació d'estils morts en el museu de la imaginació.

Tal com s'ha vist al llarg d'aquest assaig, l'alteritat i la seua exploració són peces claus de la meditació. I si Pérez Montaner cerca de desestabilitzar la introspecció bucòlica a «Multnomah», un altre poema dirigeix la seua atenció a la tradició d'un altre país. El títol, «Penny Lane», confirma l'interès que el valencià té per la cultura anglesa i, en aquest cas, la lírica pastoral. Una sinopsi elemental d'aquest corrent destacaria la celebració de la natura per evocar el transcurs del temps, generalment amb ritme iàmbic, i una plenitud eufònica. L'evanescència de l'idil·li presentat, tanmateix, sol inspirar una resolució enginyosament creativa que hi superimposa una visió compensatòria de permanència. Aquest conceptisme queda manifest en dos textos paradigmàtics, palimpsestics si voleu, de la convenció: el sonet 18 de Shakespeare i els «Narcisos» de Wordsworth.

La superimposició de l'hivern sobre l'estiu amb els seus atributs naturals comunica, en «Shall I compare thee to a summer's day?», el transcurs inevitable del temps. Tanmateix, la intrusió de l'art —l'acte creatiu del poema— ofereix una visió de la permanència —un estiu etern— de la bellesa personal del moment, convocant finalment el lector a fer-ne de testimoni:

But thy eternal summer shall not fade [...]
 So long as men can breathe or eyes can see,
 So long lives this, and this gives life to thee.

El vers, «I wandered lonely as a cloud», inicia la reflexió de Wordsworth sobre el mateix tema. Una vegada més, la natura proporciona la visió, sorprenent i aclaparadora, de la bellesa momentània. El dinamisme del ball dels narcisos —l’omnipresència floral, amb la plenitud del seu ritme, rima i assonància— imbueix el poema amb una vitalitat que acaba convertint-se en transcendent. Al final, l’experiència esdevé del tot espiritual; i Wordsworth entra en una comunió terpsicoreana amb l’emblema del renaixement primaveral.

For oft, when on my couch I lie
 In vacant or in pensive mood,
 They flash upon that inward eye
 Which is the bliss of solitude;
 And then my heart with pleasure fills,
 And dances with the daffodils.

La consistència de la meditació del valencià amb la convenció anglesa en «Penny Lane» sembla total. L’evocació posseeix, tanmateix, incongruències desconcertants que perforen de bell nou la coherència superficial del bucòlic. El pas temporal queda comunicat pel dinamisme; però no ja la roda estacional ni el vol d’un núvol sinó un viatge en cotxe —element urbà per antonomàsia. La cornucòpia sensual de l’idil·li rural manté la seua vigència; i l’aire, el mateix que movia el núvol de Wordsworth, es converteix ara en un altre: la melodia de «Penny Lane»:

remor de gerds i maduixes als llavis [...]
 on la pluja naixia cada nit,
 talment com ara, dolça i suau, música
 sense nom, suc de móres entre els pits.
 (PC, 135)

Tot i la plenitud pastoral i l’eufonia musical d’aquesta arcàdia, generades amb sibilància i varietat vocàlica, es comença a notar la intenció desconstructiva. Penny Lane, el carrer de Liverpool, no té res a veure amb aquesta visió pastoral. Un eix de la xarxa de transport ciutadà i artèria vital de la moguda vida del suburbi, és la parada on Lennon i McCartney solien trobar-se per agafar l’autobús. Més important,

igual que el magnífic «Fanfare for the Common Man», és un elogi vibrant de la vida urbana i la seua màgia: una secció transversal de la classe treballadora —barber, xiquets, bombers, infermera— musicada amb tota l'energia del trompetaig triomfant de Copeland en la tornada. Per tant, la disjunció connotativa de la nomenclatura de les paraules finals, «Penny Lane, Rose Lane», ressalta la divergència metacrítica entre un esteticisme pastoral i el compromís proletari.

Aquesta discrepància es fa notar, així mateix, en l'ambigüitat de la narració en segona persona del singular que adquireix una rellevància significativa. Recordarem que els il·lustres antecessors literaris de la tradició iniciaren els seus poemes amb tota la confiança del jo cartesià ('Shall I...'; 'I wandered...'). Ací, tanmateix, el narratiu comença amb una clara divisió entre un tu i un jo per acabar amb una vacil·lació de caire esquizoide on el tu narrador sembla adquirir la condició d'un jo autobiogràfic o, més innovador, una tu autobiogràfica, confonent les dues persones.

Només quelcom petit es despertà
quan al cotxe em mostrares el carrer [...]

mentre els vidres s'entelen amb el teu
alè i recordes Penny Lane, Rose Lane.

(PC, 134-135)

El recurs repetit en aquest dispositiu retòric no fa sinó complementar la polifonia que es feia anticipar pel títol de *Màscares* —associat teatralment a la paraula persona—, amb les seues connotacions d'identitats múltiples, *performance* i festa de disfresses. El desenvolupament temàtic, així mateix, coincideix amb la resta del poemari ja que va progressant de la desmemòria inicial —«S'enfonsava en l'oblit la melodia»— a la capacitat de crear nous records al final del poema. A diferència de la imatge luxosa de l'espill postmodernista, l'elaboració recordatòria és fosca, treballada i associada amb la respiració vital. Tot una declaració de resistència contra el neoliberalisme i el laberint desesperant de la seua indulgència estètica.

7. CONCLUSIÓ

Harold Bloom, veritable autoritat en el camp de l'assimilació de la literatura del segle passat, solia entonar que «tota crítica és poesia en prosa». En el cas de *Màscares*, no seria excessiu proposar que l'aplec és «(meta)crítica en vers»: una veritable *collection à thèse*. La referència al crític americà no és, però, accidental ja que la seua figura representa una acreditada ortodòxia —anàvem a dir canònica. I, curiosament, el Jaume Pérez Montaner acadèmic seria un punt de referència pel

que fa als estudis bloomians. Per això, potser fora adient concloure subratllant la divergència que suposa l’acostament que proposem.

«Poetry (Romance) is Family Romance. Poetry is the enchantment of incest» (1971: 45) declarava l’americà amb contundència a fi d’explicar l’arbre genealògic de l’ansietat de la influència edipal. El nostre plantejament, però, és del tot antitètic. La fixació vertical queda reemplaçada per una reacció rizomàtica en què tot element pot connectar horitzontalment amb un altre, sense angouxa ni rivalitat. O, en paraules de Deleuze i Guattari: «The tree is filiation, but the rhizome is alliance, uniquely alliance» (1987: 25). Per això, presenciem en *Màscares* la coherència, orgànica i emotiva, d’una comunió creativa tan dispersa que comprèn el gènere d’horror, lector, poesia àrab, musa surrealista, ministra sèrbia, parc natural americà i cançó dels Beatles.

Una altra proclamació del mestre comunica que «Schizophrenia is bad poetry, for the schizophrenic has lost the strength of perverse, willful, misprision» (1971: 45). Segons aquesta anàlisi, la fortalesa del jo sobirà és essencial perquè el neòfit triomfe en la rivalitat creativa amb el pare i entre germans. En aquest assaig hem intentat il·lustrar, tanmateix, com el poeta valencià ignora aquesta avaluació. S’aprofita d’aquesta psicopatologia per fer d’aquesta un mitjà per a unir la creativitat compromesa amb una clara proposició eticoestètica: la resistència davant la violència del règim neoliberal i el desesper de la introspecció postmodernista. Per a Atkinson i Richardson «Traumatic affect crosses boundaries, between personal and political, text and body [...] in dynamic and surprising ways». Una declaració que *Màscares* endossa amb escriu (2013: 12). ¶

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES*

- ATKINSON, M. i M. RICHARDSON (2013): *Traumatic Affect*, Cambridge, Cambridge Scholars.
- BLOOM, Harold (1971): «Antithetical Criticism: An Introduction», *Diacritics*, vol. 1, núm. 2, pp. 39-46.
- BLOOM, Harold (1973): *The Anxiety of Influence*, Nova York, Oxford University Press.
- BRETON, Andre (1998): *Nadja*, París, Gallimard.
- CARDINAL, Roger (1972): «Nadja and Breton», *University of Toronto Quarterly*, vol. 41, núm. 3, pp. 185-199.

| * URL actualitzats el 16/03/2023.

- COULQUHOUN, Matt (2014): «Introduction» to Fisher, Mark, *Ghosts of My Life: Writings on Depression, Hauntology and Lost Futures*, Winchester, Zero Books, i-xxviii.
- CROSS, Duncan (2021): *Deleuze and the Problem of Affect*, Edimburg: Edinburgh University Press.
- DELEUZE, G. i F. GUATTARI (1987): «Introduction-Rhizome», *A Thousand Plateaus*, Minneapolis, University of Minnesota Press, pp. 1-28.
- DICKIE, James (1968): «The Hispano-Arab Garden: Its Philosophy and Function», *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, vol. 31, núm. 2, pp. 237-248.
- DUPORTAIL, Guy-Félix (2011): «Autopsie du Corps sans Organes», *Èrès «Essaim»*, núm. 26, pp. 91-113.
- FISHER, Mark (2012a): «What Is Hauntology?», *Film Quarterly*, vol. 66, núm. 1, pp. 16-24.
- FISHER, Mark (2012b): *Capitalist Realism*, Winchester, Zero, Books.
- FISHER, Mark (2014): *Ghosts of My Life: Writings on Depression, Hauntology and Lost Futures*, Winchester, Zero Books.
- FREUD, S. (1953): «Mourning and Melancholia», *Complete Psychological Works*, vol. XIV (1914-1916), Londres, Hogarth Press, pp. 237-258.
- FREUD, S. (no date): «The Uncanny», MIT website <<https://web.mit.edu/allanmc/www/freud1.pdf>, 1-21>.
- HOLLAND, E. (2002): *Deleuze and Guattari's Anti-Oedipus: an Introduction to Schizoanalysis*, Londres, Routledge.
- JAMESON, Fredric (1991): *Postmodernism, Or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Durham NC, Duke University Press.
- JAMESON, Fredric (1992): «Historicism in the Shining (1981)» dins *Signatures of the Visible*, 1992, Londres, Routledge, pp. 112-134.
- KADIU, S. (2014): «Surrealism in André Breton's Nadja», *Opticon* 1826, 16: 24, pp. 1-6 <<http://dx.doi.org/10.5334/opt.cg>>.
- KUPERBERG, Gina (2010): «Language in schizophrenia Part 1: an Introduction», *Language and Linguistic Compass* 4(8), pp. 576-589.
- LÉPINE, Viviane (2007): *Les Images de la folie féminine dans Nadja d'André Breton*. Mémoire soumis à l'Université McGill en vue de l'obtention du grade de M.A. en langue et littérature françaises <<https://escholarship.mcgill.ca/concern/theses/kh04dt669>>.

- LUPI, J. P. (2015): «Cubagua's Ghost» dins *Espectros: Ghostly Hauntings in Contemporary Transhispanic Narratives* (eds. Ribas-Casayas A. i Peterson, A. L.), Lewisburg, Bucknell University Press.
- MASSUMI, Brian (2002): *A Shock to Thought: Expression after Deleuze and Guattari*, Londres, Taylor & Francis Group.
- PARNAS, J i Henriksen, M. G. (2016): *Consciousness and Cognition*, 43, pp. 75-88.
- PÉREZ MONTANER, Jaume (2018): *Defensa d'una forma: Poesia completa 1976-2018*, València, Alfons el Magnànim.
- RIBAS-CASAYAS A. i A. L. PETERSON (2015): *Espectros: Ghostly Hauntings in Contemporary Transhispanic Narratives*, Lewisburg: Bucknell University Press.
- TOMKINS, Silvan (2008): *Affect Imagery Consciousness: The Complete Edition*, Nova York, Springer Publishing Company.

Descobreix els clàssics
com mai abans ho havies fet
amb la col·lecció

BREVIARIS

de Publicacions de la
Universitat de València

Sr. J. E. Martínez Ferrando.
La Vila Joiosa.

Benvolgut amic:

La vostra carta última resulta tan elogiosa que anem a "deixar-la córrer". "Terra en la boca" és un llibre "perpetrat" amb la més bona fe del món. (I sobre la bona fe ja vau dir un "judici final" entre els que us adjunte perquè pugueu entretenir-vos una mica, si no teniu aquí cap lectura "amusa-te"). No sé: cada dia em sent més allunyat de la poesia "bonica", i amb un llibre que ara m'està editant Zabala, acabaré de conrear aquest gènere; el mal és que l'"altra" poesia, la que jo faria ben de gust en aquest moment, apareixeria als ulls de la gent—de la poca gent que hi mira—com escandalosa i impubliable. Per això preferesc no escriure-la. ¿Què dirien els meus parents, amics i coneguts—com el títol d'"Escalante"—, si llegissin aquest fragment d'un poema que es diu "L'odi", i que us transcriuré?

És dolç odiar.
Hi ha coses odiables,
odiables per se:
Déu en provéix els petits calendaris, la música,
les famílies de Gide,
els presentiments,
la rosa abusiva.
Heu provat mai d'odi
un diumenge a la tarda?
No és un mèrit odiar els qui ens odien;
cal odiar lliurement,

purament.
La tarda del diumenge comprén tota la vida,
amb la vida i la ferida
i la farina
(o la mina)
a el lloguer de la dona:
la barba il·limitada dels diumenges
us ofereix les mosques, el paper i els himnes nacionals.
Els humans de quaranta anys, adonau-vos-en,
els humans de quaranta anys
comenten el pas de la memòria
i la cuixa desplegada d'una vídua,
i els més joves comenten aquesta cuixa
i l'imperatriu catòlica.
Tots ells tenen l'odi a la punta del sexe,
però no l'usen,
ni l'odi,
ni el sexe,
sinó de pressa, en la foscor d'un cinema
o mentre que berenen.
Jo us proposo d'odi a poc a poc,
triant-ne l'objecte,
odi a delicadament,
sí, com aquell qui es desolla,
com qui evoca un horror sobre un peal.
Odi a el profuma,
no per lladre ni per res,
sinó per ser profuma,
perquè no ha volgut ser una altra qüestió.
Odi a el paisatge,
que és sempre igual,
i els llibres,
i el sífo que reparteixen amb l'aperitiu,

1 la camisa
i
tu.
Odi a tu mateix:
precepte saludable.
Odi a tu mateix.
¿Què ets, al capdavant? Això:
un pet dels déus.
No et mereixes l'amor que et tingues,
no et mereixen els altres
ni les bèsties protegides.
Jo he estimat,
tota heu estimat,
i després ¿què?
Post coitum tristatur.
Després de veure un tren o el vostre gendre, tristatur;
després d'anar a Ceylan, tristatur;
després d'improvisar un diblen podrit, tristatur;
després d'escriure un sonet d'homenatge a Carles Riba,
tristatur;
després de mi, el diluvi i tristatur.
Bon dia i bon odi.
Odiu-vos, odiu-vos.
Creu-me tu, lector:
Joan Fuster t'odia
i per això escriu aquest poema una tarda de diumenge
amb la seua vella Royal Typewriter F1658,
recollit en la innocència,
afirmant-se el paladar contra una espiga.
Algú et dirà que l'odi és una forma
secreta de l'amor; malfia-te'n.
L'odi és l'odi com és
com la cadira només la cadira
i el rossinyol un cantori de l'aire.

Tu
seràs l'odi:
tindràs un peu notable i un vidre en el costat,
i acabaràs conforme està previst.
Al punt que hom mor comença de pudir,
sostré un poeta
(Pere March, 1338-1413?).
Tristatur.
Però l'odi és la vida o l'antivida, el repte, l'arc tibant,
no és la mort.
Hi ha moltes maneres d'odi.
Pensa en la teua.

La cita és massa llarga, i potser no valia la pena perdre quartilla i mitja en això. Però també estic convençut que si hom no escriu això, tampoc no val la pena de perdre el temps i les quartilles escrivint una altra cosa. El que resulta més que evident és la "impublicitat" d'aquesta mena de poesia. Començaran per dir-me que no és poesia. I a mi (us ho diré en confiança) m'és igual que siga poesia o que no ho siga. (No crec que calga fer-vos observar que la frase llatina "post coitum etc." és d'un Sant Pare de l'Església, i que el vers de Pere March diu "Al punt que hom naix comença de morir".) Allò del "valéry sbríid" és després d'una lectura atenta del "Cementari marí". No hi diu, entre altres coses, el respectable acadèmic francès que el món (potser l'univers i tot, que és una paraula més grossa i impressionant) és una taca en la puresa del No-Esser? Quin desfici per la puresa, Senyor! "Sin microbios ni vitaminas", que deia José Antonio. (José Antonio, sembla, digué moltes coses). El poble del senyor Feix és una mica abstrús. Té una prosa (en aquest cas, almenys) poc cartesiana.

Aniré a Xàbia, si no passa res de nou, el pròxim dissabte. D'anar a Elx, doncs, ni parlar. Ara, si és possible, si que pense fer una escapada a la Vila, i xarrarem una estona... (Us avisaré prèviament)

Ben cordialment

[Signatura]

Carta inèdita Joan Fuster a Ernest Martínez Ferrando

«Sigues, tothora, un esperit crític»

Vicent Alonso

Fa unes setmanes que l'Arxiu Joan Fuster ha afegit un nou document a la correspondència entre l'escriptor de Sueca i Jesús Ernest Martínez Ferrando. Es tracta d'una carta tramesa per Fuster el 12 d'agost de 1953 en resposta a la que Martínez Ferrando li havia escrit uns dies abans (6-VIII-1953)¹ a propòsit, entre altres assumptes, de la lectura entusiàstica del llibre *Terra en la boca*.²

En la introducció a l'edició de la correspondència entre els dos escriptors³ ja vaig expressar la meua frustració per no haver trobat totes les respostes de Fuster, sobretot pel que feia a cartes de Martínez Ferrando que contenien assumptes d'interès enllà d'anècdotes més o menys circumstancials de les seues biografies. Si ja era decebedor no haver trobat entre els papers de Martínez Ferrando ni una sola de les cartes que havia rebut des de Sueca (¿les destruï el mateix Martínez Ferrando?, ¿s'havien extraviat i algun dia apareixerien en alguna carpeta oblidada, ...?) , ho era més el fet que Fuster no haguera conservat còpia de *totes* les seues respostes. I gràcies, és clar, que en conservà una bona part; contràriament, no hauria estat possible el volum 3 de la seua *Correspondència*, ja que totes les cartes que s'hi incorporaren eren reproducció de les còpies corresponents que —conscient sens dubte de l'interès que podrien tindre per a futurs lectors— guardà. Només per això la incorporació d'aquest nou document a l'Arxiu ja és una bona notícia, però també pel contingut concret que transmet.

Farà bé, sens dubte, qui preferisca situar aquesta nova carta en el lloc corresponent (hauria d'haver estat la carta 27) del volum 3 de la *Correspondència* i, llegida

¹ *Correspondència III*, pp. 118-121

² Barcelona, Barcino, 1953

³ Joan FUSTER, *Correspondència*, 3, València, Eliseu Climent editor, 1999

la conversa ja completa, extraure'n les seues conclusions personals. És exactament el que jo mateix he fet com a pas previ a la redacció d'aquest paper. Des de la Vila Joiosa, el 6 d'agost de 1953, Martínez Ferrando comença una carta a Fuster amb elogis al llibre que acabava de llegir-li, fet gens estrany ja que aquell no desaprofita cap ocasió per mostrar-se ben a gust amb el que aquest escrivia i amb el que representava dins el panorama de les lletres valencianes. No sols l'elogia a l'inici sinó tot al llarg d'una carta que, com en tantes altres ocasions, remarca que els seus papers representaven vies noves mai explorades pels escriptors valencians: «Gràcies a Déu que surt un poeta que aporta una nova interpretació literària de la ciutat i del paisatge valencians». Martínez Ferrando, arxiver i contista, no era un crític literari, ni tan sols un gran lector de poesia («Excusi'm aquesta xerrameca (quina paraula més lletja!) escrita en una estona poc feliç. Els déus i les deesses no m'ajuden. Està vist que sóc un home cansat. El seu llibre mereixeria una crítica que sapigués definir la seua significació —alta significació— en la poesia valenciana; n'és una aurora que feia temps que trigava a manifestar-se. Ho entendran així a la «bruta» ciutat del Guadalaviar? No ho crec fàcil. Quin drama aquesta València on el neguit apareix sota les fiambreres.»). Però és això el que fa més atractives les seues observacions en la mesura que, lluny de profunditats crítiques i d'erudicions, lligades sovint a dèries acadèmiques de profit dubtós, tenen un to d'espontaneïtat permanent i ens situen dins d'un marc cognitiu que ens suggereix allò que, com és ben sabut, Fuster no deixà mai de tenir al cap, que l'obligació d'un escriptor és fer-se llegir, incloses totes les conseqüències que se'n deriven.

Les primeres línies de la resposta des de Sueca són més que rotundes: deixem córrer els elogis, i anem al que realment interessa, és a dir, el que preocupava de debò al Fuster d'aquells dies: escriure des de «la bona fe», allunyar-se de la poesia «bonica» i experimentar amb «l'altra poesia», la que «apareixeria als ulls de la gent —de la poca gent que hi mira—, com escandalosa i impubliable», una mostra de la qual —el poema «L'odi»—, li adjunta. La reacció de Martínez Ferrando davant d'aquestes afirmacions contundents, manifestació singular de l'espontaneïtat que acabe d'esmentar, es limita a subratllar que la seua reacció és ni més ni menys la que Fuster preveia en la ment dels pocs lectors que podria esperar: l'exemple de «l'altra poesia» que li ha tramès «és tot un revulsiu després d'haver llegit el seu *bonic* [la cursiva és meua] llibre de versos, sobre el qual es manifesta vostè amb tanta displicència». Tanmateix, davant de l'afirmació que Fuster afegeix tot seguit: «El que resulta més evident és la “impublicitat” d'aquesta mena de poesia. Començaran per dir-me que no és poesia. I a mi (us ho diré en confiança) m'és igual que siga poesia o que no ho siga», el seu interlocutor no té res a dir malgrat que potser

estem davant del cor de les preocupacions que omplien la ment d'un poeta a punt d'abandonar el gènere i d'obrir —o més exactament, de continuar— una de les trajectòries assagístiques més importants de la literatura catalana.

He de dir que des del primer moment que vaig conèixer el Fuster poeta em preocupava per saber quina era la concepció del gènere que hi havia darrere dels seus versos. Sobretot —i no ho pense ara, ja aleshores ho feia des d'aquesta perspectiva— perquè els *mirava* des de l'angle de l'assagista que vaig llegir amb delit i satisfacció. De fet, l'any 1994 vaig publicar un article⁴ que era una mena de programa de treball per a entendre, descriure i discutir la seua poètica. Tot acabà en un mer propòsit, però si ho porte ací és perquè aquell article acabava amb un paràgraf que té sentit transcriure: «vull esmentar finalment una d'aquestes idees que conscientment he anat arraconant perquè, de fet, no m'ha estat possible encabir-la-hi coherentment. És precisament la primera de la referències que en *Figures de temps* apareix sobre la poesia, amb Rilke i els seus consells al jove poeta, al fons. La poesia és cosa de joves, diu Fuster. Que només els versos dels joves “seran nets i elàstics, plens de matèria directa” i que els dels vells no deixaran de ser “un record, gairebé sempre un record rancuniós —una realitat de segona mà”, és una afirmació que té tota l'aparença d'una venjança, en clau més o menys poètica, contra el temps que tots -Fuster, també- hem de patir inevitablement. I res no té a veure, pense, amb la seva anàlisi, i les conseqüències que se'n desprenen, del misteri de la poesia.» Però jo, com tants altres lectors, escriptors o estudiosos de la literatura, ja coneixíem l'esplèndid treball de Josep Iborra,⁵ una primera aproximació a l'obra de l'escriptor que al meu parer té una vigència innegable. Més encara, una bona part del que s'ha escrit després, i que he pogut llegir, són com extensions o addendes a idees exposades per Iborra en el llibre que guanyà el premi d'assaig Joan Fuster de l'any 1982. Unes pàgines d'aquest *Fuster portàtil*⁶ presenten les notes bàsiques per entendre un moment decisiu en la trajectòria de Fuster. Potser paga la pena que en recorde algunes per tal de situar la carta que comentem en un context de comprensió global del pensament de Fuster. En primer lloc, que «la fiambrrera ratpenatista» no contenia res més que tòpics i, sobretot, el que diu que «escriure en valencià» significava «fer versos». També, i enllà de la relació entre joventut-vellesa i poesia, la reelaboració que Fuster féu de la distinció sartriana entre «el llenguatge de la poesia

⁴ «Sobre la concepció fusteriana de la poesia», *Homenatge a Joan Fuster*, València, Consell Valencià de Cultura, 1994, pp. 115-124

⁵ *Fuster portàtil*, València, Eliseu Climent editor, 1985

⁶ «Del poeta a l'assagista», pp. 76-86

—intransitiu, gratuït— i el de la prosa —transitiu i mitjà d'acció, *l'engagement*— i que el portà a concloure que «els qui no ens sentim tan irrefutablement acuitats per la pruija de versificar, abandonem la partida». Entenc que aquest és un punt clau del pensament de Fuster, lligat sens dubte amb la insistència a defensar que l'obligació d'un d'escriptor és fer-ser llegir —i això contra els qui pensem que és més aviat *escriure*— i a l'acceptació de la «utilitat» més lligada a la prosa que a la lírica. I finalment, l'argumentació amb què Iborra justifica la direcció triada per l'escriptor: «El seu projecte, “conèixer-se”, “examinar-se”, comportava una premissa racionalista, escèptica. Però “l'escepticisme és incompatible amb la poesia lírica”; i el racionalisme que —ha dit— és compatible amb tot, no porta a la creació. Sí, però, a una “literatura d'idees” en què la utilitat resulta especialment rellevant. I com que Fuster ha fet de la utilitat un punt de referència del seu pensament, s'hi ajustarà, per començar, a l'hora de triar el seu camí com a escriptor.»

Si bé la reflexió més elaborada sobre l'escepticisme fusterià —amb precisions clarividents sobre les diferències substancials entre la manera de practicar-lo per Montaigne i pel mateix Fuster—, ja fa un grapat d'anys que es publicà,⁷ Antoni Defez i Tobies Grimaltos han insistit en aspectes de l'escepticisme fusterià que convé no oblidar. Aquell subratllant, a partir de la incompatibilitat de l'escepticisme amb la poesia lírica, que es tracta d'«Una recomanació ben profilàctica: potenciar el que ja hi ha de sa en tots nosaltres. I és que no reconeixíem a ningú com a humà si no fos en certa dosi escèptic. Els escèptics, doncs, estan cridats a ser uns clàssics. I la nostra sort: haver-ne tingut un que ens ha deixat entre amables descrèdits un llegat intel·lectual irrepetible.»⁸ I aquest, recordant tothora que l'escèptic «dubta i encerta perquè dubtar és un encert que ens deslliura d'errors teòrics i pràctics. Ésser raonable en les pròpies posicions; raonable, no dogmàtic ni visceral.»⁹ I, també dins del mateix *Espill* 67, Enric Iborra ha arrodonit, des de la lectura de *Causar-se d'esperar* i del *Diccionari per a ociosos*, la qüestió de l'abandó de la poesia en un article¹⁰ especialment recomanable entre altres coses perquè precisa i explica allò que en la carta motiu d'aquestes pàgines apareix formulat per Fuster de manera més aviat col·loquial: «Començaran per dir-me que no és poesia. I a mi (us ho diré en confiança) m'és igual que siga poesia o que no ho siga.» Perquè el que està en joc no és la genialitat sinó la utilitat.

⁷ Antoni RIERA: *La raó moral de Joan Fuster*, Barcelona, Curial, 1993

⁸ *L'Espill* 67, 2022, p. 206

⁹ *L'Espill* 67, 2022, p. 209

¹⁰ «Als antípodes de tota forma de genialitat específicament literària», pp. 65-77

Dins l'àmbit de la crítica, Enric Balaguer, Sam Abrams i Salvador Ortells han publicat articles on l'assumpte del pas de Fuster des de la poesia a l'assaig ocupa un lloc central. El que Balaguer insinuava en una breu referència a «Criatura dolcíssima»: «Hi ha, al capdavant, la intensitat de buidor que provoca l'absència. Per això és un escrit “per al silenci”, doncs l'amor ara es diu “clima de set, [silenci]”», Abrams va molt més enllà quan observa que el títol del llibre en què el poema aparegué, *Escrit per al silenci*,¹¹ «projecta la seva ombra sobre el nostre poema, “Criatura dolcíssima”, i, filant més prim encara, podem dir que són vasos comunicants perquè qüestions d'edat, per exemple, figuren entre els motius de l'abandó de la carrera poètica de Fuster i el desenllaç negatiu de la relació amorosa. Podríem afirmar ben bé, que la relació amatòria amb la criatura dolcíssima és una figuració metafòrica de la relació entre la musa i el poeta». Ja en l'àmbit estrictament acadèmic, Salvador Ortells ha recollit en la seua tesi doctoral¹² els textos i qüestions centrals a propòsit de la trajectòria poètica de Fuster i els ha traslladat essencialment a les seues publicacions més recents, parle del pròleg a l'*Obra poètica*¹³ i de la part primera de la *Biografia*.¹⁴ De l'anàlisi d'Ortells subratllaria el que em sembla la conclusió de més pes, potser perquè enllaça amb les meues lectures. Fuster, ens diu Ortells, «mai no va deixar de sentir-se poeta, de sentir com a poeta», i es pregunta unes línies més endavant: «l'estil de la seua prosa, no és deutor, en part, de la seua formació poètica?» I en la *Biografia*, després de concloure que «Fuster condemnà la seua poesia a l'ostracisme» precisa que l'actitud «displicent» del mateix Fuster en jutjar aquest fet decisiu de la seua trajectòria literària «deixa entreveure una resistència íntima, aparentment irracional, a silenciar la veu del poeta que fou i que, a estones, continuava sent. Malgrat tot, malgrat ell.»¹⁵ És la manera, no exempta de cert interès psicologista, amb què Ortells trasllada a publicacions dirigides a un públic no especialitzat el que a la seua tesi doctoral apareix formulat com a conclusió de la recerca.

Tal com jo ho veig, és clar que Fuster fou poeta fins al final, però hi podríem afegir que també fou assagista des dels inicis. La seua obra és un tot, les parts del qual no poden analitzar-se amb independència del conjunt a què pertanyen. ¡Que els gèneres, i tota la literatura acadèmica que els acompanya, no ens porten a considerar estanques les parts d'una obra tan singular com la de Joan Fuster! Es tracta d'observar

¹¹ València, Institució Alfons el Magnànim, 1954. Joan FUSTER havia presentat ja «Criatura dolcíssima» l'any 1952 al premi «Ossa Menor», que guanyà Blai Bonet amb *Cant espiritual*

¹² *La poesia de Joan Fuster*, València, Universitat de València, 2017

¹³ Joan FUSTER, *Poesia completa (1945-1987)*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2022

¹⁴ *Joan Fuster. D'un temps, d'un país (1922-1992)*, València, IAM, 2023

¹⁵ *Idem*, p. 199

amb ulls més atents tot allò que afecta la totalitat, que no és precisament la suma aritmètica de les parts. Més d'un lector de Fuster ha manifestat aquesta mateixa opinió. Enric Balaguer, per exemple, en l'article ja citat subratllava els lligams entre el discurs «líric» i el «discursiu». També Enric Sòria quan ens parlava a propòsit de la lectura d'una prosa «eficaç»: «Es podria dir que hi ha molt d'assaig, en el sentit estricte i en uns altres, en les propostes líriques del jove Joan Fuster. També trobarem prou de lirisme soterrat per les seues prosas.»¹⁶ De les anàlisis fetes amb intencions semblants és més assequible arribar a veritats sobre el conjunt, vàlides alhora per a les parts. Pense per exemple en allò que conclou Antoni Riera sobre la raó moral de Fuster: al llarg de la seua extensa obra «hom únicament pot trobar, i per cert amb una notable insistència, una única normal moral; norma que podria ser recollida, salvats els mil matisos i accents diferents, així: "Sigues, tothora, un esperit crític."».¹⁷

Les darreres línies de la carta contenen dos breus comentaris als quals vull referir-me. Primerament, una referència de Fuster a Valéry, en resposta a la demanda que li havia fet Martínez Ferrando: «ja m'explicarà allò del "Valéry sòrdid" (?), incrustat en la bella "Quasi-oda al Mediterrani" que tant m'ha complagut», concretament els versos que li cita: «Em repose en aqueixa/ elegia de segles/ desclavada, com un udol, de l'orla/ de nobles vegetals i cementeris/ (Valéry sòrdid!) que t'envolta:/ l'elegia conforme,/ esllanguida a les planes/ dels ancians *baedekers*!». Ja és simptomàtic que en cartes successives Martínez Ferrando no hi torne després de l'explicació del seu amic, ni tan sols al fet de la lectura «atenta» del *Cementiri marí* (1920) i de la referència a la definició del món com una «taca en la puresa del No-Ésser», però la resposta de Fuster paga la pena de ser meditada, perquè que no és tant una cita literal del poema de Valéry com una reflexió derivada de la seua lectura del poema que tant s'estimava. La cita reproduïx dos versos: «Que l'univers n'est qu'un défaut/ Dans la pureté du Non-être !» del poema «Ébauche d'un serpent» inclòs a *Charmes* (1922) i és ben raonable pensar que Fuster coneixia també l'excel·lent comentari de Gustave Cohen al *Cementiri marí* i el que hi diu al voltant de l'home com «el defecte en el gran diamant de l'absolut».¹⁸

Dues línies sobre el pròleg a *Terra en la boca* mereixen també un comentari: «El pròleg del senyor Foix és una mica abstrús. Té una prosa (en aquest cas, almenys) poc cartesiana.» Només dues frases per contestar el que li havia escrit el seu inter-

¹⁶ *L'espill de Janus*, Proa, 2000, p. 169

¹⁷ Antoni RIERA, *op. cit.*, p. 114

¹⁸ L'edició que féu Empúries del *Cementiri marí*, traduït per Xavier Benguerel (Barcelona, 1984) inclou com a epíleg el comentari de Gustave Cohen, «Assaig d'explicació d'*El cementiri marí*», traduït per Marta Benguerel

locutor: «Pel que es refereix al prologuista li diré que entremig de la seva prosa moderna i indigesta, tanmateix discreta, em complau el to d'elogi a l'autor i em desplaui el to de suficiència. J. V. Foix és un altre Riba al qui tampoc se li pot dir allò de: Que bona està la sopa! Dic això per altres raons, no pel pròleg, que és passable.» Quedem-nos amb allò de la «prosa poc cartesiana». Crec que diu tot el que necessitem per comprendre que aquestes pàgines de Foix, a qui li les va encarregar Casacuberta, segons he pogut llegir a la tesi doctoral de Salvador Ortells, no satisfieren l'autor del poemari.¹⁹ Ja, un mes abans, li havia dit a Agustí Bartra a propòsit del pròleg: «no estic segur d'haver entès les coses que hi diu; és vague i sibil·lític».²⁰ Finalment, crec que, sobretot els interessats en les modalitats de la prosa literària, no haurien d'oblidar el text corresponent a la lletra F del llibre *Alfabet*²¹ de Josep Palàcios, un exercici narratiu, no exempt de voluntat crítica, a partir d'aquest discutit prefaci de Foix a *Terra en la boca*. Segons Isabel Robles,²² Palàcios «sembla trobar gran satisfacció» a confessar els plagis. Ho diu a propòsit de la «F de Foix, J. V.» on precisa que ha emprat un fragment de l'obra de Foix «que no s'inclourà, segurament, en les seues *Obres Completes*». I el fragment en qüestió és el pròleg, amb prosa gens cartesiana, vaga i sibil·lítica, a *Terra en la boca*. Tot plegat, un exercici obligat per als interessats en les modalitats de la prosa literària: llegir el text de Palàcios al temps que un va passant els paràgrafs del pròleg de Foix però just a l'inrevés. I tot sense oblidar que la maniobra va més enllà de l'aparença, que no és simplement un joc: no cal perdre de vista els lligams que s'estableixen entre els paràgrafs desordenats, és a dir, ordenats a partir d'un desordre. I m'atrevisc a suggerir, com a colofó de l'exercici, les línies del pròleg, no de Foix sinó del mateix Palàcios, a la segona edició de *Terra en la boca*,²³ quan comença «la tirallonga d'indicacions» del prologuista i, més concretament des de «i he extirpat el pròleg de Foix que el modèlic editor va endossar-li amb zel patriòtic» fins a la signatura: «J. P., a la Ribera del Xúquer, tardor de 1993». ◀

Xodos -Tancat de l'Alter, Octubre 2023

¹⁹ També ORTELLS s'hi refereix en les pàgines de la biografia: «A petició de l'editor, el llibre fou prologat pel poeta J. V. Foix, que, segons Fuster, no el llegí amb molta atenció. Més aviat, amb poca.» (*Joan Fuster. D'un temps, d'un país (1922-1992)*, València, IAM, 2023, p. 189)

²⁰ JOAN FUSTER, *Correspondència II*, València, Eliseu Climent editor, 1998, p. 191

²¹ Barcelona, Empúries, 1990

²² «La creació com a destrucció en l'obra de Josep Palàcios», *L'Aiguadolç*, 40, 2012, p. 67

²³ Edició a cura i amb pròleg de Josep Palàcios, i il·lustracions de Manuel Boix, Sueca, Afers, 1993. El pròleg de PALÀCIOS, «La gota de l'escriptura damunt del full en blanc», com també el de J. V. FOIX a *Terra en la boca*, formen part dels «Materials complementaris» inclosos a la fi del volum primer de l'*Obra Completa* de Joan Fuster, Barcelona, Eds. 62, 2002, pp. 992-995

Sueca 12 agost 53
 Sr. J.E. Martínez Ferrando
 La Vila Joiosa

Benvolgut amic:

La vostra carta última resulta tan elogiosa que anem a «deixar-la córrer». «Terra en la boca» és un llibre «perpetrat» amb la més bona fe del món. (I sobre la bona fe ja veureu un «judici final» entre els que us adjunte perquè pugueu entretenir-vos una mica, si no teniu aquí cap lectura «amusante».) No sé: cada dia em sent més allunyat de la poesia «bonica», i amb un llibre que ara m'està editant Zabala, acabaré de conrear aquest gènere; el mal és que l' «altra poesia», la que jo faria ben de gust en aquest moment, apareixeria als ulls de la gent —de la poca gent que hi mira—, com escandalosa i impublicable. Per això preferesc no escriure-la. Què dirien els meus parents, amics i coneguts —com el títol d'Escalante—, si llegissen aquest fragment d'un poema que es diu «L'odi», i que us transcriuré?

És dolç odiar.
 Hi ha coses odiables,
 odiables *per se*:
 Déu en proveeix els petits calendaris, la música,
 les famílies de Gide,
 els pressentiments,
 la rosa abusiva.
 ¿Heu provat mai d'odiar
 un diumenge a la tarda?
 No és un mèrit odiar els qui ens odien;
 Cal odiar lliurement,
 purament.
 La tarda del diumenge comprèn tota la vida,
 amb la dida i la ferida
 i la farina
 (o la mina)
 i el lloguer de la dona:
 la tarda il·limitada dels diumenges
 us ofereix les mosques, el paper i els himnes nacionals.
 Els hòmens de quaranta anys, adoneu-vos-en,
 els hòmens de quaranta anys
 comenten el pas de la memòria
 i la cuixa desplegada d'una vídua,
 i els més joves comenten aquesta cuixa
 i l'imperatiu categòric.

Tots ells tenen l'odi a la punta del sexe,
 però no l'usen,
 ni l'odi,
 ni el sexe,
 sinó de pressa, en la foscor d'un cinema
 o mentre que berenen.
 Jo us propose d'odiar a poc a poc,
 triant-ne l'objecte.
 Odiar delicadament,
 sí, com aquell qui es degolla,
 com qui evoca un horror sobre un poal.
 Odiar el proïsme,
 no per lladre ni per res,
 sinó per ser proïsme,
 perquè no ha volgut ser una altra qüestió.
 Odiar el paisatge,
 que és sempre igual,
 i els llibres,
 i el sífó que reparteixen amb l'aperitiu,
 i la camisa,
 i
 tu.
 Odia't tu mateix:
 precepte saludable.
 Odia't tu mateix.
 ¿Què ets, al capdavant? Això:
 un pet dels déus.
 No et mereixes l'amor que volen que et tingues,
 no el mereixen els altres
 ni les bèsties protegides.
 Jo he estimat,
 tots hem estimat,
 i després ¿què?
 Post coitum tristatur.
 Després de veure un tren o el vostre gendre, tristatur;
 després d'anar a Ceylan, tristatur;
 després d'improvisar un dòlmen podrit, tristatur;
 després d'escriure un sonet d'homenatge a Carles Riba, tristatur.
 després de mi, el diluvi i tristatur.
 Bon dia i bon odi.
 Odieu-vos, odiem-nos.
 Creu-me tu, lector:
 Joan Fuster t'odia
 i per això escriu aquest poema una tarda de diumenge
 amb la seua vella Typewriter P1658,

recolzat en la innocència,
 afirmant-se el paladar contra una espiga.
 Algú et dirà que l'odi és una forma
 secreta de l'amor; malfia-te'n.
 L'odi és l'odi només
 com la cadira només la cadira
 i el rossinyol un cauteri de l'aire.
 Tu
 seràs l'odi:
 tindràs un peu notable i un vidre en el costat,
 i acabaràs conforme està previst.
 Al punt que hom mor comença de pudir,
 sosté un poeta
 (Pere March, 1338-1413?).
 Tristatur.
 Però l'odi és la vida o l'antivida, el repte, l'art tibant,
 no és la mort.
 Hi ha moltes maneres d'odiar.
 Pensa en la teua.

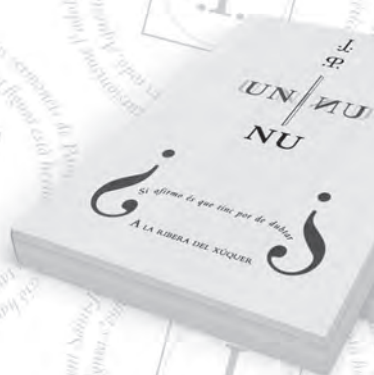
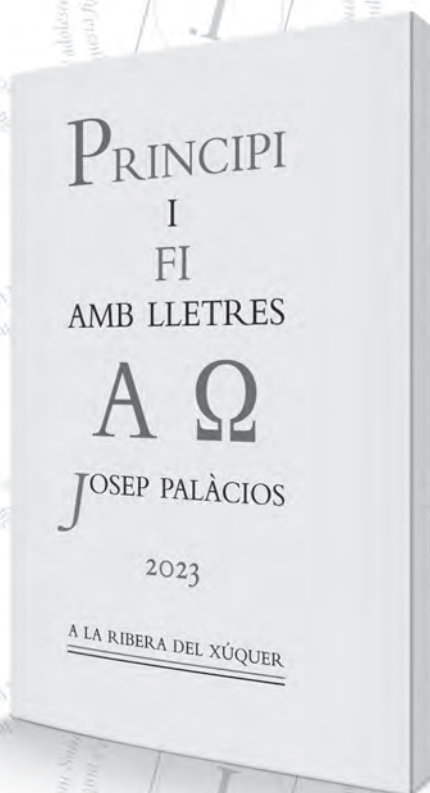
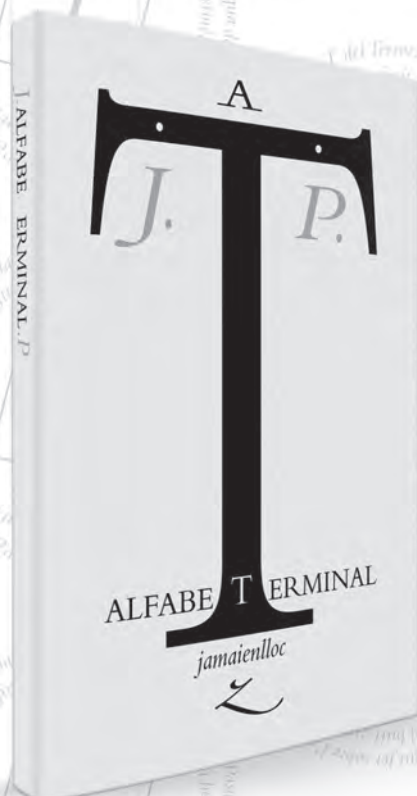
La cita és massa llarga, i potser no valia la pena perdre quartilla i mitja en això. Però també estic convençut que si hom no escriu això, tampoc no val la pena de perdre el temps i les quartilles escrivint una altra cosa. El que resulta més que evident és la «impubicitat» d'aquesta mena de poesia. Començaran per dir-me que no és poesia. I a mi (us ho diré en confiança) m'és igual que siga poesia o que no ho siga. (No crec que calga fer-vos observar que la frase llatina «post coitum, etc» és d'un Sant Pare de l'Església, i que el vers de Pere March diu: «Al punt que hom naix comença de morir».)

Allò del «Valéry sòrdid» es desprèn d'una lectura atenta del «Cementeri marí». ¿No hi diu, entre altres coses, el respectable acadèmic francès, que el món (potser l'univers i tot, que és una paraula més grossa i impressionant) és una taca en la puresa del No-Ésser? Quin desfici per la puresa, Senyor! «Sin microbios ni vitaminas», que deia José Antonio. (José Antonio, sembla, digué moltes coses). El pròleg del senyor Foix és una mica abstrús. Té una prosa (en aquest cas, almenys) poc cartesiana.

Aniré a Xàbia, si no passa res de nou, el pròxim dissabte. D'anar a Elx, doncs, ni parlar. Ara, si és possible, sí que pense fer una escapada a la Vila, i xarrarem una estona... (Us avisaré prèviament)

Ben cordialment
 Fuster

Josep palàcio

«Si construïm coses sense importància,
el que malbaratem és la nostra capacitat d'amor».

Conversa amb Tim Jackson

Simona Škrabec

Tim Jackson (1957) és el director del Centre per l'Estudi de la Prosperitat Sostenible (CSUP) i professor de desenvolupament sostenible a la Universitat de Surrey. Com economista ecològic, ha estat capdavanter en la reflexió sobre les conseqüències morals, econòmiques i socials del progrés en el planeta de dimensions limitades. *Prosperity without Growth* ('Prosperitat sense creixement', 2009) és el seu llibre de referència. L'entrevista, conduïda per Simona Škrabec el dissabte 20 de maig de 2023 aprofitant la visita de l'autor a la fira de llibre La Literal a Fabra & Coats del barri de Sant Andreu a Barcelona, es va centrar en la traducció catalana del llibre *Post Growth. Life after Capitalism*, publicat en l'original anglès el 2021. La traducció d'Anna Llisterrí va precedida d'un prefaci de Joan Martínez-Alier i ha estat editada per l'editorial Arcàdia de Barcelona.¹

SS: *Per començar, m'agradaria destacar una característica del llibre. No només el contingut és interessant, sinó també la manera com està escrit. Al llibre, li agrada utilitzar citacions amb molta freqüència, cada capítol comença amb dues citacions i també dins del text, es refereix de manera constant a altres pensadors, autors o activistes. En lloc de voler donar als lectors una teoria pròpia, conclosa i tancada, aquesta manera de construir el llibre per si sola diu que està buscant algú que el vulgui escoltar, és a dir que el llibre té l'estructura d'una conversa oberta. En aquest sentit, jo mateixa, com a entrevistadora, em sento «segura» davant seu perquè penso que parlaré amb algú que sap escoltar. Així que m'atreveixo a preguntar-li directament per què ha escrit aquest llibre?*

¹ Tim JACKSON, *Postcreixement. La vida després del capitalisme*, prefaci de Joan Martínez-Alier, traducció d'Anna Llisterrí, Barcelona, Arcàdia, 2023

TJ: La meva intenció va ser integrar en aquest text els personatges, el batec de la vida i els pensadors que m'han influït, és a dir tots aquells a qui he escoltat i dels quals he après coses. I volia fer-ho eclècticament, buscava precisament la diversitat, volia incloure-hi diverses tipologies de pensadors. Després d'acabar els estudis de matemàtiques, vaig fer també el grau en filosofia, de manera que la meva ment és almenys en part la ment d'un filòsof, i alhora soc un científic perquè primer vaig estudiar matemàtiques. Heus aquí les dues maneres de pensar que em defineixen, però alhora és aquí una tercera manera de pensar i aquesta és la poesia. Són aquestes tres coordenades les que vaig voler reunir en aquest llibre. Volia que les anàlisis econòmiques fossin sòlides i basades en càlculs econòmics, però alhora volia que les idees fossin presentades com un viatge filosòfic i també volia aconseguir que aquest viatge fos descrit amb una escriptura poètica. Aquestes tres àrees, les matemàtiques, la filosofia i també l'escriptura de textos teatrals, defineixen la meua biografia i tot això ho volia reunir en un sol llibre.

SŠ: *L'organització del llibre és efectivament complexa i el discurs avança simultàniament en diversos nivells. Com ha anat construint el llibre? Quins eren els primers impulsos?*

TJ: Si ara analitzem l'esquelet, l'estructura, del llibre, llavors he de dir que sabia, per exemple, que volia parlar de Hannah Arendt, que volia parlar de Wangari Mathai i la comunitat de «guardaboscós sense diploma» de Kènia amb els quals Mathai va aconseguir recuperar el paisatge de «mantell verd» de Kenya. També volia parlar de Boltzmann, de Ludwig Boltzmann, perquè l'economia ecològica té els seus fonaments en els conceptes desenvolupats per ell. Em va influir molt l'estudi de la termodinàmica i especialment els treballs de l'Escola de Brussel·les, i tot això té els seus orígens en l'obra de Boltzmann. És potser un punt de partida una mica complex, però aquestes idees són realment fundacionals i voldria donar-los importància d'entrada.

SŠ: *La sensació que dona el llibre és que no només ha volgut mostrar la diversitat de les influències, sinó que sobretot busca construir lligams entre tots aquests pensadors i estímuls de reflexió. És així?*

TJ: Efectivament. Per mostrar-ho, ens podem fixar en la història que obre el llibre, no ben bé la primera, però la que és central en el primer capítol i gira al voltant de la figura de Robert Kennedy. Tots aquests pensadors que he esmentat fins ara són els que m'han servit per construir els fonaments de la meua manera d'entendre l'economia. He après d'ells com definir el progrés, vull dir que m'han ajudat a

entendre com hauriem de contemplar el progrés social de manera que tingui sentit. I mentre escrivia, mentre feia aquest viatge filosòfic com ja he dit, vaig adonar-me que a través de les citacions que buscava per il·lustrar els conceptes se m'obrien altres perspectives. Si m'aventurava més enllà de la idea central de cada capítol, amb la intenció de donar-li una dimensió de profunditat, anava trobant altres figures rellevants, com per exemple la frase de Laozi que fa dos mil cinc-cents anys va dir: «Que prou és prou, és saber prou». Un altre moment preciós de l'escriptura que recordo és que estava explicant sobre l'assassinat de Martin Luther King i en aquesta ocasió vaig descobrir el concert de Nina Simone, que desconeixia abans. Enmig del concert, la cantant va exclamar: «The King is dead». I a partir d'aquesta emoció provocada pel vídeo que he vist a Youtube, vaig arribar a la poesia d'Emily Dickinson i vaig descobrir la dimensió filosòfica de la poesia de Dickinson. Llavors vaig sentir que hi ha un corrent de fons que travessa segles, que travessa mil·lennis, i que intenta protegir, i també articular, els valors per determinar què significa ser humà, què significa el progrés, què significa la cultura i també com nosaltres, en tant que individus, podem transcendir la nostra condició material. Perquè la qüestió d'on són els límits és una qüestió fonamental, especialment en economia i també en ecologia.

SS: Sembla tota una descoberta, poder confirmar que hi ha una connexió entre pensadors de tan diversa condició i també d'èpoques i llocs tant distants.

TJ: Durant el procés de l'escriptura es va despertar en mi la sensació que tenia la capacitat de connectar les coses, coses que ja existien i fins i tot vaig sentir que aquestes connexions també ja existien, com una ona, o un corrent de fons, que va i ve. El llibre em va fer aquest regal a mi, perquè d'entrada vaig tenir unes idees molt senzilles sobre quins havien de ser els blocs de construcció de la meva reflexió i simplement havia decidit quins personatges o pensadors volia investigar amb una certa profunditat. Tot això és important també perquè un llibre està fet de llengua i la llengua està feta de paraules, però alhora també cal tenir en compte els símbols i les emocions. Des de l'inici volia, doncs, escriure un llibre que fos un producte literari. Aquesta pretensió és poc freqüent en l'economia ecològica i encara menys en l'economia a seques, però l'ambició poètica era amb mi des d'un bon principi.

SS: Puc afirmar rotundament que ha aconseguit aquest propòsit. Com ja he dit, llegint el llibre vaig tenir la sensació de poder mantenir un diàleg amb l'autor, amb vostè, encara que no ens coneguéssim abans, perquè tot el llibre transmet aquesta necessitat de parlar amb els altres, de trobar un interlocutor. I aquí arribem a la

pregunta següent, relacionada amb el capítol sobre l'entropia i l'amor, que arrenca amb unes idees molt interessants de Boltzmann. Trobo que el caos, a diferència del que sosté en el llibre, també pot ser una circumstància favorable per a la creativitat: no podem descobrir allò que encara no sabem des de la planificació.

TJ: En la ciència econòmica, aquest punt de vista és molt minoritari perquè l'economia ho vol preveure tot. El que Boltzmann va introduir des de la termodinàmica és la corrosió que es produeix en aquest moviment de l'ordre al caos i parla dels «sistemes dissipats»... Avui, l'economia se'ns ha convertit en un sistema dissipat en el sentit que s'estudien coses relativament ordenades, en sentit material, però el procés econòmic és entròpic, les trenca en fragments. I alhora em va interessar molt l'Escola de Brussel·les que va utilitzar la termodinàmica per explicar que l'ordre que som capaços de crear dins de les societats és, de fet, una funció d'aquest caos. Tal com m'acaba de dir, arribem a descobrir les coses noves a través del caos, no les descobrim mai a través de regles conegudes i estic d'acord que les descobertes no segueixen un procés lògic, sinó que són conseqüència d'un procés creatiu. I intuïtivament, quan escric, especialment quan escric teatre, sé que necessito aquest espai, que he de trencar les normes i que he de crear el caos.

SŠ: *Podria explicar amb una mica més de detall les nocions que ha descobert gràcies a l'Escola de Brussel·les i els estudis de l'entropia?*

No sé si l'economia funciona ben bé així, però l'Escola de Brussel·les parla de l'entropia en sentit físic, que crea el caos. I si ens quedem en l'àmbit de la física, hem de saber que la construcció de l'ordre consumeix l'energia disponible. I és per això, per aquest consum tan elevat, que l'energia és degradada i torna a crear el caos al seu voltant. En aquest punt ens hem de preguntar què ve primer, si l'ordre o el caos. La física vol demostrar que qualsevol ordre que es vol establir només ho pot fer a costa del caos.

Alhora he de reconèixer que efectivament és difícil ser creatiu dins de l'ordre perquè els canvis apareixen dins del caos. Hi ha idees com la de «destrucció creativa» de Joseph Schumpeter. Diria que aquesta idea viu amagada dins d'una economia més convencional. En el llibre no ho he desenvolupat, però ara parlant diria que hi ha com dues maneres lleugerament oposades de contemplar aquesta relació. La primera és entendre que el caos és una conseqüència negativa de la creació de l'ordre i hem de ser conscients d'aquest fet en el sentit material i energètic. L'altra manera més positiva seria pensar que dins del caos pot néixer un nou ordre. En el sentit creatiu, el desordre és molt valuós perquè pot provocar canvis. Però en el capítol sobre Boltzmann es tracta de veure que a partir d'aquest procés alta-

ment dissipat en sentit físic es crea un ordre que provoca entropia. Vaig trobar un discurs seu, que el va pronunciar poc abans de la seva mort, i és ell mateix qui va fer aquesta connexió entre l'amor i l'entropia en el títol del discurs. He escrit una peça de teatre per intentar comprendre què pensava ell amb aquesta idea.

SS: M'imagino que en aquest punt hem d'incloure en la discussió també el concepte d'impossibilitat?

TJ: Certament. N'hi ha prou de fer un passeig per Barcelona per descobrir com aquest flux continu d'energia, de creativitat, produeix un món que sembla inversemblant, especialment si admetem que, com va dir Boltzmann, l'estat més probable del món és el caos. I el que em sembla a mi és que Boltzmann en aquell discurs volia dir que és cert que l'estat més probable del món és caos, però mireu tot el que pot passar si aquesta energia la utilitzem per processos creatius, per crear una cultura material i social, i de tot això en sorgeix l'aspecte més important de la humanitat, que és la capacitat d'amor. I el que jo li he demanat prestat a ell és la constatació que són aquests reptes més preciosos, més nobles, allò que realment importa. És a dir, que hem de ser molt curosos sobre com construïm els valors, perquè si els construïm a la manera de la dissipació, de produir matèria de rebuig, llavors utilitzem l'energia disponible per crear provatures, o fins i tot intents completament fallits. Si construïm coses sense importància, no només malbaratem el món, el que malbaratem és la nostra capacitat d'amor.

SS: Quina bellesa que hi ha en aquest pensament! Em sembla que ens hem anat desviant cap a preguntes complicades, però és el que m'ha inspirat la lectura del seu llibre.

TJ: És de fet molt interessant aquesta discussió perquè me n'adono que en el llibre m'havia fixat sobretot en un dels aspectes d'aquesta relació entre el caos i l'ordre, però que també caldria tenir en compte les teories de Schumpeter. La gent creativa coneix bé aquesta necessitat de caos, però alhora el caos és un perill perquè et pot consumir des de dins. L'ordre i el caos es presenten en capes successives. I un nivell molt específic és aquest de l'energia en sentit físic. Estic d'acord que hi ha moltes maneres de «traduir» aquests conceptes de la física en circumstàncies socials, però les regles de comportament no són pas instantàniament transferibles de l'àmbit de la física a la societat.

SS: Aquesta és una altra característica del seu llibre que trobo molt encertada perquè vostè és capaç d'analitzar les seves pròpies metàfores. Té molt clar que és un matemàtic i un poeta alhora i aquest fet no és gaire freqüent. Perquè els poetes es

creuen les metàfores i els matemàtics preferirien directament negar l'existència de les metàfores, en canvi, el seu rerefons li permet utilitzar metàfores per dir coses, i alhora, mostrar quan una comparació metafòrica es desvia i ens fa pensar coses que són inexactes. I un molt bon exemple és aquesta comparació entre l'entropia social i l'entropia física. És evident que no són exactament el mateix, són dues «llengües» diferents i entre elles no hi ha cap possibilitat d'una traducció automàtica.

Passem ara a un altre tema: Els estats, molt sovint, no estan disposats a reconèixer cap trauma, cap error i contemplen la trajectòria de la nació com un camí recte d'encerts. Perquè és tan important tenir la capacitat de tenir memòria, de voler conèixer la veritat i no quedar-nos a la superfície d'un relat de progrés ininterromput?

TJ: Els pecats dels pares visiten els fills fins allà la setena generació, diuen... Però els ocells tornen a casa per fer el niu, els relats sempre acaben així, quan els ocells tornen a casa per criar els petits. I amb això provoquen una crisi, una crisi de valors. Si llegim aquesta comparació en el sentit de la història colonial britànica, podem comprovar com la crisi és més acusada ara del que ho ha estat mai que jo recordi. I si, per exemple, pensem en els esdeveniments a Bristol, quan es va enderrocar l'estàtua d'Edward Colston el 2020, d'un dels prohoms de la ciutat, però que ara és sabut que era un traficant d'esclaus. I tot i que van perseguir els que van enderrocar l'estàtua, són ells qui va guanyar la disputa perquè ara es presta molta atenció pública a aquestes qüestions de reparacions necessàries.

SŠ: *Relacionada amb el colonialisme, ha sorgit també la necessitat de la reparació de danys mediambientals?*

TJ: Aquestes iniciatives sobre la responsabilitat que caldria assumir per canvi climàtic fan basarda als governs occidentals. Busquen les maneres d'escapar de la culpabilitat que hauria d'assumir una civilització sencera com la nostra. Per això mateix resultava tan difícil obrir aquests temes durant molt de temps. A Sud-àfrica, per exemple, es va poder establir aquesta mena de conversa a causa d'altres necessitats de reparació, que van saber portar a l'àmbit de la discussió nacional Nelson Mandela i altres activistes. Però parlar en aquest nivell polític sobre els danys climàtics encara no ha passat, ni tampoc som encara capaços d'avaluar l'impacte real del comerç esclavista.

SŠ: *En el fons estem confrontats amb històries no exemplars, amb la persistència d'injustícies i inigualats, oi?*

TJ: Podem veure la importància d'aquestes qüestions per a la societat actual en les sèries de televisió més populars, els *soap operas*. Aquestes sèries es basen en el

principi que cap crim pot quedar sense càstig. La trama de qualsevol d'aquestes històries és sempre basada en els secrets que la gent oculta i que acaben conduint cap a una revelació incòmoda que demana reparacions. Són històries molt potents precisament perquè en la realitat, aquestes reparacions no passen pas amb tanta freqüència com ens agradaria. Els malfactors sí que s'escapen sense cap càstig per molt i molt de temps... I continuem fent els mateixos errors estúpids per molt i molt de temps...

SS: *El llibre comença amb una citació de Maya Angelou que diu «La història, malgrat el seu dolor atroç, no es pot deixar de viure, però si s'afronta amb valor, no cal viure-la un altre cop». Diria que ara estem parlant exactament d'aquesta idea?*

TJ: Maya Angelou va recitar aquest poema durant la investidura de Bill Clinton, el gener de 1993, com a president dels Estats Units d'Amèrica. Aquesta idea d'afrontar el passat, i de ser capaços d'aprendre del passat, té dues possibles aproximacions. Pot convertir-se en un principi guiador, pot convertir-se en la manera de donar-nos poder, de recuperar-lo de nou. Però alhora no resulta tan fàcil, tan exitós com ens agradaria que fos aquest principi. La ceguesa cultural persisteix. I aquí hem de tornar a un aspecte del qual hem parlat una mica abans. He dit que el llibre m'ha permès accedir a un procés cultural que es desenvolupa com un corrent de fons i que continua i continua, ininterrompudament, encara que no sigui visible per a la majoria. Aquest procés existeix a un nivell que no està articulat dins la societat, no és part de la perspectiva majoritària, sinó que és clarament contracultural. És a dir, aquest posicionament és sempre, en tots els estadis de la història, un posicionament contracultural. Però és un posicionament extremadament important perquè reequilibra la incapacitat d'aprendre del passat i evita la ignorància generalitzada.

SS: *Totes les societats rebutgen la possibilitat de pagar els seus antics deutes?*

TJ: Són aquestes connexions soterrades les que ens permeten esdevenir una mica més honestos, unes connexions que a vegades apareixen a la superfície, altres són molt més amagades en la profunditat, però no podem renunciar mai a buscar aquest instant de transformació en aquesta vida concreta, en aquest moment històric del qual formem part. De totes maneres, és una esperança potser massa desvinculada de la realitat. Pensava que al Regne Unit, el 1997, quan van sortir elegits Tony Blair i el nou Partit Laborista, que començava una transformació. I realment, de la nit al dia, semblava que podríem respirar de nou. Però llavors també vaig sentir que de la nit al dia, el juny de 2016, ja no podia respirar a causa del Brexit. Aquests dos moments concrets il·lustren que no som capaços

d'aprendre d'errors antics. Tot i el desig d'una catarsi col·lectiva, tot i el desig d'una profunda transformació, l'instant en el qual totes les coses fossin de cop al lloc correcte, no passa mai...

SŠ: *Potser no cal que passi mai, però suposo que hauríem d'insistir amb els intents d'aconseguir-ho.*

TJ: Necessitem una filosofia que sigui capaç de prestar resistència a la seducció que tenen les coses que són falses. Hem de poder resistir la seducció dels relats col·lectius que sovint són directament inhumans. Tenim necessitat d'aquesta mena de filosofia. Però la filosofia que ens resulta més còmoda és la que diu que les coses, amb el temps, milloren i que per això no cal preocupar-se en excés. Com que la realitat demostra exactament el contrari, això pot tenir conseqüències nefastes perquè podem perdre la motivació d'intentar provocar els canvis. No estic d'acord amb aquesta mirada perquè la meua motivació és que les coses es resisteixen als canvis, sempre. I precisament per això, la lluita resulta tan important, la resistència és sempre crucial.

SŠ: *Llavors podríem dir que el progrés no és exactament el que pensem que és el progrés?*

TJ: La Modernitat ha accelerat la velocitat tan com ha pogut per poder superar qualsevol límit. La Modernitat ha negat directament l'existència dels límits, fins que s'ha convertit en una societat disfuncional, superpoblada, sorollosa, on ja no queda espai. Vaig voler il·lustrar-ho amb el pont medieval a Norfolk Broads, que data de l'any 1385. A causa d'aquesta barrera, que les embarcacions actuals per la seva dimensió difícilment poden superar, a l'altre extrem del riu Thurne regna una calma poc habitual. Els velers que encara hi poden arribar, necessiten tenir les antigues habilitats dels navegants i saber maniobrar amb molta destresa, han de conèixer les mareas i han d'entrenar la tripulació per poder executar una maniobra molt precisa i arriscada. Sense tota aquesta organització i coneixements, resulta impossible superar aquesta barrera física d'un pont de pedra. Els navegants del riu Thurne que vulguin arribar a la part superior del riu, on regna la calma, han de guanyar-se l'accés a un món antic, a aquell món que hem destruït.

SS: *Veig que li interessa poder connectar el nou i el vell, la idea de «transmodernitat»?*

TJ: Per mi, la Modernitat s'ha de construir a partir de les ensenyances i coneixements del passat. És per això que no entenc el progrés de manera lineal, perquè per progressar hem de tornar enrere. En aquest sentit també podem parlar dels que han quedat exclosos del progrés occidental perquè van ser les nostres decisions sobre el món físic les que més van perjudicar les altres regions. Per assegurar a tothom unes condicions de vida dignes i la possibilitat d'anar descobrint els seus propis camins, hem d'adonar-nos que el món virtual no és una resposta a les limitacions del món físic. Aquesta podria ser una lliçó a aprendre: El món virtual és un món altament condicionat per la realitat física, només cal pensar en les extensions enormes de terreny on s'allotgen els servidors que ens donen accés als serveis tecnològics cada cop més sofisticats. Amb la metàfora del pont de Norfolk Boards he volgut mostrar que, de fet, estem buscant l'accés a un saber que ja tenim dins nostre. No es tracta pas de «conquerir» l'espai més enllà del pont medieval i fer-lo accessible només als més privilegiats, als que tenen tots els avantatges materials. El que suggereixo amb aquesta imatge és just a l'inrevés. Aquest pont antic fa impossible avançar a tots aquells que només es dediquen a l'acumulació d'artefactes materials. Intentem entendre-ho com la vella metàfora bíblica sobre el forat de l'agulla. El que realment importa és poder experimentar el flux, poder-nos sentir part activa del món en el qual vivim. No té cap sentit organitzar expedicions al cim d'Everest amb helicòpter per als més rics. Sentir-se part d'un flux no és una experiència que es pugui comprar, no és pas reservada només als potentats ni està tampoc condicionada per l'estatus social o nivell d'estudis. Busco una metàfora que pugui descriure aquest espai on regna la diversitat, un espai que es nodreix del passat per trobar solucions, un espai que és accessible a tothom, sense distincions prèvies. Deixar-se fluir és trobar un equilibri perfecte entre estar concentrat i alhora totalment relaxat, vivint el moment. Tal com dic al llibre, «el flux ens ofereix una satisfacció millor i més duradora del que mai pugui oferir el consumisme».

SS: *Moltes gràcies per totes aquestes reflexions.* ☺

JOSEP J. CONILL

Dies de guardar ('Dietari, 2005-2009')

17-X-05

Dilluns a primera hora. Minuts abans de pujar a classe, fullege el diari *Levante* a la sala de professors. Segons un titular, les autoritats britàniques hi preveuen una xifra de 50.000 morts al país en cas que el virus de la grip aviària arribi a transmetre's entre humans. La previsió em deixa astorat. Extrapolada a l'àmbit espanyol, equivaldria a uns 20.000 o 25.000 morts, tenint en compte la diferència de població entre els dos països. A l'hora del pati, mentre esmorzem a la cantina de l'institut, li ho comento al company Pere Martínez. Sensació d'alarma compartida. N'he parlat també als alumnes de segon de Batxillerat i, de passada, he aprofitat per a explicar-los l'impacte de la pesta negra a l'edat mitjana i recomanar-los la lectura de *La màscara de la Mort Escarlata* d'Edgar Allan Poe.

A Occident, per a les persones de la meua generació, una alarma sanitària d'aquest calibre és una experiència del tot nova. Conseqüències de la mundialització del capitalisme, ningú dirà que no n'estàvem advertits. Haurem de fer el cor fort, doncs, i assumir com puguem la nostra vulnerabilitat davant la irrupció de noves pandèmies. I conuiu com més va més amb la incertesa, tal com feien els nostres avantpassats i ho fan encara els habitants de la major part del planeta.

Josep J. Conill (Castelló, 1961), professor, sociòleg del llenguatge i escriptor. Autor, entre d'altres, de *Submarins de butxaca. Impertinències sobre la societat, el llenguatge i els déus* (Pagès, 2008) i *Sic transit gloria, mindundi* (In Púribus, 2015)

Això sí, la sensació que el terra pot obrir-se d'un moment a l'altre sota els nostres peus no ens l'estalvia ningú. No deixe de recordar el final de *La pesta* d'Albert Camus. Tot plegat desprèn, però, una sensació de medievalisme que dota aquests pronòstics d'una certa atmosfera irreal, com els passos d'un somnàmbul a la vora d'un estimball en un film de suspens, circumstància que els torna encara més perillosos.

18-X-05

Què m'indueix a encetar un dietari, al cap de tants anys? Quan era adolescent en vaig escriure un al llarg de dos o tres cursos, però al capdavant el vaig abandonar quan estava a punt d'entrar en la universitat, perquè les inseguretats que hi abocava s'havien esvaït en bona part amb l'inevitable procés de maduració. El que ignorava aleshores és que els maldecaps adolescents hi deixarien pas molt aviat a una altra mena de maldecaps, d'índole sentimental. Però això són figures d'un altre paner, i ja no van trobar acollida entre les pàgines de cap dietari. Per què en reprenc, doncs, l'escriptura, al cap de prop d'un quart de segle? No ho sabia dir, potser la crisi dels quaranta o potser el fet que el meu fill haja començat a anar a l'institut han estat els detonants que m'impulsen a reprendre la mena d'escriptura que va omplir, juntament amb la poesia, aquells anys llunyans i borrascosos, plens de tempestes íntimes dins d'un got d'aigua.

Existir de manera descarada —ara que hi pense, aquesta podria ser una definició acceptable de la felicitat.

19-X-05

Llegisc *En el mismo barco* de Peter Sloterdijk. A la pàgina trenta-sis trobe la reflexió següent: «l'art d'una comunitat humana de repetir-se en les següents generacions és un projecte essencialment polític». Si aquesta afirmació és correcta —i crec que l'és—, això significa que el nacionalisme, més que no una doctrina política a l'ús, representaria més aviat una manifestació essencialment *paleopolítica* —en el sentit que el mateix Sloterdijk dona a aquest terme, és a dir, en relació amb els dispositius de reproducció de l'home per l'home com a membre d'un grup— que transita per un terreny immensurable, en què les altres doctrines polítiques tenen poca cosa a fer, perquè el seu contingut deixa fora aquestes qüestions. Entès així, el nacionalisme esdevindria el vehicle ideològic per a l'expressió de tota una sèrie de qüestions prèvies a la política, que aquesta només pot obviar en la mesura que les té resoltes de bestreta. La referència apunta directament a l'àmbit de les *necessitats prehistòriques* —fórmula redundant, perquè què era la prehistòria, sinó el regne de la necessitat?—, al teatre d'operacions del mite, que desplega les seues forces tec-

tòniques per sota de la política il·lustrada, com una mena d'inconscient obscè que hom tracta en va de reprimir, però que treu el nas de tant en tant en forma d'actes fallits, tot sovint bàrbars i imprevisibles.

Aprofite les estones lliures del meu horari d'institut per a treballar en la redacció d'un assaig sobre «Babel i la retòrica», que constituirà el text de la meua intervenció en la sessió preliminar del CRID (Cercle de Recerca Interdisciplinària del Discurs), un seminari que he creat junt amb un petit grapat de gent interessada per qüestions relacionades amb el llenguatge i la sociologia.

Mentre repasse el que hi porte escrit, tinc la sensació de trobar-me davant d'un text que en alguna mesura suposa una solució de continuïtat dins el conjunt de la meua modesta producció, atès que, d'una banda, s'allunya del que he escrit fins ara i, de l'altra, sembla endinsar-se en tot de camins no fressats. En un rampell d'optimisme, arribe a pensar que podria esdevenir la peça inicial del llibre miscel·lani d'assajos sobre sociologia del llenguatge que tinc pensat des de fa temps. Ara bé, concebre'l és moltíssim més fàcil que escriure'l, sobretot tenint en compte l'amplíssima i torturadora gamma d'entrebancs que la dedicació a l'ensenyament mitjà oposa a la tasca creadora. Com envege els professors universitaris, amb els seus anys sabàtics i els ajuts a la investigació al seu abast, susceptibles de subvencionar les recerques més anodines.

De moment, hi ha una cosa que tinc molt clara i té a veure amb els exemples que m'hi semblen més inspiradors: sense cap intenció de ser exhaustiu, em venen de seguida a la memòria el Canetti de *La consciència de las palabras*, el García Calvo de *Lalia*, certs llibres de George Steiner o l'Aracil de *Dir la realitat*. Ningú no podrà dir que peque de modest. De totes maneres, no es tracta pas d'una qüestió de modèstia: és un mateix qui ha de ser modest, no els models que es proposa. Procedir d'una altra manera em semblaria una mostra imperdonable de pobresa d'esperit.

«La millor vida [...]—escriu Sloterdijk a la pàgina trenta-nou d'*En el mismo barco*, tot recordant els grecs— consisteix a bescanviar cada dia algunes paraules amb els amics sobre *ta megala*, les grans coses». No és exactament això el que acostumem a fer alguns en el nostre racó de la cantina a l'hora de l'esmorzar?

20-X-05

Faig classe a tercer d'ESO C. És una manera de parlar, perquè es tracta amb molta diferència del pitjor curs que he tingut mai —i probablement també el pitjor que ha passat per l'institut, encara que durant els últims anys aquest rècord se supera amb una freqüència alarmant—, compost per quatre o cinc nois i noies «normals», per bé que procedents de famílies sense cap mena de formació, mesclats amb alumnes

afectats per greus deficiències d'aprenentatge, delinqüents juvenils al començament de la seua carrera i immigrants amb poques ganes d'estudiar i menys encara d'integrar-s'hi. Cap d'ells catalanoparlant, per descomptat, però això ja fa temps que ha esdevingut la tònica general del centre. Tot plegat, no cal dir-ho, és capaç de descoratjar el professor més animós. El més greu de tot, però, consisteix a constatar cada dia l'enorme quantitat de gent que no té res a veure amb la imatge de la condició humana que l'humanisme ens havia acostumat a esperar.

En aquest sentit, he de confessar que un dels grans descobriments que he realitzat —a costa meua, com no podia ser d'altra manera— d'ençà de la implantació de l'ESO ha estat aquest. Mentre era professor de batxillerat sempre podia anar tirant i fer-me la il·lusió que la major part de les persones era essencialment de bona pasta i posseïa una dosi raonable de curiositat i d'iniciativa personal. Es tractava d'una al·lucinació, com el temps ha evidenciat, i una mera reforma de l'ensenyament m'ha situat enfront d'un panorama humà que fa autèntica basarda a causa del grau d'embrutiment, maldat i estúpidesa que a vegades és capaç d'exhibir.

No hi faltaran, és clar, els pedagogs rousseaunians entestats a voler fer-nos creure que tota la culpa del desinterès d'aquests nois i noies, no ja per la cultura, sinó senzillament per una vida més rica i valuosa, allunyada de la sòrdida quotidianitat televisiva que els serveix de referència constant, cal atribuir-la exclusivament a les circumstàncies socials. No diré que no siga així, però hi ha també un percentatge de casos en què les ciències socials fracassen a l'hora d'explicar els esforços esmerçats pel sistema escolar en l'educació d'alguns d'ells. És una mica com el problema del mal, que l'escriptor israelià Amos Oz comentava fa pocs dies en un interessant article aparegut en «Babelia», el suplement cultural del diari madrileny *El País*. La seua argumentació venia a dir que el mal ha estat evacuat de les ciències socials amb l'excusa que es tracta d'una qüestió moral, però aquesta decisió epistemològica les condemna a deixar sense explicació certes conductes. Una cosa semblant ocorre amb aquests nois que, malgrat tots els afanys, resulten impossibles d'escolaritzar com cal: és com si formassen part del gènere humà en un sentit biològic, però fossen incapaços d'integrar-se plenament en el corpus social que constitueix la humanitat. La mera constatació d'aquest fet ja situa totes les nostres —o si més no, les meues— escasses conviccions humanistes en un compromís.

21-X-05

Algú haurà d'escriure algun dia, si és que ningú ho ha fet encara, una mena de psicologia social de la via del tren. La idea se'm va acudir quan estudiava la carrera de Filologia a la Universitat de València i els viatges en tren formaven part de la meua

rutina setmanal. M'assaltava sobretot els diumenges d'hivern a la vesprada quan, ja de nit, empenia ple d'abatiment el llarguíssim trajecte de més de dues hores i mitja que separava Castelló de València. Al pas per les estacions mal il·luminades de molts pobles del recorregut m'agradava imaginar que baixava del tren i hi encetava una nova vida, completament al marge de tots aquells que em coneixien.

Feia molt de temps, anys potser, que no hi pensava. Però avui, de camí cap a l'institut, la idea se m'ha presentat de nou amb la mateixa intensitat. A dos quarts de vuit, la nit es resistia a anar-se'n, els llums del carrer encara eren encesos i la ciutat s'assemblava a qualsevol altra ciutat del món quan surt del son, amb aquella barreja d'agitació i recança que tan bé va copsar Joan Fuster al seu «Poema sobre València». Pels carrers principals tot de vehicles, els treballadors més matiners, ben abrigats, cap a la feina, parapetats darrere de rostres com màscares inexpressives forjades per la son. I tot d'una, mentre travessava un pas de vianants, he tornat a pensar-hi. Hi havia un autobús aturat davant del semàfor en vermell i, durant un instant, m'he fixat en les cares dels viatgers, pàl·lides sota els llums de neó, i en els seus cossos somnolents, amarats encara d'aquella tebiesa flonja que prové de les hores passades al llit, com l'escalfor del pa acabat de coure. La visió m'ha evocat de manera automàtica la imatge de l'interior tristament il·luminat dels trens nocturns, tal com es pot contemplar des de l'andana d'una estació, o en ple camp, quan la barrera d'un pas a nivell ens obliga a aturar el cotxe enmig de la terra de ningú.

Mai no he sabut per què, però sempre m'ha fascinat la idea d'abandonar-ho tot i pujar en un d'aquests trens que l'atzar posava en el meu camí. Potser en això consisteix «el misterio de adió que siembra el tren», que canta la lletra d'un tango d'Homero Manzi. Probablement, Georges Simenon hi experimentava també una sensació semblant, i en va traure l'argument per a una de les seues millors novel·les, *L'home que mirava passar els trens*. La vaig llegir fa més de deu anys, tornant de París en tren i, si no recorde malament, explica la història d'un anodí ciutadà de províncies, treballador i honest pare de família, paradigma de l'existència acomodada i petitburgesa, que un dia cedeix a la temptació d'agafar un tren qualsevol, que s'atura a l'estació del seu poble, i marxar a París, a la recerca d'una nova vida, que desemboca en una cadena de fets fortuïts amb final tràgic.

Si no soc del tot un desconegut per a mi mateix, diria que la fantasia que acabe d'explicar és pròpia d'una persona sedentària. No debades, l'associe amb la decisió de «Wakefield», el protagonista de la narració més intensa de Nathaniel Hawthorne, un personatge mediocre i rutinari que un dia, sense cap raó aparent, se les pira deixant enrere tota la seua vida anterior, inclosa la seua dona, i s'instal·la en un apartament llogat molt a prop de casa seua, des d'on assisteix a les luctuoses conseqüències derivades de la seua desaparició.

Per si aquest impuls no fos ja prou estrambòtic en si mateix, he d'afegir-hi encara que ignore per quina raó l'associe amb el tren. Una cosa tinc clara, però: es tracta d'una pulsio de mort, d'una variant no estrictament suïcida de «tirar-se al tren». Però per què el tren? És potser l'atracció de l'*sky(back) line*, del paisatge devastat que prolifera vora les vies, aquesta mena d'abocador on van a raure totes les ferralles, que en determinades circumstàncies es fa ressò de la meua íntima desolació?

26-X-05

L'escriptor antillà Édouard Glissant a la seua *Introducción a una poética de lo diverso* afirma que «l'escriptor contemporani, l'escriptor actual, no és monolingüe, fins i tot si només coneix una llengua, perquè escriu en presència de totes les llengües del món». L'observació em sembla del tot justa i ens obliga a considerar amb nous ulls la qüestió de la *responsabilitat* de l'escriptor. Fa anys, aquest era un tema freqüent de debat entre els autors «engatjats» (*passez le mot*), imbuïts de la necessitat d'implicar-se en els combats per l'emancipació de la classe obrera, d'acord amb la doctrina del realisme socialista propugnada pels partits comunistes. Contemplada amb perspectiva històrica, aquesta postura a hores d'ara ens sembla, en el millor dels casos, el resultat d'una barreja indigesta d'innocència i ignorància, això és, d'una *innocència culpable* —també, ben sovint, de fer mala literatura.

Però, si ho he entès bé, la qüestió que hi planteja Glissant és tota una altra: en un món globalitzat la repercussió potencial dels nostres escrits, com la dels nostres actes, no coneix fronteres. En teoria, és clar. Tot i això, creure el contrari constituiria una mostra imperdonable de curtedat de mires —de mentalitat minoritzada, per expressar-ho en termes de sociologia del llenguatge—, còmplice del punt de vista sustentat per aquells que, des del seu olímpic supremacisme, ens volen convèncer que amb les nostres llengües d'abast limitat no ens trobem en condicions de copsar la realitat del món actual, perquè la «universalitat» —quin terme tan pretensions en boca d'unues criatures insignificants com els humans!— és patrimoni exclusiu de les «grans llengües».

La qüestió es planteja, així mateix, en un altre nivell, que és el de la responsabilitat personal, indefugible, de l'escriptor envers el producte de la seua activitat, en la mesura que aquesta hauria d'aspirar a ser alguna cosa més que un joc frívol, un passatemps estèril destinat a l'esbravament d'egos efervescents. Defugir aquesta responsabilitat equival, si bé es considera, a esdevenir còmplice del soroll eixordador, de la xerrameca buida que podreix com un càncer l'ecosistema verbal —que és com dir-ne mental— de la nostra societat, en què el *dir*, entès com a condensació del

discurs en una configuració memorable que roman i esdevé pauta de futur, sembla una operació inversament proporcional a la proliferació metastàtica de la paraula.

Aquestes observacions no pretenen qüestionar, per descomptat, la possibilitat d'una pràctica literària d'avantguarda, sempre que hom siga conscient que el seu joc no és altre que una aposta a vida o mort, com la ruleta russa o les justes d'aquells cavallers medievals que exposaven la seua vida *al tablero*, per dir-ho a la manera de Jorge Manrique. Si no és així, qualsevol avantguarda mai no ultrapassarà la condició miserable de xafarderia, d'entremaliadura de nen aviciat que fa graciets per tal que li llancen de tant en tant una llaminadura. I a casa nostra aquesta mena de frivolitat literària abunda tant que de vegades em fa la impressió que acabarà tard o d'hora arrossegant-nos a tots cap a l'aigüera, com l'onada, imparable i devastadora, d'un tsunami.

4-XI-05

La nit passada he somniat que en la festa de final de curs del Conservatori —no em demaneu de quin— el medievalista T. s'entestava a fer-me recitar un poema d'estil tardotrobadoresc, on figurava una detallada però ensopidíssima descripció dels instruments de joglaria. Davant la meua reticència, producte sobretot de l'interès merament arqueològic del text, poc apropiat per a l'ocasió, la reacció de T. consistia en una mescla de còlera i desconcert, que el portava a qualificar-me de «traïdor a la cultura nostrada». Jo tenia intenció de llegir-hi uns versos de Rilke «A la música» i li replicava que també en la lírica catalana moderna es podien trobar poemes ben interessants sobre l'art d'Euterpe, escrits per autors com Màrius Torres, Joan Vinyoli o Pere Gimferrer, entre d'altres.

Sens dubte, aquest somni pren com a punt de partida els darrers intercanvis que he mantingut amb un antic alumne, via correu electrònic, sobre les connexions entre el llenguatge i la música, a propòsit d'un treball seu de postdoctorat sobre la filosofia de la música de Nietzsche. Anècdotes personals a banda, interprete el somni com un símptoma de la fòbia instintiva, intensa i atàvica que em provoca l'estultícia de tants professors de català incapaços d'interessar-se per cap manifestació cultural que no haja estat prèviament degradada a la categoria d'erudició o folklore.

A l'hora de l'esmorzar ho comente amb Celia Guardiola i Pere Martínez. A Pere li fa una certa gràcia, i em diu que no descanse ni de nit. El comentari és irònic, però no va del tot desencaminat: ja fa temps que em vaig adonar amb certa sorpresa que la meua vida onírica guarda poques semblances amb la major part de la gent del meu entorn. No sols amb la d'aquells que no es dediquen a cap activitat intel·lectual, també amb la dels que es dediquen a la docència. Tanmateix, també

he conegut un cas semblant al meu: el de Lluís Aracil, amb qui una nit d'estiu a Morella vaig mantenir un diàleg il·luminador sobre aquesta experiència compartida. De fet, des que soc capaç de recordar-los, els meus somnis han estat sempre una prolongació de les meues lectures i les meues reflexions diürnes, de les pel·lícules que he vist, dels quadres que he contemplat i de la gent amb qui he xerrat. Tot plegat, a temporades, configura un univers pletòric de peripècies nocturnes en què participe en esdeveniments històrics, descobertes, exploracions o encontres amb personatges admirats. Sense anar més lluny, no fa gaires nits he viatjat al segle XII per a oferir una còpia del metre patró a un savi àrab. Algunes nits abans era a Samarcanda, convidat a una reunió amb els principals especialistes sobre la matèria per a discutir els problemes més urgents del món musulmà. Fa anys vaig participar en la preparació d'un atemptat contra la vida d'un conegut polític espanyol i anit, sense anar més lluny, vaig mantenir una conversa sobre llibres amb l'espectre malcarat i avorrit de Gregori Maïans.

Si em calgués presentar un informe escrit de què somnie cada nit a algun organisme estatal com el que imagina Ismail Kadaré en la novel·la *El palau dels somnis*, perquè aquests fossen minuciosament analitzats a fi de detectar les tendències subversives de la ciutadania, molt em tem que tindria mala peça al teler. En qualsevol cas, ateses les circumstàncies, ja m'agradaria que morir fos com dormir, i potser somniar, que deia Hamlet, però per desgràcia sospite que el somni de la mort serà prou més ensopit.

11-XI-05

A tall d'il·lustració del que hi vaig escriure divendres passat, no em sé estar d'adjuntar, amb una mínima reelaboració literària, un parell de somnis especialment pertorbadors que vaig rescatar de l'oblit alguns mesos abans de començar aquest dietari, estructurats en forma de díptic.

DOS SOMNIS

1. *El Mateix*

Digueu-me Georgie. He passat la tarda esperant debades Matilde Urbach en un cafè situat al fons d'un carreró poc memorable d'Adrogué. Decebut, he pagat al cambrer i he sortit del cafè en direcció a l'avinguda de Casalduch. Minuts després, mentre hi caminava capcot, he trobat a faltar alguna cosa i m'he adonat amb esglai que m'hi havia deixat en el cafè el manuscrit de *Ficciones*, el millor llibre que mai seré capaç d'escriure.

He desfet el camí, però el carrer havia desaparegut i no podia localitzar el local. He tornat sobre les meues passes i he repetit el trajecte diversos cops, com si la reiteració obsessiva del meu mapa mental fos capaç d'atorgar consistència a un tapís urbà que s'esfilagarsava sense remei. Aleshores, he comprès que jo ja no era el Mateix sinó l'Altre.

Palplantat enmig de l'avinguda, sense saber cap a on tirar, he vist venir la mare coixejant, recolzada en un bastó. S'assembla, com una gota d'aigua a una altra, a la imatge de l'escriptor ancià que de mi mostraran en el futur les fotografies. Ens saludem amb brusquedat i la mare em retreu de seguida la pèrdua del manuscrit. Ara —diu— li l'hauré de dictar de memòria, perquè la meua miopia degenerativa fa anys que m'impedeix escriure.

La tarda s'estira, infinita, i deambulem sense rumb pels carrers, en silenci, com dos esperitats. A poc a poc m'adone que travessem els barris del vell de Buenos Aires, una ciutat que ja no soc capaç de reconèixer, tot i que em recorda vagament Lisboa, el lloc d'origen dels meus ancestres jueus.

En la intersecció del carrer de San Martín amb l'avinguda Rivadavia topem amb la façana neoclàssica de la catedral de la Santíssima Trinitat. La mare m'arrossega cap a dins del temple amb insospitada energia. Des del púlpit, en forma de peixera de cristall antibales, l'arquebisbe salmodia pesarosament els noms de tots i cadascun dels torturats i desapareguts durant la dictadura. La reacció dels assistents oscil·la entre la indiferència burleta i l'hostilitat declarada.

Des de fa una estona no pare de fumar i ho associe immediatament al fet que, quan era jove i avantguardista, un capellà enfurismat em va fer fora de la catedral de Mallorca per conducta sacrílega en veure'm encendre una cigarreta durant la celebració dels oficis de Pasqua. Abans que em facen un toc d'atenció apague la burilla en les parpelles d'un enorme Crist crucificat, mentre m'envaeix la lenta certesa que la meua vida ha estat una efímera equivocació, perquè mai no he estat l'Altre sinó el Mateix.

2. *L'Altre*

Cansat, massa cansat d'avaluar alumnes de batxillerat. Cansat d'escoltar les mateixes consideracions de sempre, fetes pels mateixos col·legues: que si no estudien el que caldria, que si els falta base, que si aquests nois d'avui en dia ja no són com els estudiants de l'època (tan llunyana, ai!) en què vam començar a fer classes... Comprenc que aquella jeremiada interminable no té solta ni volta, sinó que és el fruit de repom de la frustració d'uns professors aclaparats pels anys, la rutina i la falta de perspectives laborals.

Quan finalment enllestim la feina, ja fosqueja. Com que l'institut és als afores de la ciutat, m'ofereix a portar a casa amb el cotxe R. i S., dos col·legues matemàtics. Enfilem la ruta en direcció als barris alts. La carretera esdevé cada cop més costeruda, però, paradoxalment, l'accelerador va massa solt. El cotxe agafa velocitat, com si anàssem de baixada, amb una marxa superior a la que demana el trajecte. Els meus col·legues m'ho fan notar: «Ves amb compte, ens estem embarrant». Alguna cosa no hi rutlla, perquè en realitat el motor hauria de patir.

De cop i volta, el cotxe, com un vaixell sense govern, embarranca en una vorera, a tocar d'una rotonda sense trànsit. Rectifiqui la maniobra, faig marxa enrere i reprenc el camí, sense saber ben bé cap a on vaig. El desconcert augmenta quan comprove que durant la maniobra el cotxe ha fet un canvi de sentit i ara ens movem en direcció oposada, a través d'una avinguda opulenta i singular, flanquejada per murs colossals de pedra esculpida, piràmides i túmuls i obeliscos, com els que reproduïen alguns gravats de Piranesi. No cessa d'inquietar-me el pensament que travessem un cementeri immens, una ciutat dels morts esplèndida i deserta, sorgida del no-res.

Ature el cotxe i en sortim els tres, decidits a explorar aquell insòlit paisatge urbà, desbordant de carrers adjacents estretíssims. Al cap d'una estona de passejar per aquella necròpolis que no coneix el sol, edificada amb un material dur, negre i lluent com el basalt, comprem que, si ens descuidem, correm el risc d'extraviar-nos-hi, perquè s'assembla a un laberint de nínxols apilats contra el cel, la claror del qual a penes resulta perceptible a peu de carrer.

Tot plegat em recorda el cementeri que José Saramago descriu a la novel·la *Todos os nomes*, potser perquè els epitafis i les dates biogràfiques dels ací soterrats no són tampoc gens fàcils de desxifrar a causa de l'erosió de les làpides. Commogut, S. es posa a recitar un dels pocs epitafis en vers que hi resulta llegible. Mentre el recita es transforma en un ancià. «No t'hi amoïnes» —li comente—, «el fet de poder recitar un epitafi representa encara un índex de vida».

En acabar, desfem el camí en direcció al cotxe. Ens hi surt al pas una funcionària municipal amb una bata verda i mascareta posada, com les que el personal sanitari porta als quiròfans. Ens acompanya fins al vehicle, perquè ja és hora de tancar el cementeri. El lloc on l'havíem aparcats ha canviat: l'avinguda de fa una estona ha deixat pas a un camí de terra, flanquejat per la presència de grans contenidors, com els que s'apilen en les zones de descàrrega dels ports comercials. Sospite que deuen estar plens a vessar de cadàvers, però evite de dir-ho als meus companys. Abans de pujar al cotxe m'assalta un dubte, i dic a la funcionària:

—Ja sé que la pregunta és estúpida, però, per curiositat, en quin any estem?

—En el 2047 —em respon.

Tot quadra, pense, com si aquella data m'hagués facilitat la clau d'algun enigma.

Pugem els tres al cotxe i reprenem el trajecte, encara sota la llum crepuscular, que es manté impertèrrita en el cel des de fa hores. No recorde gaire bé a partir de quin moment comence a ser conscient que fa estona que conversem en una barreja de català oriental i lunfardo.

Ara ens obrim pas pels ravals d'una ciutat devastada, entre la llum escassa que escampen els bruts neons de comerços i bars. Sota el rètol llampant d'un club de mala nota, recolzades contra el mur, un parell de prostitutes ens piquen l'ullet. No ature el cotxe fins al cap d'una estona. Els meus col·legues matemàtics en baixen i prosseguisc sol el meu obstinat trajecte en direcció al centre de la ciutat.

A mesura que m'hi acoste, els carrers es fan com més va més estrets, fins que el cotxe ja no hi pot passar i comprenc que en aquell embut de cases m'espera el meu destí.

Aleshores, se'm revela tot de sobte el meu autèntic nom.

21-XI-05

Dissabte passat va tenir lloc la segona sessió del CRID, molt participativa i animada, sobre la teoria positiva del llenguatge d'Auguste Comte, a càrrec de Pere Martínez, que va acompanyar la seua exposició d'una traducció al català del capítol corresponent del *Système de politique positive*, feta expressament per a l'ocasió. Fa uns dies, després de llegir-ne un primer esborrany, li vaig comentar com seria d'interessant poder disposar d'un volum, degudament prologat i anotat, amb els principals textos dedicats pel fundador del positivisme a la reflexió sociològica sobre el llenguatge.

Personalment, en vaig tenir coneixement deu fer cosa d'una dècada gràcies a Josep Lluís Navarro, que em va prestar —al cap de molt poc temps del meu ingrés en el Seminari de Sociologia de València, dirigit per Lluís Aracil— una antologia en francès dels escrits comtians. I si aleshores les reflexions de Comte em van semblar d'una enorme penetració, ara m'ho han semblat molt més encara, fet que demostra que el que ens ensenya un text té a veure sobre manera amb el que hi aportem com a lectors, tal com va mostrar irònicament Borges a la narració «Pierre Menard, autor del Quijote». En qualsevol cas, allò que més em sorprèn avui dia és la perspicàcia i la seguretat amb què Comte afirma la naturalesa social del llenguatge, que la lingüística posterior va encobrir durant tant de temps. Per desgràcia, la seua línia de pensament no va tenir a penes continuadors, en contrast amb el succés assolit per una obra tan maldestra en alguns aspectes com el *Cours de linguistique générale* de Ferdinand de Saussure.

Al fil de la discussió, hi encetem el tema del lloc peculiar que els humans ocupem entre els animals designats —amb immodèstia digna de millor causa— com a superiors, a propòsit de l’afirmació de Comte sobre el paper retardador que l’home exerceix sobre la resta de les espècies. Evidentment, la idea resulta indemostrable, i la majoria dels evolucionistes no crec que l’avalassen, però encara així no puc evitar la sospita que conté alguna dosi d’encert. Fa uns dies, mentre Anna i jo llegíem el text en el despatx de casa, vam discutir ja l’assumpte. La meua impressió és que la consolidació d’una espècie hegemònica, en el sentit més rotund del mot, requereix un èxit evolutiu molt peculiar, capaç de permetre-li sostreure’s als imperatius usuals de la lluita per la vida, en la mesura que les despeses d’energia exigides per aquests frenen l’assoliment d’un nivell d’existència «superior».

En aquest sentit, potser no seria del tot inexacte afirmar, mitjançant el recurs a una analogia topològica, que la competició amb les altres espècies es produeix en una dimensió *horitzontal*, i sense la seua resolució prèvia no és possible abordar aquella mena d’evolució en la dimensió *vertical* gràcies a la qual una espècie esdevé apta per aprofundir en l’autoconsciència, que és una manera de dir que a la llarga acabarà agafant les regnes del seu procés evolutiu. I això no resulta possible, insistent, si no triomfa sense pal·liatius en la cursa per la competència —ací seria pertinent recordar la llei de Gausse— amb les altres espècies. Però no en un sol nínxol ecològic, sinó en tots, encadenant els èxits fins a esdevenir l’única espècie dominant de llarg a llarg del planeta, com si es tractés d’una plaga imparable —de què estem parlant, si no?—. El resultat final, doncs, és la supremacia planetària d’una espècie que ha estat capaç d’eliminar-ne, pels mitjans que siga, qualsevol altra de pròxima —només cal tenir en compte que, des de fa molts milers d’anys, d’ençà de la desaparició dels últims Neandertals, hi som els únics representants del gènere *homo*— i, a canvi, ha obtingut un grau de sofisticació desconegut en els annals de la vida.

No hi ha dubte que, a partir de la constatació anterior es podria extrapolar alguna mena de principi metaevolutiu, si no fos perquè només coneixem la biologia d’un sol planeta, el nostre, i no és possible fer ciència de la singularitat. En tot cas, aquest principi sostindria que el triomf d’una espècie resulta directament proporcional a l’eliminació de les seues competidores directes dins l’univers ecològic en qüestió. Com a conseqüència inevitable, doncs, se’n desprèn el corollari que tan sols resulta pensable l’existència d’una única espècie hegemònica per planeta. De fet, els casos de convivència simbiòtica d’espècies superiors imaginats per alguns autors de ciència-ficció com ara Arthur C. Clarke em semblen força improbables. ◀

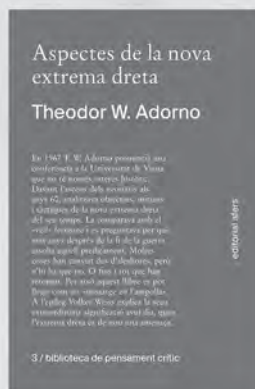
Biblioteca de pensament crític

Dialèctica de l'irracionalisme
ENZO TRAVERSO

Passatges de frontera
ALBERT O. HIRSCHMAN

Aspectes de la nova extrema dreta
THEODOR W. ADORNO

Despertem!
EDGAR MORIN

El diseg d'ordre
SIMONA ŠKRABEC

Hans Kohn i la idea del nacionalisme
CRAIG CALHOUN

Pròxims títols:

MITCHELL COHEN: *Lucien Goldmann, la formació d'un intel·lectual*

MERCÈ RIUS: *Discurs contrafeminista*

editorial **afers**

Editorial Afers, s.l. / Apartat de Correus, 267 / 46470 Catarroja (País Valencià)
tel. 961269394 / www.editorialafers.cat / afers@editorialafers.cat / @editorialafers

Andrés Moya

ORIGEN, EVOLUCIÓ I 'FABRICACIÓ' DE LA VIDA

Un planeta creatiu. Com va a començar la vida a la Terra i com la fabricarem en el laboratori

Juli Peretó

344 pp., 2022, València, Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació

La ciència és una de les grans conquestes de la humanitat. Ens facilita amb les seues explicacions el desvelament de les coses i els fets del món. La ciència és efímera en la mesura en què aquestes explicacions són reemplaçades o s'integren en altres més generals, però, al mateix temps, també és creativa i infinita perquè sempre hi ha novetats sense arribar.

Aquest és el context, dins de la millor tradició de la ciència moderna, on situar l'obra del professor Peretó: la de la narració de les investigacions sobre l'origen i l'evolució primigènia de la vida. Cal dir ja d'entrada que ens trobem davant d'un dels tres grans temes que tradicionalment han estat al centre de l'atenció de la recerca científica i el pensament en general: l'origen de l'Univers, el de la vida i el de l'espècie humana. No obstant això, l'obra de Juli Peretó té, al meu parer, una singularitat encomiable que cal ressaltar: és un text molt càlid en una gran part, la persona lectora el sent proper, allunyat de moltes altres monografies convencionals sobre el mateix tema. És una mena d'història sobre les investigacions relatives a l'origen de la vida, els seus entorns conceptuals i les derivacions sobre la seua eventual síntesi a través dels «seus personatges». I quins són aquests personatges? Doncs molts dels grans protagonistes que el professor Peretó ha estudiat, així com altres que ha conegut o amb els quals ha col·laborat.

L'obra comença amb un poema del científic i divulgador Carlos Briones sobre l'inescrutable aparició de la vida i de l'ésser humà, fruit de la seua evolució, que reflexiona sobre si mateixa. Una síntesi excel·lent i apropiada. L'obra es desenvolupa en vuit capítols i una reflexió final sobre la creativitat. Cada un d'ells ve acompanyat de les meravelloses il·lustracions de Manuel Boix: d'Aleksandr Oparin,

Antonio Lazcano, Álvaro Moreno, Joan Oró, Stanley L. Miller, Ram Krishnamurthy, Lynn Margulis, Jack Szostak i, com no, del seu admirat Charles Darwin. Val la pena assenyalar, així com passa amb el concepte que ens mostra Briones, les representacions artístiques i abstractes que Boix ens ofereix relacionades amb els personatges esmentats i els continguts dels capítols. En resum, art i ciència de la mà, una altra contribució singular d'aquesta obra que, al meu parer, és un gest per despertar la curiositat de les persones.

Els personatges que acabe d'esmentar són, per devoció o amistat, actors majors per a Juli Peretó en els assumptes que tracta a la seua obra. No obstant això, n'hi ha molts altres que també esmenta i ho fa, de nou, amb la clara disposició de mostrar que la ciència, per molt que vulga presentar-se com una construcció anònima, aliena als seus creadors, és el producte singular de molts altres personatges als quals l'autor incorpora a l'escenari de la tasca científica. És veritat que els primers reben més crèdit en el text que la resta, però la llista dels altres, que no és qüestió de mencionar aquí, recull bona part de la recerca científica i de la repercussió social sobre l'origen de la vida, la seua definició i la seua síntesi. Tot això és un fidel reflex de l'àmplia formació científica i històrica de Juli Peretó, que el situen en una posició privilegiada des de la qual ens ofereix la seua perspectiva dels temes tractats, unes vegades amb bastant detall i unes altres més aviat panoràmiques. I d'ací, també, l'aprenentatge i la comprensió que qualsevol persona amb una formació bàsica en ciència obtindrà amb la lectura de l'obra.

El capítol 1 (Oparin) ens relata, una vegada ja es disposa d'una concepció evolutiva de la vida, el planeta i l'Univers, una sèrie concatenada de reflexions i experiments des d'Oparin fins a l'actualitat sobre com va poder formar-se la vida al nostre planeta. El capítol 2 (Lazcano) té una orientació basada en la idea de la unitat i els principis generals que comparteixen tots els organismes, que els remunten a una forma primitiva original de la qual han derivat tots els altres. Deixa assenyalar que pot existir una bioquímica diferent en altres llocs. En aquesta eloqüència a la qual feia referència més amunt, Peretó recorre a escriptors de ficció per a plantejar-nos formes alternatives de vida que, qui sap, podrien haver evolucionat en altres mons. En el capítol 3 (Moreno) duu a terme una àmplia reflexió conceptual sobre les diferents definicions de la vida. L'autor ja ens adverteix que entrem en un terreny abonat a molts i diferents conceptes. Per això mateix posa entre parèntesis el següent en el títol del capítol: «Què és la vida (en teoria)». Però és un capítol ineludible i, tot siga dit de pas, molt rellevant per a dotar-nos d'un criteri per a la seua fabricació, amb un conjunt de propietats «universals» que ajudaran a reconèixer en què consisteix un «ens viu», ací o en altres llocs.

Els capítols 4 (Oró), 5 (Miller) i 6 (Krishnamurthy) són els més tècnics i, pròpiament, els que recullen amb més detall les diverses investigacions sobre la química prebiòtica, un fet que fa palès l'ampli coneixement de Peretó en aquest camp tan ple de camins i vies mortes, però també amb meravelloses noves avingudes relacionades amb l'aparició de molècules complexes de la bioquímica de la vida a partir de components moleculars fonamentals de la química prebiòtica. En aquests capítols, assistim a una organització històrica de les diferents aportacions, amb un cert anar i venir en les vies de recerca que no han tingut èxit per aconseguir el que podria ser la complexitat inicial d'una primera forma de vida autònoma. I és que el salt dels components químics (capítol 4) a la complexitat estructural i funcional d'aquesta entitat amb metabolisme, herència i aïllada en una membrana és el veritable terreny on es debat el camp de la investigació sobre l'origen químic de la vida. Les lectores i lectors interessats en aquesta dinàmica pròpia de la tasca científica gaudiran amb les excel·lents explicacions de Juli Peretó. Diria que el capítol 5 és magistral, amb una història novel·lada sobre Miller en relació amb aquest experiment fonamental i icònic sobre la síntesi experimental dels components bàsics moleculars de la vida. Una meravellosa lliçó sobre com, en el món de la ciència, apareix una novetat i es dona un salt qualitatiu important que fa avançar el camp d'una manera prodigiosa. I tot comença amb un estudiant de doctorat (Miller) que s'entesta, i ho aconsegueix, que li financen el seu projecte experimental, sabent, com li du el seu director de tesi (Harold Urey), que això podria ser el seu suïcidi professional. Però va tenir èxit, encara que relatiu, perquè encara quedava, i queda, molt camí per recórrer per arribar a les molècules complexes de la vida a partir de les més elementals en l'àmbit de la química prebiòtica. ¿No necessitaríem un altre tipus de química, «difusa» la denomina Peretó, combinatorial (capítol 6)? Ací convé destacar com un camp tan complicat i difícil com aquest es veu adobat amb noves aproximacions. Podem estar xocant durant anys amb la impossibilitat d'obtenir o preveure les condicions per a la generació dels components moleculars més complexos, i de sobte apareixen autors amb vies alternatives. Aquesta és la grandesa de la ciència, al marge, això sí, de la complicació que suposa finançar amb fons públics —per descomptat, els privats no aposten tant— línies que semblen fracassar una vegada i una altra.

El capítol 7 (Margulis) ja ens connecta amb la fase primitiva de l'evolució biològica, un cop la vida ha aparegut. En primer lloc, amb la vida procariòtica i després amb els eucariotes i la formació, evidentment, de la cèl·lula eucariòtica a partir de predecessors procariòtics bacterians i arqueans. Un capítol que és un homenatge

a tots aquells que han treballat en el camp de la simbiosi, especialment Lynn Margulis. També ella va tenir els seus grans moments i algunes ombres. El que hi ha al darrere de tot això és com s'ha produït l'evolució de la complexitat biològica, a més de la singularitat del nostre planeta com a conseqüència de l'acció de la vida (Gaia i Medea), a més de l'acció antròpica recent.

El capítol 9 (Szostak) és un gran capítol del professor Peretó, amb el salt al que ell denomina, amb raó, la biologia prometeica i la possibilitat de síntesi de vida, una qüestió que no és necessàriament la mateixa que la de besllumar l'origen de la vida en el planeta tal com va poder produir-se. Estem en condicions de sintetitzar vida a partir dels conceptes mínims que la defineixen, i que ja va abordar en el capítol 2: un sistema allunyat de l'equilibri, amb metabolisme, herència, autonomia (tancat en una membrana) i capacitat per a evolucionar. En aquest capítol, l'autor no només recorre a algunes obres de ficció, ja clàssiques, dels segles XIX (Mary W. Shelley) o XX (Harry Mulisch), per a abordar el tema de fabricar vida, sinó també als intents «premats» per a la seua síntesi real a partir de components moleculars particulars en una biologia encara no preparada per a enfrontar-se a un repte semblant en el transcurs del primer quart del segle XX. I ací tenim els casos de Jacques Loeb, Stephane Leduc i Alfonso L. Herrera. Aquests van ser els primers introductors d'aquesta biologia prometeica que és la biologia sintètica. Hi ha més assumptes que es tracten en aquest capítol, particularment els relatius a la història més recent de com s'ha gestat aquesta nova biologia amb aspiracions d'enginyeria, la qual cosa el fa molt amè i ens posa al dia sobre aquesta altra qüestió de la vida que té a veure amb la seua fabricació, amb una certa independència pel que fa a com s'ha originat en el nostre planeta.

L'apunt final (Darwin) és un petit però suggeridor conjunt de reflexions de Juli Peretó, quan ja ha acabat l'obra, sobre aquesta increïble tasca a la qual ens enfrontem els humans quan volem fer ciència i com la creativitat juga un paper determinant en aquest assumpte tan meravellós de descobrir i explicar les coses del món. Però la tasca del científic no és diferent de la d'altres persones, totes en realitat, perquè tots estem capacitats per a exercitar aquest meravellós do de la creativitat. I aquest regal final és un relat personal, intimista i local alhora que dotat de transcendència universal. ☞

Sandra Obiol Francés

UNA SOCIOLOGIA DES DE I PER AL PAÍS VALENCIÀ

Camins d'incertesa i frustració. Les classes mitjanes valencianes (2004-2018)

Rafael Castelló-Cogollos

196 pp., 2022, València, Institució Alfons el Magnànim-Centre Valencià d'Estudis i Investigació

A *Camins d'incertesa i frustració*, Rafel Castelló es submergeix en una reflexió que ha estat present a la sociologia des de la seua constitució: quins són i com funcionen els mecanismes que fan que les persones accedisquen o no, i en quin grau, als recursos preuats de la comunitat de referència, tant materials com simbòlics. No debades l'anàlisi de les classes socials travessa històricament la producció sociològica arreu del món. Per a emprendre la seua anàlisi Castelló es nodreix dels principals corrents teòrics que han tractat de donar resposta a aquesta pregunta: els models marxista, el weberian i el gradacional i els fa confluïr en una sola eina empírica. Integra en un únic indicador, tal com exposa, la propietat dels mitjans de producció (i per tant inspirat en la proposta de Marx), l'accés desigual a les ocupacions (en aquest cas centrat en la teoria de Weber) i el nivell de renda (arran de la mirada gradacional en la mesura de les classes socials). No és poca cosa, perquè un dels llegats fonamentals d'aquesta obra és que aporta a les que venim al darrere un instrument que permet desxifrar una realitat que és extremadament complexa i quasi mai evident. Rafael Castelló no només ens assenyalava que hem de mirar sinó que ens proporciona les lents per a poder identificar els seus contorns i dimensions. I així va metòdicament trobant resposta a la dimensió i components de les classes mitjanes valencianes (i espanyoles), a la via d'accés a aquesta classe social, al seu possible empobriment i a la seua relació amb l'Estat de benestar i els seus serveis públics.

L'interés per les classes mitjanes duu l'autor a fer un dibuix de l'estructura de classes valenciana i amb aquesta al dibuix de les condicions de vida dels valencians i valencianes. Aquesta estructura mostra que les classes mitjanes valencianes estan especialment perjudicades per les incerteses i febleses del model econòmic valencià i espanyol manifest amb l'empitjorament de les seues condicions materials de vida que les acosta a les classes baixes. Una aproximació a la part baixa de l'estructura social de classes que les classes mitjanes pretenen dissimular (fugir, fins i tot) amb unes pautes de consum amb les quals tracten d'emular les classes altes en la cerca de la seua distinció simbòlica, almenys. Un propòsit insostenible, defensa Castelló, que els hi genera frustració i, amb això, més problemes.

L'obra de Castelló s'integra en l'interès per donar resposta al reclam fusterià de saber qui som els valencians (Fuster, 1962) analitzant la realitat a partir de criteris i marcs referencials propis. En aquest sentit, són molts els autors de la dècada dels seixanta i dels setanta que inicien la seua tasca investigadora en termes de desvelar què és i com és el País Valencià. Així, i superats els primers anys de la transició a la democràcia, hi trobem una generació de sociòlegs que s'hi dedica a l'anàlisi del País Valencià aprofitant el suport que diferents plataformes institucionals els hi atorgaven, segons Picó (1987); és el cas de Damià Mollà, Josep Vicent Marquès, Eduard Mira, Rafael Ninyoles, o el mateix Josep Picó. De fet, només iniciada la dècada dels vuitanta es publica l'obra col·lectiva *Estructura social del País Valencià*, coordinada per Ninyoles (1982), que aplega els treballs de nombrosos autors per a resoldre la preocupació explícita de l'editor: «el nostre coneixement de la realitat valenciana continua essent escàs» (Ninyoles, 1982: 14). Per a Picó (1987), aquest interès es basava en una doble vessant. D'una banda un interès ontològic, per saber qui eren els valencians com a col·lectivitat i com eren de diferents d'altres territoris. D'altra banda, per poder conèixer com era l'entramat sobre el qual es sustentava aquesta col·lectivitat i quines implicacions, socials, hi tenia.

Castelló és hereu directe d'aquest interès. Cert és que l'han acompanyat altres autors —com Rafael Xambó—, però també és cert que aquest interès ha anat circumscrivint-se a unes parcel·les molt limitades. No hi ha dubte que els criteris que regeixen avui en dia el món acadèmic hi tenen molt a veure. Una política científica pròpia insuficient, per no dir inexistent. Uns paràmetres avaluadors dels mèrits acadèmics que, fonamentats en la publicació de papers en unes escasses i llunyanes revistes, no han ajudat. Una precarització de les condicions laborals de la feina acadèmica de la qual no s'albira el final i que sotmet les noves generacions d'investigadors i investigadores a unes dinàmiques i relacions altament competitives. Amb tot plegat no ens ha d'estranyar que no siga comú considerar pertinent el País Valencià com a marc d'anàlisi. Per això també és important el llibre de Rafael Castelló, perquè analitza les classes socials al si del País Valencià com a realitat definida i independent en comparació amb l'estat espanyol (Regne d'Espanya, en diu l'autor). Això significa, a la pràctica, construir indicadors comparables amb altres estats europeus així com que en els indicadors espanyols no es troba el País Valencià subsumit. I així constituïm una realitat tangible, mesurable i equiparable a altres, sense cap intermediació. Castelló fa recerca sobre classes socials al temps que manifesta una clara intenció ontològica: ens diu què som, qui som, també qui no som i què.

Un dels molts encerts del llibre de Castelló és que dona resposta a la pregunta fusteriana de qui som els valencians. I ho fa de les millors de les maneres: situa al País Valencià en un debat d'abast internacional, té la capacitat d'eleva la mirada inquisitiva respecte una realitat concreta, en aquest cas la composició i l'evolució de les classes mitjanes, al coneixement general d'un poble. L'autor interroga la realitat que habitem en la cerca de respostes a qüestions també formulades a altres indrets, però el resultant són respostes singulars, respostes pròpies.

Castelló no només s'empara en aquesta línia d'anàlisi social de la realitat que habitem, reclamada per Fuster en els seixanta, l'engrandeix. Ho ha fet al llarg de tota la seua trajectòria, l'acadèmica, la cívica i la política que, en el seu cas, estan estretament relacionades, perquè la seua manera d'exercir d'investigador és aquella arrelada al país, als que l'acompanyen i amb el compromís de difondre a través de la docència i de la participació en la societat civil, i dels mitjans de comunicació, el seu coneixement després d'anys d'estudi. Ha analitzat la demografia valenciana, les relacions socials i de poder que sustenten el coneixement i l'ús de la llengua, la participació ciutadana, l'estructura social (Castelló, 2002, 2006, 2011, 2017, 2018a, 2018b; Castelló i altres, 2017, 2019; Castelló i Martínez, 2002, Castelló i Moncusí, 2018). Ha sigut també, durant anys, director del Servei de Llengües i Política Lingüística de la Universitat de València. Castelló fa perviure d'aquesta manera l'espurna que Fuster va encendre en els intel·lectuals de la dècada dels setanta i que des de la història, l'economia, la sociologia, entre d'altres disciplines, van deixar de mirar lluny per a mirar prop i poder arribar lluny en el seu coneixement. Perquè tot just és això el que tenim amb l'obra de Castelló ens demostra que si el País Valencià no constitueix un marc d'anàlisi més habitual en les nostres recerques és per qüestions ideològiques no científiques.

Fa ja anys Michael Burawoy (2005) va reflectir en un article reflexions pròpies i alienes sobre quin paper havia de jugar la sociologia al món occidental actual. Defensava la necessitat d'una sociologia pública, en què sociòleg i públic (públics) anaren de la mà en la definició, plantejament i disseminació dels interessos d'investigació. En aquest article Burawoy, basant-se alhora en Bourdieu, es preguntava «per a qui i per a què exercim la sociologia?» Una resposta que en el cas de Rafael Castelló és nítida: per i per al País Valencià. ◀

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

BURAWOY, Michael (2005): «Por una sociología pública», *Política y Sociedad*, 42(1), pp. 197-225, <<https://revistas.ucm.es/index.php/POSO/article/view/POSO0505130197A>>.

- CASTELLÓ-COGOLLOS, Rafael (2002): *Proyecto docente. Estructura y cambio social del País Valenciano*, València, Universitat de València.
- CASTELLÓ-COGOLLOS, Rafael (2006): «Els estudis sobre la situació sociolingüística al País Valencià», Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- CASTELLÓ-COGOLLOS, Rafael (2011): «Tendències socials al País Valencià», *L'Espill*, 39, pp. 66-78.
- CASTELLÓ-COGOLLOS, Rafael (2017): «Josep Damià Mollà (1946-2017), un bon mestre», *Arxius de Sociologia*, 36-37, pp. 7-14.
- CASTELLÓ-COGOLLOS, Rafael (2018a): «Les classes mitjanes al segle XXI», *L'Espill*, 58, pp. 128-151.
- CASTELLÓ-COGOLLOS, Rafael (2018b): «De la perplexitat a la complexitat: Josep-Vicent Marqués», en P. García Pilán (ed.): *Tots els colors de Josep-Vicent Marqués*, València, Institució Alfons el Magnànim, (pp. 15-42).
- CASTELLÓ-COGOLLOS, Rafael, A. BENEDITO, E. CANO, L. CASTELLÓ, S. OBIOL i I. VERDEGUER (2017): *Òrgans formals i xarxes de participació ciutadana del govern de la Generalitat Valenciana*, València, Conselleria de Transparència, Responsabilitat Civil, Participació i Cooperació. 388, <http://www.transparencia.gva.es/documentos/80307345/80967121/INFORME_ORGANS_PARTICIPACIO_UV.pdf/d77e906d-f863-4f3e-b1da-74fa7df51a85>.
- CASTELLÓ-COGOLLOS, Rafael i J. R. MARTÍNEZ MORALES (2002): «Els reptes demogràfics de la societat valenciana», *Arxius de Sociologia*, 7, pp. 199-222.
- CASTELLÓ-COGOLLOS, Rafael i A. MONCUSÍ (2018): «Población: dinámica y estructura», en Antonio Ariño Villaroya (dir.) i P. García Pilán (coord.): *La sociedad valenciana en transformación (1975-2025)*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- CASTELLÓ-COGOLLOS, Rafael, S. OBIOLA (coords.), A. BENEDITO, I. VERDEGUER, E. CANO i L. CASTELLÓ (2019): Informe resultats de l'enquesta a les entitats socials del consell de participació ciutadana de la Comunitat Valenciana, Càtedra Pagoda, Universitat de València.
- FUSTER, Joan (1962): *Nosaltres els valencians*, Barcelona, Edicions 62.
- NINYOLES, Rafael Ll. (coord.) (1982): *Estructura social del País Valencià*, València, Diputació de València.
- PICÓ I LÓPEZ, José Ramón (1987): «País Valencià: sociologia de la sociologia», *Papers: Revista de Sociología*, 28, pp. 57-76.

Ferran Garcia-Oliver

UNA HISTÒRIA QUE COMMOU

Els jueus als Països Catalans al segle XX

Joan Pérez i Ventayol (ed.)

298 pp., 2023, Palma, Lleonard Muntaner-Afers

La història dels Països Catalans inclou, també, sengles neteges ètniques. El 1492 els jueus en foren expulsats, i el 1609 els tocà als moriscos que, d'ençà dels entusiastes batejos agermanats, s'havien resignat públicament a viure com a cristians, però com a musulmans en els recers íntims i domèstics. Si bé la decisió va correspondre als cercles estrictes de la reialesa, el de Ferran el Catòlic i Felip III, no eximeix els contemporanis de les seues pròpies responsabilitats. Als moros els arraconaren cap a la perifèria rural, sempre considerant-los un cos estrany potencialment perillós per allò de la connexió nord-africana i després turca. I als jueus els feren la vida impossible tant com pogueren, inclòs algun que altre pogrom quan les aigües socials baixaven tèrboles. El de 1391, el més terrible de tots, precipità conversions massives i la desaparició de quasi totes les aljames, en particular la d'aquell triangle esponerós format per les de Barcelona, València i Palma.

A diferència de Castella, el tracte amb els conversos als Països Catalans va millorar a cartes vistes, en paral·lel al procés d'immersió en tots els àmbits que fins llavors, com a descendents de Moisès, tenien l'accés vedat, del notarial a l'eclesiàstic, o de les inversions en les finances públiques a la càtedra universitària i la magistratura política. Tothom sabia que no pocs judaïtzaven, per inèrcia o per convicció, però també que la majoria havien assumit la nova condició amb tots els ets i uts: morien com a cristians exemplars amb la redacció de testaments primorosos. L'entrada de cavall sicilià de la Inquisició, una altra dèria de Ferran el Catòlic, fa que la tranquil·litat done pas a l'esverament i a tragèdies individuals i familiars. Poc després, amb l'expulsió del 1492 —un any més tard al Rosselló—, combinada amb la repressió inquisitorial sistemàtica, la petjada física, material i humana del jueu desapareix dels Països Catalans, com desapareix de tots els regnes hispànics. Els conversos es dilueixen com un terròs de sucre entre espasmes de terror i voluntari retir als recambrons de l'anonimat, sense oblidar exitoses operacions matrimonials, sobretot dels més rics i opulents, on les dones solen actuar d'ham amb els seus dots esplèndids.

El més desconcertant de tot és que, malgrat haver-hi posat punt final a la presència de la «pesta hebraica», els jueus continuen presents en les obsessions del personal. No n'hi ha cap ni un, però la seua ombra inquietant fa la impressió que

s'ha agegantat ara que no hi són. Les obsessions i les inquietuds sobretot es fan presents a Castella, capficada des de mitjan segle XV amb la «limpieza de sangre», però les seqüeles s'estenen cap al Principat i els regnes de València i Mallorca. La producció escrita resulta impressionant, i els jueus no deixen de ser tan malvats com sempre ho han sigut. Quevedo els diu la veu d'un porc. Lope de Vega no perd l'oportunitat d'estrafer-los damunt d'un escenari, amb el goig consegüent del públic convençut una vegada més de la perfídia mosaica, però frustrat per no poder ja practicar un pogromet local com els d'antany. Ni els il·lustrats són capaços de desmuntar del tot els prejudicis, ni per descomptat la bancada reaccionària que encara posa més llenya al foc. A Mallorca, concentrats preferentment al barri del Segell de Palma, prospera l'endemisme dels «xuetes», descendents de conversos, marcats, és a dir, identificats pels seus cognoms i sotmesos a una infamant discriminació. La revolució del 1789 concedeix als jueus els drets civils i polítics, però les primeres famílies no arrenen a la Catalunya del Nord, sota sobirania francesa des del 1659, fins a mitjan segle XIX.

Hi ha enemics reals com hi ha enemics imaginaris. Els jueus, que en els seus moments esplendorosos anteriors a 1391 amb prou feines arribaven al deu per cent del veïnat, mai no van ser una amenaça tangible, com sí que ho van ser els moros, un terç de la població valenciana pel cap baix. Però una societat «necessita» els seus enemics, exteriors i interiors. Serveixen per a reafirmar el sistema de valors dominants i mantenir-se permanentment en alerta. Si abans els jueus eren més que res els deïcides enemics de la fe, ara perfilen la seua maldat intrínseca amb noves i inèdites acusacions, a freq, no ho oblidem, del muntatge de la «nació», francesa i espanyola sota l'empenta de l'estat. Més avall dels Pirineus, ¿què són sinó els afrancesats, els liberals i els maçons? Doncs això, uns altres jueus que, per si no n'hi havia prou, tramen conspiracions internacionals. El 1823, els soferts xuetes pateixen un assalt de la caverna integrista, com a presumptes responsables de la Constitució liberal.

El doblet jueu i maçó té al davant un llarg recorregut. A final de segle esdevé triplet amb el complement «marxista». L'antisemitisme a Europa corre com la pólvora, amb la publicació de pamflets sinistres com *Els protocols dels savis de Sió* i la multiplicació dels pogroms, en particular a la Rússia tsarista. Els mals vents travessen les Alberes i penetren a casa nostra. En aquest context s'inscriu *Els jueus als Països Catalans al segle XX*, de la mà de Joan Pérez i Ventayol, com a editor. El llibre consta d'una presentació, del mateix coordinador, una introducció de Marta Simó i dotze articles, dos referits a la Catalunya del Nord, quatre al Principat, tres a les Illes i tres més per al País Valencià. Es tracta, doncs, d'aproximacions regionals, centrades preferentment en les respectives capitals dels quatre territoris.

Amb aquestes omplim un buit historiogràfic que clamava al cel. La nòmina dels investigadors està integrada per Martine Berthelot i Laurence Faure per a la Catalunya del Nord; Joan B. Culla, Joan Pérez i Ventayol, Francesc Vilanova i Josep Calvet per al Principat; Rosa Planas, Jordi Maiz i Albert Bonnín per a les Illes, i Marilda Azulay i Gustau Muñoz, Orfeo Balboa i Francesc Balanzà, Miguel Marco i Marta Simó per al País Valencià. A cap d'ells els haurà resultat fàcil la recerca, per raó de la pobresa dels materials documentals a l'abast, que en alguns casos fins i tot s'ha hagut de cobrir amb informacions orals. Aquest és l'estigma dels col·lectius minoritaris i minoritzats, el del rastre indeleble i fragmentari per la història, i això mateix passa amb els «nostres» jueus del segle XX.

Del conjunt de les aportacions, totes elles fetes amb cura exquisida i tremp historiogràfic, ¿què podríem concloure, ni que siga provisionalment? En primer lloc, la sort dels jueus dels Països Catalans està lligada inexorablement als vaivens polítics dels respectius estats, el francès i l'espanyol, i el seu reflex en el corpus legislatiu. Si la judeofília circula millor durant les etapes democràtiques, la judeofòbia pren vent en les reculades dictatorials portadores de revifades ultramuntanes. La dictadura de Primo de Rivera, el Govern de Vichy i la dictadura de Franco exemplifiquen el tomb regressiu, la implementació de mesures restrictives i la disseminació de la caricatura, el «racialisme» i els tòpics incrustats en la mentalitat reaccionària.

En segon lloc, donat que de jueus o no n'hi ha o en són ben pocs, l'antisemitisme es planteja, al sud dels Pirineus, més aviat com un ingredient del discurs reaccionari sense a penes concreció pràctica. Plomes literàries com la de Blasco Ibáñez hi sucaran a cor què vols, però no passen d'esgarips i matusseres píndoles de populisme. Al cap i a la fi, com diran Franco, els camarades falangistes i eminents historiadors «liberals», com ara l'íclit Claudio Sánchez Albornoz, el «problema» jueu va ser resolt el 1492 sàviament pels Reis Catòlics i gràcies així mateix a la diligència del Tribunal del Sant Ofici.

El context internacional, en tercer lloc, determina no sols reaccions i solucions internes, sinó també l'afluència cap a les nostres terres de jueus procedents del nord d'Europa, de l'Imperi turc i del Magrib: les persecucions nazis i la descolonització algeriana i marroquina, aquesta amb un fort component sefardita, augmenten considerablement el que fins llavors s'havia caracteritzat per un degoteig constant però modest. Cap al tercer quart del segle XX s'hi sumen jueus sud-americans, que fugen de les dictadures militars cap a les nostres terres. Aquest flux ha mantingut al llarg del segle XX unes constants exigües, amb moments puntuals de més intensitat com els empesos per les mesures del Tercer Reich —enmig d'una política perversament ambigua dels primers compassos del franquisme—, i així i tot sovint

sense ser més homes i dones en trànsit cap a altres destinacions. En conseqüència, per tant, la consistència numèrica de les comunitats jueves ha sigut i continua sent relativament escassa, llevat potser de Barcelona i València. La de Perpinyà que fins als vuitanta del segle XX culmina una etapa de vitalitat, ha perdut el ritme de creixement. No és gens subsidiària, sobretot a la Catalunya del Nord —país d'immigració francesa en edat jubilar i votant de l'extrema dreta— la revifada d'un cert antisemitisme. Un antisemitisme que també es fa sentir a tot arreu, ara a càrrec d'una certa esquerra, cosa que explica, per exemple, la decisió de l'Ajuntament de Barcelona aquest mateix any de 2023 de trencar relacions amb Israel, tot al·legant la gravetat de les violacions dels drets humans a Palestina. Això no obstant, la relació s'ha revertit pocs mesos després amb la formació d'un nou consistori.

No hi ha dubte, en quart lloc, i el cas esperpèntic de Barcelona ho posa en relleu, que la mirada, afectuosa o ressentida, sobre els jueus europeus en general i els catalans en particular està ritmada per l'Holocaust, però sobretot per la creació de l'estat d'Israel i la tragèdia palestina, amb guerres, intifades i terrorisme per ambdues bandes. Si bona part dels joves nacionalistes catalans, els que lluitaven contra Franco, es van emmirallar en la lluita israeliana —Els Sapastres cantaven en el Festival Folk de Barcelona del 1967 *Tzena, Tzena*, un «aire d'Israel» i *Mi Y'Malel* «popular israelita»—, la situació s'ha invertit, en paral·lel amb l'ascens de l'extrema dreta israeliana, l'eixamplament de la versió més ortodoxa del judaisme i les ocupacions violentes protagonitzades pels colons amb el suport del govern i l'exèrcit. Això no lleva, però, que una part considerable de la societat dels Països Catalans continue afecta a Israel, entestada tant a reforçar els lligams d'amistat i cooperació, com a trobar una solució sensata al conflicte. Tot i la limitada població i les diverses formes d'entendre la judeïtat i el judaisme —amb una línia que separa, diguem-ne, progressistes de reaccionaris—, el col·lectiu jueu, sobretot a Barcelona, té una presència i influència gens menyspreable en la vida cultural, en el debat i la circulació de les idees i les reivindicacions nacionals del país.

Més enllà d'aquestes quatre pautes generals, hi ha una altra dimensió que paga la pena remarcar: la singladura de les persones i les famílies, també present en el llibre. L'interès entronca perfectament amb la microhistòria i la biografia, dos tractaments historiogràfics que democratitzen l'exercici de l'historiador, permeten el tractament literari i fins i tot assagístic i ens apropen a experiències, sovint fortes experiències, que el «telescopi» de l'historiador no pot captar. Al darrere de gairebé totes les famílies jueves que escullen els Països Catalans com la terra per viure-hi, en aquest convuls i hiperbòlic segle XX, hi ha una «història» que commou. Conèixer-la significa saber una mica més de nosaltres. L'operació no implica abraçar el

victimisme, ni el maniqueisme ni els balanços compungits, temptacions que amb habilitat han esquivat els autors del llibre. En temes com aquests més que mai s'imposa la cautela expositiva i l'anàlisi objectiva de les fonts.

En qualsevol cas, aquesta obra ens interpel·la sobre la necessitat d'escriure una història dels jueus dels Països Catalans. Sens dubte cada territori acusa particularitats, però ni els espanyols ni els francesos han oposat cap escrúpol metodològic o teòric a l'hora de manufacturar les respectives històries jueves d'Espanya i França, malgrat la superior acumulació de particularitats. En canvi, col·lectius com els jueus es presten a tractaments globals i sintètics. Perquè, en efecte, tal com Joan Pérez i Ventayol afirma al pròleg, «existeixen patrons que es repeteixen i dinàmiques que s'entrecreuen» entre Catalunya, el País Valencià i les Illes. Només cal voluntat i ambició. ◀

La revista *Caràcters*,
en format digital

Els mateixos continguts
a l'abast del teu mòbil o tauleta

I, ara, gratuïts

Descarrega't l'aplicació

Disponible en Google Play Store i iTunes

L'ESPILL

REVISTA FUNDADA PER JOAN FUSTER

SEGONA ÈPOCA

Sumaris dels números 68, 69, 70, 71

L'Espill 68 – 2022

Editorial: *Guerra i pau*

Pedro Ruiz Torres, *Història, subjectivitat i ficció*

Jordi Nieva, *Espanya: un indret on tot podria ser jurídicament diferent*

Carles Torner, *Petit decàleg dels cent anys del PEN Català*

Jordi Palafox, *El revers del Corredor Mediterrani*

Josep V. Boira, *El Corredor Mediterrani. Lanvers d'un nou sistema productiu*

Joaquim Espinós, *Rafael Chirbes, novel·lista valencià*

Del diàleg a l'anatema. Els intel·lectuals espanyols davant les «altres» cultures

Simona Škrabec, *De què parlem quan parlem de l'aversió als catalans? El cas Vargas Llosa*

Jordi Amat, *Notes sobre una deriva equívoca de la Cultura de la Transició*

Teresa Moure, *El dit a la nafra: l'escassa visibilitat de la literatura gallega*

Xavier Domènech, *La «conlllevança» eterna*

Moisés Pérez, *Intel·lectuals contra Catalunya*

Joan Safont, *Madrid ha desconnectat*

Antoni Martí Monterde, *Contra el diàleg*

|| Document

Ernst Cassirer, *Sobre el gènere gramatical dels substantius*

Fulls de dietari

Anna Ballbona, *Replecs del temps*

Converses

«La història del pensament, i de la creació, és una seqüència de presons, persecucions i execucions». Conversa amb Víctor Gómez Pin, per Valèria Gaillard

Llibres

Miquel Nicolás (Antoni Ferrando, Llorente i Blasco Ibáñez)

Pere Antoni Pons (Joan Fuster, *Diari 1956-1960*)

Ferran García-Oliver (Ramon Ramon, *No sé què mor*)

Jordi Riba (Michael Löwy, Walter Benjamin, *Avís d'incendi*)

Carles Cabrera (Miquel Pàiroli, *Dietaris. Paisatge amb flames, Lènimga i Octubre*)

L'Espill 69 – 2022

Editorial: *Es pot parlar de monarquia o república?*

Josep V. Boira, *València, una ciutat mediterrània que es projecta cap al futur*

Lourdes Toledo, *Memòria de dona*

Mercè Rius, *Elegia per la llengua catalana*

Antonio Cubel, Maria J. Murgui i José R. Ruiz Tamarit, *L'economia valenciana i l'ús del capital natural*

Antoni Martí Monterde, *El paper de la literatura en temps difícils*

Monarquia o República

Gemma Ubasart, *Esdevenir part: història d'una monarquia*

Andrés Boix, *Monarquia i exercici del poder a l'Espanya constitucional*

Joan Manuel Tresserras, *La república com a mètode*

Gerardo Pisarello, *Ocàs de les monarquies i moment republicà*

|| Document

Alexandr Helphand, *'Parvus', enigmàtic i fascinant*

Fulls de dietari

Pere Antoni Pons, *Fragments de dietari*

Converses

Antoni Martí Monterde, *Entrevista a Joseph Jurt*

Llibres

Francesc La-Roca (Ernest García, *Ecologia e igualdad*)

Fermí Rubiralta (Xavier Ferré, *Temps de Germania Socialista*)

Jordi González (Jordi Riba, *Miguel Abensour: la democràcia contra l'Estat*)

Faust Ripoll (Maite Simon, ed., *Cent anys fent llibres*)

L'Espill 70 – 2022

Editorial Editorial: *Un any fusterià*

Blanca Garcés, *El dret a (no) migrar*

Anna I. López, Marc Borràs, *La viralització de l'extrema dreta*

Maria José Murgui, José R. Ruiz Tamarit, Antonio Cubel, *Un nou diagnòstic per als mals de l'economia valenciana*

Mercè Rius, *El crepuscle de la filosofia*

Rosa Mascarell, *La posteritat de Maria Zambrano*

Antoni Martí Monterde, *Els primers trens, els primers records*

Pau Diaz Solano, Vera Mengual, *La resistència veïnal enfront de les hegemònies polítiques*

Adéla Kotátková, *L'estudi de la comunicació en l'àmbit de la salut*

|| Document

Cartes de Joan Fuster a Joan Sales, Josep M. Castellet, Santiago Albertí, Jordi Pujol i Montserrat Roig (AF)

Converses

«Omnium assumeix la responsabilitat d'impulsar un nou cicle a Catalunya conscients del perill global del populisme i l'anti-política». Conversa amb Xavier Antich, per Francesc Viadel

Llibres

Moisés Pérez (J. L. Gómez Mompert, ed., *Vint anys de periodisme a la Universitat de València*)

Frederic J. Porta i Capdevila (Antoni Simon, *La unitat d'Espanya com a valor polític*)

Josep Ferrer (Joan Fuster, *De viva veu. Entrevistes 1952-1992*)

L'Espill 71 – 2023

Editorial: *Temps de foscor*

Jonathan Rée, *L'opí de les elits*

Javier Borràs, Irene Masdeu, Xavier Ortells, Maialen Marín, *La Xina del present, el món del futur*

Carles Prado-Fonts, *La Xina i la temptació de la traducció*

Josep J. Conill, *El cibernètic en el laberint*

Pilar Alfonso, *Descobrint la Vivian Maier de Joan Fontcuberta*

Entre hereus i lladres

Antoni Furió, *Entre l'herència, l'espòli i el patrimoni comú de la humanitat*

Paraskevi Michailidou, *Restitució de béns culturals: dret de propietat o qüestió de pertinença? El cas de Grècia*

Hasan G. López Sanz, *Quan els arbres no deixen veure el bosc. Sobre els límits de la idea de restitució del patrimoni africà 'a la francesa' i formes de pensar la restitució i reparació a Espanya*

Laura Del Olmo, *La restitució del patrimoni arqueològic de Mèxic*

Adrián Acosta Castro, *Objectes de l'antic Occident de Mèxic al Museu d'Amèrica de Madrid*

Pamela Cevallos, *Imaginar retorns, desbordar la nació*

Maria Elena Bedoya, Jimena Perry, *Restitucions, racisme i història (històries) pública (públiques)*

Felicity Bodestein, *«Mode de recollida desconegut»? La necessitat d'interrogar-se sobre l'origen de les col·leccions colonials a França i Alemanya*

Lotte Arndt, *La resposta dels tòxics. Modernitat química, colonialisme i conservació museística*

Fulls de dietari

Tomàs Escuder, *Recompte de dies*

Converses

«Escriure no consisteix a fer visible el que és invisible, com creien els romàntics, sinó fer visible el que ja és visible i que tothom mira i ningú pot o no sap o no vol veure». Conversa amb Xavier Pla, per Lourdes Toledo

In memoriam

Manuel Pérez Saldanya, *Vicent Salvador, analista dels discursos i investigador de les fronteres*

Llibres

Oriol Ponsati Murlà, *Filosofia de la veu doble* (Antoni Defez, *'De la pròpia veu pròpia a la veu pròpia'*)

Pau Viciano, *Quatre títols de la Biblioteca de Pensament Crític*

L'ESPILL

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i cognoms _____

Adreça _____ Població _____ Codi postal _____

Telèfon _____ c/e _____

Em subscric a la revista *L'Espill* per 3 números (1 any) a partir del número _____, raó per la qual:

- ☐ Us tramet un xec per valor de 24 euros* a nom de: Universitat de València. Revista *L'Espill*.
- ☐ Us envie fotocòpia de l'ingrés de 24 euros*, a nom de la revista *L'Espill*, en el compte corrent de la Universitat de València (Bankia, Urbana Sorolla de València: ES59-2038-9651-68-6000262136).
- ☐ Us autoritze que domicilieu el cobrament de la subscripció anual al meu compte corrent (IBAN) _____
(24 dígits) del Banc o Caixa _____
(En aquest cas la renovació, si no s'indica el contrari, serà automàtica.)

* Preu a Europa: 27 euros. Resta del món: 30 euros.

Data _____

Signatura

L'Espill. Publicacions de la Universitat de València
c/ Arts Gràfiques, 13 – 46010 València
lespill@uv.es

Editorial: *Cultura en perill*Juli Peretó, *L'albada química de la vida*Jordi Muñoz, *La correlació de febleses: apunts sobre el cicle polític inacabat*Xavier Aliaga, *Cultura amb Vox en mode supervivència*Anna Moner, *Una quimera: de Hatchard's a Pigmalión*Alba Herrero, *En una casa. Notes sobre feina de la llar i cures a través del procés d'una exposició*Pau Díaz Solano i Iris Espí Quiles, *Darrere de les postals: polítiques culturals i perspectives locals davant la turistificació*Carlos Lopes, *Àfrica en trànsit: diversitat, dilemes i futurs*Gustau Muñoz, *Una era de conflictes intractables*Dominic Keown, *'Màscares' de Jaume Pérez Montaner: Un assaig esquizoliterari***Document**

Carta inèdita de Joan Fuster a Ernest Martínez Ferrando (Vicent Alonso)

Converses

Simona Škrabec, «Si construïm coses sense importància, el que malbaratem és la nostra capacitat d'amor». Una conversa amb Tim Jackson

Fulls de dietariJosep J. Conill, *Dies de guardar* ('Dietari, 2005-2009')**Llibres**Andrés Moya (Juli Peretó, *Un planeta creatiu*)Sandra Obiol (Rafael Castelló-Cogollos, *Camins d'incertesa i frustració*)Ferran Garcia-Oliver (Joan Pérez Ventayol, ed., *Els jueus als Països Catalans al segle XX*)